

ЄВГЕНІЯ ВОЛОЩУК

СВІТОВА ЛІТЕРАТУРА

6

УДК 82(100).09(075.3)
ББК 83.3(0)я721
В68

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ МОН України від 07.02.2014 № 123)*

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Наукову експертизу проводив
Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України.
Експерт *Нога Г.М.*, кандидат філологічних наук, старший науковий
співробітник, учений секретар Інституту літератури
ім. Т.Г. Шевченка НАН України.

Психолого-педагогічну експертизу проводив
Інститут педагогіки НАПН України.
Експерт *Снєгірьова В.В.*, кандидат педагогічних наук, старший
науковий співробітник лабораторії навчання російської мови
та мов інших етнічних меншин Інституту педагогіки НАПН України.

Відповідальні за підготовку до видання:
Таранік-Ткачук К.В., начальник відділу департаменту
загальної середньої та дошкільної освіти МОН України;
Ткаченко Д.А., старший науковий співробітник
Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОН України.

У художньому оформленні обкладинки та шмуктитулів використано
кадр з мультфільму «Маленький принц» (режисер *П.А. Чартьєр*),
роботи *А. Гауді, Г. Нарбута, А. де Сент-Екзюпері,*
С. Далі, У. Хіросіге, М. Шагала.

Волощук Є.В.
В68 Світова література : підруч. для 6-го кл. загально-
освіт. навч. закл. / Євгенія Волощук. — К. : Генеза,
2014. — 256 с.
ISBN 978-966-11-0418-0.

УДК 82(100).09(075.3)
ББК 83.3(0)я721

ISBN 978-966-11-0418-0

© Волощук Є.В., 2014
© Видавництво «Генеза»,
оригінал-макет, 2014

ЗМІСТ

<i>Путівник до підручника</i>	5
<i>Вступ. «Образ світу, в слові явлений»</i>	7

Частина перша. МІФИ НАРОДІВ СВІТУ

<i>Розділ 1. Таємниці давніх міфів</i>	14
<i>Розділ 2. Зі скарбниці міфів давніх цивілізацій</i>	19
Давньоіндійський міф про створення світу	19
Давньоіндійський міф про створення ночі	20
Давньоєгипетський міф про Тефнут	21
<i>Розділ 3. Боги та герої Давньої Греції</i>	23
<i>Розділ 4. З давньогрецької міфології</i>	28
Міф про Прометея (<i>Скорочено</i>)	28
Лернейська гідра (<i>Другий подвиг Геракла</i>).	33
Нарцис (<i>Скорочено</i>)	34
Пігмаліон	37

Частина друга. МУДРІСТЬ БАЙКИ

<i>Розділ 1. «В Езопа вчіться, добрі люди!»</i>	46
<i>Езоп</i>	
Лисиця і Виноград	48
Мурашки й Цикада	49
Вовк і Ягня	49
<i>Розділ 2. «Крилаті криловські слова».</i>	50
<i>Іван Крилов</i>	
Вовк і Ягня	52

Частина третя. ПРИГОДИ І ФАНТАСТИКА

<i>Розділ 1. Відкривач островів духовних скарбів</i>	58
<i>Роберт Льюїс Стівенсон</i>	58
Острів Скарбів (<i>Уривки</i>)	61
<i>Розділ 2. Відкрити людину в людині</i>	82
<i>Чарлз Діккенс</i>	82
Різдвяна пісня в прозі, або Різдвяне оповідання з привидами (<i>Скорочено</i>)	85
<i>Розділ 3. «Живіть якомога веселіше...»</i>	104
<i>Микола Гоголь</i>	
Ніч перед Різдвом (<i>Скорочено</i>)	107

Частина четверта. ЛЮДСЬКІ СТОСУНКИ

<i>Розділ 1. Смішні та прикрі «дрібниці життя»</i>	130
<i>Антон Чехов</i>	
Хамелеон	134

Товстий і тонкий	137
Розділ 2. «Наскільки людина мала й наскільки ж вона велика!»	140
<i>Джек Лондон</i> Жага до життя (Скорочено)	142
Розділ 3. Як перемогти лиху долю	152
<i>Володимир Короленко</i> Сліпий музикант (Уривки)	156
Розділ 4. «Ти назавжди береш на себе відповідальність за тих, кого приручив»	173
<i>Антуан де Сент-Екзюпері</i> Маленький принц (Уривки)	176

Частина п'ята. ПОЕТИЧНЕ БАЧЕННЯ СВІТУ

Поетична мозаїка	192
<i>Мацуо Басьо</i> Хайку	194
<i>Роберт Бернс</i> Моє серце в верховині	196
<i>Генрі Вордсворт Лонгфелло</i> Люлька згоди (З «Пісні про Гайавату»).	199
<i>Джанні Родарі</i> Листівки з видами міст	203

Частина шоста. ОБРАЗ МАЙБУТНЬОГО В ЛІТЕРАТУРІ

Розділ 1. Майбутнє людства у фантастичній літературі	208
<i>Рей Дуглас Бредбері</i> Усмішка (Скорочено).	211
Розділ 2. Нові обрії літературної фантастики	216
<i>Роберт Шеклі</i> Запах думки (Скорочено).	218

Частина сьома. СУЧАСНА ЛІТЕРАТУРА. ЗРОСТАННЯ І ВЗАЄМИНИ ЗІ СВІТОМ

Радість і сум дитячої душі	226
<i>Астрід Ліндгрен</i> Міо, мій Міо (Уривки)	228
Підсумки року: повторення та узагальнення вивченого	247
Перелік творів для додаткового читання	251
Словник літературознавчих термінів	252

ПУТІВНИК ДО ПІДРУЧНИКА

Дорогі шестикласники, працюючи із цим підручником, ви продовжите вивчення курсу світової літератури, розпочате минулого року, і прочитаєте художні твори, які збагатять ваші уявлення про світ і самих себе.

Для того щоб допомогти вам стати вдумливими й творчими читачами, авторкою було розроблено оригінальні рубрики. Деякі з них ви пам'ятаєте за підручником зі світової літератури для 5-го класу, з деякими наразі ознайомитеся.

Рубрика *«Літературознавча довідка»* містить визначення літературознавчих понять, які слід вивчити й запам'ятати.

Рубрика *«Літературна кухня»* розкриває секрети побудови літературних творів і таємниці майстерності письменників.

Рубрика *«Консультація професора Філолога»* надає коментарі щодо певних літературних явищ.

Рубрика *«Цікаві подробиці»* містить додаткові відомості про життя і творчість митців, історію написання й публікації літературних творів, окремі деталі зображених у них подій, персонажів тощо.

Рубрика *«Авторитетна цитата»* пропонує вашій увазі висловлювання письменників і літературних критиків про художні твори.

Рубрика *«Український мотив»* виявляє зв'язки між творчим доробком зарубіжних авторів і українським письменством.

Рубрика *«У світі мистецтва»* ознайомлює з творами музики, живопису, кіно й мультиплікації, в основу яких покладено сюжети програмових художніх текстів.

Рубрика *«Літературний навігатор»* стане дороговказом у ваших читацьких мандрах. Вона містить стислу інформацію про художні твори, які вам варто прочитати самостійно; запитання й завдання для їх самостійного опрацювання, а також відомості про авторів, не представлених у розділах підручника.

У підручнику є також рубрики для роботи над новими темами. Перша з них — *«Літературна розминка»* — містить запитання й завдання, що націлюють на опрацювання нового матеріалу. Друга — *«Літературний практикум»* — пропонує запитання і завдання для застосування засвоєних знань на практиці.

Інформаційні та художні тексти в підручнику супроводжуються блоками запитань і завдань для індивідуальної роботи й опрацю-

вання в парах і групах. Наприкінці частин підручника подано підсумкові запитання й завдання.

Художній твір є результатом копіткої духовної і творчої праці автора. Свій життєвий досвід митці черпають з найрізноманітніших вражень. *«Кожна хвилина, — стверджував російський письменник Костянтин Паустовський, — кожне кинуте ненароком слово чи погляд, кожна глибока чи жартівлива думка, кожний непомітний порух людського серця, так само, як і летючий пух тополі чи вогник зірки в нічній калюжі, — усе це піщинки золотого пилу. Ми, літератори, видобуваємо їх десятками років, ці мільйони піщинок, збираємо непомітно для самих себе, перетворюємо на сплав і потім виковуємо із цього сплаву свою “золоту троянду” — повість, роман чи поему».*

Такі «золоті троянди» зібрано в підручнику, за яким ви будете навчатися протягом року. І тільки від вас залежить, чи стануть вони вашим культурним надбанням.

*Зі щирим побажанням захопливих читацьких пригод,
Євгенія Волощук*

ВСТУП

«ОБРАЗ СВІТУ, В СЛОВІ ЯВЛЕНІЙ»

Літературна розминка

1. Назвіть твори світової літератури, прочитані в минулому навчальному році. Які з них вам сподобалися? Чому?
2. Чим художня література відрізняється від інших видів літератури?

Відомий австрійський письменник Стефан Цвайг колись назвав книгу «брамою у світ». Справді, художня література є одним з найважливіших джерел наших знань про Всесвіт. Звісно, такі знання можна також здобути читаючи наукові праці, словники, енциклопедії, переглядаючи науково-популярні фільми, здійснюючи віртуальні «подорожі» Інтернетом або реальні мандрівки різними країнами. Однак у художній літературі ця інформація набуває *образної форми*. «Фізика» космічних просторів і «геометрія» довершених ліній собору Паризької Богоматері, «історія» лицарських походів і «географія» Африканського континенту — під пером письменника все це перетворюється на *художні образи*.

Образ світу (комп'ютерна графіка)

Літературознавча довідка

Художній образ — створена мистецькою уявою художня картина (істоти, речі, події, явища тощо), яка у свій спосіб відтворює предмет зображення, схоплює його сутність і наділяє його додатковими значеннями (певним настроєм, ідеєю, зв'язком з іншими образами, роздумами автора тощо).

Консультація професора Філолога

Саме образність відрізняє художній твір від «нехудожнього» тексту. Щоби переконатися в цьому, досить порівняти відповідні описи одного й того самого явища. Скажімо, спів коника в науково-популярній статті схарактеризовано так: *«Кожен вид коників виконує свою "пісеньку", видаючи звуки різними способами. Сюрчання коників можна почути вдень, після обіду, і ввечері. Уночі коник співає приблизно до третьої години. На надкрилах у нього є звуковий апарат, а на гомілках розташовано органи слуху. Самці коника, потираючи надкрила об церки, видають скрипучі звуки».*

А от у відомій вам поезії Джона Кітса «Про коника та цвіркуна» це явище зображено зовсім інакше:

Опівдні, як мовчать серед гілок
Птахи в гаю, невтомний голосок
Обнизує покоси й частоколи.
Це коник, він поймає гори й доли,
На стернях довгий ведучи танок,
А стомиться — стихає на часок
У затінку стебла або стодоли...¹

Зауважмо: спів коника, сухо й стисло описаний у науково-популярній статті, у вірші Кітса розгорнуто в розлогу поетичну картину, що охоплює гаї, гори, доли й покоси аж до найдрібнішої стеблинки. Ми відчуваємо все, що притаманне цьому краєвиду: полудневу спеку, пронизливу тишу, пройняту неголосним, але «невтомним» голоском комахи, який лунає, немов голос самого життя...

Отже, художній образ не просто відтворює, а й перетворює реальний предмет відповідно до того, яким бачить і відчуває його митець. Саме тому образи одного й того самого явища у творах різних письменників помітно відрізняються один від одного. Наприклад, для Гете травень — це час, коли все довкола «яріє» і «квітує»:

¹ Переклад В. Мисика.

О, як яріє
Весь світ навкруг!
Як сяє сонце,
Як мріє луг!

Квітує кожне
Живе стебло,
Пташиним співом
Ліс облягло.¹

А для російського поета Тютчева — це час великого й веселого оновлення світу, час гроз і повеней, бурхливого пробудження природних сил від зимового сну:

Люблю я час грози весною,
Коли травневий перший грім,
Немовби тішачися грою,
Гуркоче в небі голубім.²

Тим часом італійський художник Боттічеллі уявляє весну в образі дівчини, яка засіває землю квітами...

С. Боттічеллі. Весна

Поряд з індивідуальними авторськими образами існують так звані *традиційні образи*. Це — образи, які повторюються й варіюються

¹ Переклад В. Стуса.

² Переклад М. Рильського.

у творах різних митців. Вони є в кожній національній культурі. Наприклад, в українській культурі традиційним є образ калини, звичний для народних пісень, казок, орнаментів, літературних і малярських творів. Він вважається своєрідним символом¹ України.

Деякі образи, створені народною фантазією чи письменницькою уявою, набули всесвітньої популярності. До них зверталися митці різних країн і епох. Щоразу оживаючи й наповнюючись новим змістом у нових творах, вони перетворилися на вічних супутників людства, або, іншими словами, на «вічні образи».

Літературознавча довідка

«Вічні образи» — персонажі, що існують у мистецтві різних країн та епох як універсальні образи загальнолюдського значення. До таких, зокрема, належать Прометей, Ікар, Пилат, Іуда, Ромео і Джульєтта, Гамлет, Дон Кіхот, Дон Жуан, Фауст та інші. З одного боку, у «вічних образах» утілено загальнолюдські цінності, що й забезпечує їм безсмертя у світовій культурі. З іншого боку, кожен митець і кожна доба збагачують їх новим змістом, що зумовлює їхнє постійне оновлення. Чимало «вічних образів» сприймається нині як уособлення вічних устремлінь людського духу.

Кожне мистецтво використовує для творення образів свій «будівельний матеріал». Скажімо, живопис послуговується фарбами, скульптура — каменем, музика — звуками, танець — пластикою людського тіла тощо. У художній літературі за «будівельний матеріал» править слово. Тож *образи*, що виникають у літературних творах, є *словесними*.

Літературна кухня

Чим образи словесні відрізняються від інших?

Словесні образи сприймаються інакше, ніж, скажімо, живописні чи музичні. Якщо малюнок ми безпосередньо бачимо, а мелодію — безпосередньо чуємо, то словесний образ під час читання постає в нашій уяві й лише в уяві можна його «побачити», «почути», відчувати. Певно ж, словесний опис квітки поступається наочністю відповідному малюнку, однак водночас має й деякі переваги.

Адже на відміну від маляра письменник відтворює не лише зримі вияви життя, а й невлічливі для пензля звуки, пахощі, відчуття. Якщо в малюнку образ раз і назавжди «застигає» (як-от Весна на картині Боттічеллі), то в літературному творі він рухається (вес-

¹ С і м в о л — умовне позначення якогось предмета, поняття або явища; художній образ, що умовно відтворює усталену думку, ідею, почуття.

няна гроза у вірші Тютчева). І якщо на одному полотні художник здатен зобразити лише одну картину, то письменник в одному творі може змалювати безліч картин, охопивши величезні проміжки часу й частини простору. Зрештою, образотворчі мистецтва відображають зовнішні вияви людського характеру, втілюючи їх у жестах, позах, виразах облич, грі барв тощо. А література не лише схоплює такі вияви, а й розкриває внутрішнє життя людини в усій його складності й мінливості.

Ця особливість певною мірою споріднює художню літературу з музикою і танком, спрямованими на відтворення руху почуттів. Проте, скажімо, у музичній п'есі такі почуття не пов'язані з конкретними персонажами й ситуаціями: наприклад, ми чуємо сумну мелодію, але не знаємо, хто й над чим сумує, які події чи роздуми приховано за цими почуттями. Тому один і той самий мотив, навіюючи один і той самий настрій, породжує в уяві слухачів різні картини. Натомість у літературному творі переживання чи роздуми зазвичай прив'язано до конкретних персонажів, подій, картин дійсності. 🚩

В. Куш. Книга книг

Література досліджує глибини розуму й душі людини. Тому нерідко її називають «людинознавством». При цьому майстер слова не просто викладає певні думки чи розповідає певні історії, а з допомогою уяви читача *творює власний світ*. Так у кожному літературному творі відбувається диво, яке російський поет Борис Пастернак позначив поетичною формулою «образ світу, в слові явлений».

Літературний практикум

1. Робота в парах. Прочитайте зразки повсякденного (А) й художнього (Б) мовлення. Поясніть, чим відрізняються ці речення.

А. За моїм вікном стоїть укрита снігом береза.

Б. Білая береза
за моїм вікном
під пухнастим снігом
спить холодним сном.¹

С. Єсенін

2. Що саме, на вашу думку, надає художньої виразності другому реченню? Відповідь доведіть.

3. Чи можуть картину, яку ви уявляєте, читаючи друге речення, повністю «замінити» художнє полотно, фотографія, відповідні кадри мультфільму чи кінострічки? Обґрунтуйте свою думку.

Перевірте себе

1. Чим мистецтво відрізняється від інших шляхів пізнання світу?
2. Дайте визначення поняття «художній образ».
3. Які образи називаються «традиційними», «вічними»?
4. Чим словесні образи відрізняються від живописних і музичних?

¹ Переклад В. Сосюри.

ЧАСТИНА ПЕРША

МІФИ НАРОДІВ СВІТУ

РОЗДІЛ 1

ТАЄМНИЦІ ДАВНІХ МІФІВ

Літературна розминка

1. Які міфи народів світу ви знаєте? Про що в них ідеться?
2. Які фантастичні події та персонажі зображені в названих вами міфах?

Від перших кроків на історичному шляху люди намагалися розкрити таємниці Всесвіту й життя. Вони замислювалися над вельми складними питаннями. Що було, коли ще не було нічого? Як з'явився Всесвіт? Чому за днем настає ніч, а за зимою — весна? Куди і як рухається Сонце? Як і з чого було створено перших людей? Хто дав їм знання і навчив ремесел? Звідки взялися закони природного й суспільного життя? Відповідаючи на ці та інші запитання, наші предки складали *міфи*.

Літературознавча довідка

Міф — стародавня оповідь про походження й будову Всесвіту, діяння богів, таємниці народження й смерті людини, життя правителів і героїв.

Такі оповіді тривалий час супроводжувалися магічними ритуалами, танцями, піснями, ілюструвалися скульптурними зображеннями персонажів. Отож у міфі поєднувалися елементи різних царин культурного життя давніх людей. З плином часу ці елементи розвинулися в окремі галузі науки й культури, а самі міфічні оповіді увійшли до скарбниці словесного мистецтва.

Звісно, за тих часів, коли виникали міфи, ще не існувало ані наук у сучасному розумінні, ані досконалих приладів. Основним засобом пізнання світу була фантазія. Спостереження над законами природи й суспільним життям у міфах утілювалися в яскравих *образних картинах*, що змальовували незвичайні події та фантастичних істот (богів, напівбогів, чудовиськ, дивовижних тварин та інше). Наші далекі предки ще не відокремлювали себе від природи, а тому наділяли її людськими якостями. Вони вірили, що річки й зорі — живі

істоти, а звірі й дерева мають душу... Давні люди вважали, що світ населений різноманітними божествами, які керують їхніми долями й законами природи. Усе це відбилося в міфах.

Так, у давньогрецьких міфічних оповідях Сонце постає в образі бога Геліуса, який щодня проїжджає небосхилом на розкішній колісниці, оздобленій коштовним камінням. Шлях його вкрай небезпечний, до того ж баскі, норавливі коні потребують твердої руки. Лише Геліусу до снаги здійснити цю нелегку подорож. Завдяки його щоденним зусиллям квітне й родить земля.

Наші предки беззастережно вірили в міфи, сприймаючи зображені в них події та образи як цілком реальні. Навіть більше: зміст міфів вони вважали істинним, священним знанням, яке можна передавати лише обраним.

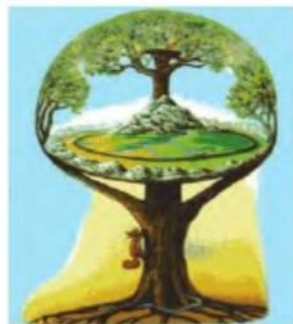
Усі давні цивілізації створювали власну міфологію (тобто сукупність міфів) з притаманними саме їй сюжетами, богами й героями. Міфологія кожного народу відображає особливості його суспільних норм і життєвих уявлень, природно-кліматичних умов проживання тощо. Скажімо, для племен майя, які колись населяли територію сучасної Мексики, маїс (кукурудза) був основною їжею, а тому посідав важливе місце в їхніх міфах. Майя поклонялися богу маїсу й вірили, що саме із цієї рослини вищі сили створили людину.

Утім, за всього розмаїття різні міфології мають чимало спільного. Наприклад, у багатьох народів є міфи про походження Всесвіту. Часто в них ідеться про те, що народженню Всесвіту передувало Хаос¹, із якого народилися перші космічні стихії, або перші боги. Цікаво, що сам Усесвіт нерідко зображували в образі величезного дерева, яке об'єднує три світи: підземний світ знаходиться в його корінні, земний — посередині стовбура, а небесний — у кроні.

Власне уявлення про походження світу мали й давні слов'яни. Вони вважали, що спочатку панувала безмежна Питьма, яку пронизувало вічне Око. Якось Око пустило Сльозу-Росинку, з якої народився Першобог-Першоптах

Світ за уявленням народу фон (Африка)

Картина світу в міфах вікінгів

Месопотамський бог Енкі створює першу людину

¹ Х а о с — тут: первісний стан безформної матерії, протилежний порядку (тобто Космосу).

Сокіл із золотавим пір'ям, що осявало Морок. Із трьох Сльозинок, зронених Соколом на Око, утворився порослий дивовижними квітами й густими травами острів з озером Живої Води посередині. Згодом Сокіл зніс золотий жолудь, з якого постав могутній Дуб-Стародуб, укритий молодильними яблуками. Відтак Сокіл зніс ще два яйця, і з них вродилися Білий і Чорний лебеді. Вони перетворилися на двох велетів — Білобога (Володаря Світла) та Чорнобога (Володаря Пітьми). Сокіл сказав їм: *«Ви є Добро і Зло, Краса і Погань, Світло і Тьма, Правда і Кривда. І ви будете завжди, будете скрізь, будете вічно, бо ви є Життя...»*¹

У міфологіях народів світу є також оповіді про виникнення перших людей. Зазвичай їхніми творцями виступають боги. Згідно з різними міфічними оповідями, матеріалом для «виготовлення» першоплюдей були земля, пісок, глина, деревина, маїсове тісто, кокосовий горіх і навіть пальмове листя.

На основі спільних тем учені поділили міфи на тематичні групи (або цикли). Найвизначніші з них наведено в таблиці.

Тематичні групи міфів

<i>Групи міфів</i>	<i>Зміст</i>
Міфи про створення й будову світу	Пояснюють, як виник Усесвіт, як у ньому з'явилися світло й темрява, земля й небо, вода й вогонь; як зародилося життя і встановився світовий порядок.
Міфи про небесні тіла	Оповідують про походження, властивості, рух Сонця, Місяця та зірок.
Календарні міфи	Тлумачать рух календарного часу — зміну дня і ночі, пір року.
Міфи про кінець світу	Оповідують про загибель та відродження Космосу.
Міфи про створення людини	Оповідують про походження людей і людської спільноти.
Міфи про богів	Оповідують про богів, демонів, духів і їхні стосунки.
Міфи про героїв	Висвітлюють життя знаменитих героїв, їхні випробування й подвиги.
Міфи про тварин	Відбивають уявлення про окремих тварин як про засновників і священних покровителів певних людських племен.

¹ Переказ С. Плачинди.

Зазначені тематичні групи побутують у міфологіях багатьох народів. Це пояснюється передусім схожими умовами суспільного й культурного розвитку давніх людей. Є в міфічних оповідях різних культур і подібні сюжети та образи, на основі яких виникли відповідні *мотиви*.

Літературознавча довідка

Мотив — сталий елемент певного сюжету, який повторюється в різних творах.

Наприклад, надзвичайно поширеним у світовій культурі є мотив *всесвітнього потопу*. Він бере початок у міфах про велику повінь, якою боги покарали людство за численні вади й провини. Міфи багатьох давніх цивілізацій оповідають про те, як вода знищила майже все живе на Землі. Зазвичай ідеться в них і про чудесний порятунок однієї людини або подружжя, яке започаткувало новий рід.

Не менш популярним є й мотив *«золотої доби»*. Ідеться про часи, коли новостворені люди жили на землі в гармонії з богами й природою, дотримуючись моральних законів. Згодом вони втратили цю гармонію, запламувавши себе гріхами та ворожнечею. Відтак людство вступило в сумну, сповнену насилля й страждань епоху, на противагу прекрасній *«золотій добі»*, названу *«залізною»*...

Мозаїка на воротах богині Іштар

Цікаві подробиці

У міфах про створення світу досить часто використовується мотив *космічного яйця*. Наприклад, у давньокитайському міфі оповідається про те, що спочатку Всесвіт нагадував величезне куряче яйце, у якому зародився першопредок Пань-гу. Вісімнадцять тисяч років він спав і ріс уві сні, а коли прокинувся, розколов яйце на дві половини. Відтак усе легке й чисте (ян) піднялося догори, утворивши небо, а все брудне й важке (інь)

опустилося додолу і стало землею. Сам Пань-гу витягнувся від землі до неба, і з його тіла народилися космічні стихії.

Цікаво, що образ космічного яйця згодом «перекочував» у казки (пригадаймо яйце, у якому було заховано смерть Коцюя). Цей образ, до речі, посідає важливе місце в православній традиції святкування Великодня, де символізує воскресіння й нове життя.

На позір міфи схожі на казки. Так само, як у казках, у них зображено вигадані події та фантастичних персонажів, є певні повчання щодо законів буття. І це зрозуміло: адже казка, на думку більшості вчених, виокремилася з міфу й чимало від нього успадкувала. Однак, незважаючи на певну спорідненість, міф і казка істотно різняться. Основні відмінності між ними подано в таблиці.

Відмінності між міфом і казкою

№	Міф...	Казка...
1	містив «таємне знання», що як духовний заповіт предків передавалося лише обраним;	містила повчання в розважальній формі й призначалася для широкого загалу;
2	сприймався як істина, у яку беззаперечно вірили;	характеризувалася втратою віри слухачів у реальність того, про що розповідала;
3	пояснював порядок життя, походження й будову світу; це пояснення мало характер «священного знання», яке містило елементи релігії, філософії, донаукових знань, звичаїв, моралі, мистецтва тощо;	відображала протистояння людських чеснот і вад: мудрості й нерозважливості, шляхетності й підступності, чесності й лукавства тощо;
4	розповідав про «перші часи», коли народжувався світ і встановлювався світовий порядок;	розповідала про казкову давнину («давним-давно», «за стародавніх часів»);
5	зображував могутні природні стихії (світло, пільму, воду, землю тощо) й надприродні сили, а також правителів і героїв, діяння яких мали велике значення для народу й людства загалом.	зображувала чарівні сили (лихих і добрих чаклунів, чарівні речі тощо), а також казкових персонажів, учинки яких спрямовано на досягнення особистої мети — щастя, добробуту тощо (або, коли йшлося про героїчні вчинки, — на подолання злої сили, що загрожує рідному краю).

Звісно, нині давні міфи вже не сприймаються як джерело знань. Однак упродовж тисячоліть вони залишаються джерелом натхнення для письменників, малярів, композиторів та представників інших видів мистецтв.

Перевірте себе

1. Дайте визначення поняття «міф».
2. Як і чому виникли давні міфи? Чим вони відрізняються від пізніших наукових пояснень природних і життєвих явищ?
3. Назвіть основні тематичні групи міфів.
4. Доберіть до пунктів № 3 й № 5 таблиці «Відмінності між міфом і казкою» приклади з першого розділу підручника.
5. Що таке мотив? Наведіть приклади міфологічних мотивів.
6. **Знайдіть!** Які мотиви, характерні для міфів про створення світу, відобразилися в слов'янських міфічних оповідях про Першобога-Першоптаха Сокола? У яких українських і російських казках є образи, споріднені з образами із цих оповідей?

ДАВНЬОІНДІЙСЬКИЙ МІФ ПРО СТВОРЕННЯ СВІТУ

Спочатку не було нічого: ні Сонця, ні Місяця, ні зірок. З темряви первісного Хаосу, який наче спав глибоким сном, першою виникла вода. Із цієї води постав вогонь. Од великої сили тепла, що дав той вогонь, зародилося Золоте Яйце. І плавало те Яйце у водах безкрайого та бездонного океану, доки в ньому не виник Прабатько Брахма¹. Він розбив Яйце, і воно розкололося на дві половини. Верхня стала Небом, нижня — Землею, а між ними Брахма розмістив повітряний простір. І утвердив він землю серед вод.

Так було створено світ.

Спочатку в Брахми з'явилось шестеро синів. Він породив їх силою своєї думки. А от сьомий син, Дакша, вийшов з великого пальця на правій нозі Брахми. З пальця на лівій нозі у Брахми народилася

¹ Б р а х м а — творець світу й верховне божество в індійській міфології.

доська на ім'я Віріні. Дакша і Віріні побралися і мали багато-багато дітей.

Їхня найстарша доська, Діті, стала матір'ю грізних демонів. Друга доська, Дану, породила могутніх велетнів. Третя — Адіті — народила дванадцятєро світлих синів — великих богів. Серед них наймогутнішими були бог океану Варуна, бог грози та грому Індра, бог Сонця Вівасват. Та найславетнішим серед них став наймолодший син Адіті — Вішну, хранитель світу.

З давніх-давен сини Діті й Дану — їх називають асурами — були ворогами богів, синів Адіті. І боротьба між асурами та богами за владу над Усесвітом тривала багато століть, і не було їй кінця.

Переказ О. Бондарук

В. Куш. Світанок в океані

ДАВНЬОІНДІЙСЬКИЙ МІФ ПРО СТВОРЕННЯ НОЧІ

Коли Яма помер, Ямі¹, його сестра й кохана, невтішно проливала багато сліз і не було кінця її горю. Дарма боги намагалися полегшити тягар її скорботи. На всі їхні вмовляння та напучування вона відповідала: «Але ж він помер лише сьогодні!» А тоді ще не було ні дня, ні

¹ Я м а та Я м і — близнюки, які народилися від бога Сонця. Вони ані на мить не розлучалися, доки Яма не помер. Він став першою людиною, яка пішла з життя. Тим самим Яма проторував для людського роду шлях до царства смерті.

ночі. Боги сказали: «Так вона про нього не забуде. Ми створимо ніч!» І вони створили ніч. І ніч минула, і настав ранок; і вона забула про нього. Відтоді кажуть: «Зміна ночі й дня приносить забуття горя».

Переказ В. Ермана та Е. Тьомкіна,
переклад українською С. Волощук

Літературний практикум

1. До яких тематичних груп належать прочитані вами давньоіндійські міфічні оповіді?
2. Перекажіть давньоіндійський міф про створення світу. Які природні сили та надприродні істоти в ньому згадуються?
3. Як у давньоіндійському міфі про Яму та Ямі пояснено виникнення ночі? Завдяки чому природне явище в цьому міфі перетворюється на фантастичний сюжет?
4. Яку життєву мудрість вкладено в давньоіндійський міф про створення ночі? Знайдіть у переказі рядок, що містить відповідне повчання. Розкрийте його зміст. Чи згодні ви з таким висновком?

ДАВНЬОЕГИПЕТСЬКИЙ МІФ ПРО ТЕФНУТ

Була в бога Сонця Ра кохана донька Тефнут — його Око, створене ним самим. Вона поливала землю, насичуючи вологою сади та ниви; билася з чудовиськами, що були ворогами її батька; карала тих, хто не корився його волі. Це була могутня і хоробра богиня, але вона мала надто свавільну й запальну вдачу.

Люди славили Тефнут у піснях, приносили їй жертвовні дари. І вона тішилася їхньою шаною. Та одного разу спало Тефнут на думку, що люди величають бога Ра більше, ніж її. Через те вона посварилася з батьком і втекла до пустелі. Там богиня оселилася в образі страшної левиці, яка в шаленій люті вбивала подорожніх і насичувалася їхнім м'ясом та кров'ю.

А тим часом у країні запанувала нестерпна спека. Змілилі річки, повисихали рослини, дахи будників вкрилися густим пилом. Відчай і страх охопив людські серця.

Гірко сумував Ра за своєю донькою. Він волів її знову бачити біля себе. Довго він думав, кого послати по Тефнут у пустелю. І, зрештою, вирішив доручити цю справу богу повітря Шу, щиро йому відданому, та богу місяця Тоту, який славився великою мудрістю, неперевершеною красномовністю і знанням магічних заклинань.

Богиня Тефнут
(давньоєгипетський барельєф)

Давньоєгипетський
бог Сонця Ра

Шу і Тот перетворилися на павіанів і пішли до пустелі, у якій усамітнилася богиня. Побачивши їх, Тефнут-левиця гнівно загарчала. Тоді Тот підняв лапи вгору й улесливо заговорив з нею. Він яскраво описував пишні красоти єгипетської землі і її жахливий занепад, спричинений утечею Тефнут. Він розповідав про велику тугу бога Ра та скорботу людей, що оплакували втрату шанованої ними богині. Він говорив і говорив, а грізна левиця слухала його хитромудру промову. «Замість безплідної пустелі, у якій ти нині живеш, — переконував богиню Тот, — ти потрапиш до квітучої країни, з великою багатводною рікою, зеленими луками, велелюдними містами та селищами. Для тебе зведуть храм, і люди складатимуть тобі шану. Ти не полюватимеш більше на звірів, аби здобути собі їжу». Тут промовець подав богині-левиці келих вина і наказав принести їй убиту газель.

Тефнут прийняла його дарунки. Доки вона ласувала, Тот, піднісши вгору свій чарівний жезл, промовляв чаклунські заклинання. Гнів богині ущух, і вона погодилася разом із Шу й Тотом повернутися на батьківщину.

Вони вирушили в дорогу. Попереду Тефнут ішов бог Шу, розважаючи богиню музикою і танцями, аби вона веселою постала перед батьком Ра. А тим часом бог Тот проголошував магічні заклинання, аби Тефнут не змінила свого рішення і не втекла назад у пустелю.

Дорогою богиня викупалася в Священному озері й перетворилася з левиці на прекрасну дівчину з гордою поставою, веселим обличчям та сяючими очима. Дізнавшись про її повернення, Ра затанцював від радості. Він був щасливий знову побачити й обійняти свою Тефнут. Уся країна святкувала її повернення. Люди уславлювали ім'я богині в храмах, вітали її прихід піснями й танцями.

З поверненням Тефнут у Єгипті закінчилася велика засуха. Прорилися дощі, які наповнили Ніл бурхливими водами. Земля вкрилася весняним квітом. Відтоді за наказом Ра день повернення Тефнут щороку відзначають у Єгипті як велике свято.

Переклад з російської Є. Волощук

Запитання і завдання до прогитаного твору

1. Підготуйте переказ міфу про Тефнут, послідовно відповідаючи на запитання.
 - Чим славилася богиня Тефнут?

- Через що вона посварилася з богом Сонця Ра й залишила Єгипетське царство?
 - Які наслідки мала втеча Тефнут для країни? А для самої богині?
 - Як Тот переконав Тефнут повернутися до Єгипту?
 - Як поставилися до повернення Тефнут на батьківщині?
2. До якої тематичної групи належить міф про повернення Тефнут? Відповідь обґрунтуйте.
3. **Пофантазуйте!** Як ви гадаєте, чому народна фантазія перетворила Тефнут саме на левицю? Чи могла б ця героїня перекинутися в іншого звіра? Якщо так, то в якого? Поясніть свою думку.

РОЗДІЛ 3

БОГИ ТА ГЕРОЇ ДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ

Літературна розминка

1. Що ви знаєте про культуру Давньої Греції? Якими здобутками цієї культури людство користується до сьогодні?
2. Назвіть відомих вам героїв давньогрецьких міфів.

Близько чотирьох тисяч років тому на території Стародавньої Греції виникла цивілізація, що спромоглася на дивовижні культурні досягнення. На них, як на взірці, орієнтувалися вчені, мислителі й митці різних епох. Деякі ідеї давніх греків (як-от принцип демократії¹ або проведення Олімпійських ігор) стали невід'ємною складовою нашого життя. Величні архітектурні пам'ятки, чудові статуї, вишукано розписані вази, літературні твори Стародавньої Греції, або, як ще називають цю країну, Еллади, уже багато століть дарують людству неабияку втіху.

Основою давньогрецької культури була міфологія. На честь богів споруджували храми, міфічних персонажів увічнювали в мармурі

Давньогрецька ваза

¹ Демократія — форма управління, політичний лад, за якого верховна влада належить народові.

та бронзі. На ґрунті міфічних оповідей згодом виникали вірші й поеми, а їх інсценізації започаткували знаменитий давньогрецький театр.

Давні греки створили численний *пантеон* (так називається сукупність богів певної міфології на чолі з верховним богом). Давньогрецький пантеон охоплював два покоління богів і титанів¹ доісторичних часів; товариство богів-олімпійців (третє покоління богів), що оселилося на горі Олімп; понад десять богів земних вод; понад п'ять богів повітря; дев'ять богів смерті й підземного світу; дев'ять муз, а також багато інших богів, гігантів, циклопів, чудовиськ і героїв.

Зевс

Аїд

Афіна
Паллада

Гефест

Гермес

За уявленнями давніх греків, боги жили на священній горі Олімп. Звідти вони правили світом, спостерігали за людьми й активно втручалися в їхні долі. Чарівна їжа амброзія та чудодійний напій нектар дарували богам безсмертя й вічну молодість.

Консультація професора Філологова

За часів богів-олімпійців владу над світом було поділено між трьома братами. Підземне царство мертвих належало богу смерті Аїду², морське царство — богу Посейдону, а земним царством правив грізний Зевс. Йому підкорялися всі інші боги та люди. Грім і блискавка були знаряддям його сили і влади. Тому давні греки називали Зевса Громовержцем.

Зевс одружився з Герою — покровителькою шлюбу й родини. Їхній син Гефест був богом вогню та ковальства. За дружину він узяв

¹ **Титани** — боги першого покоління, народжені в шлюбі богині землі Геї та бога неба Урана. Ці найдавніші боги усоблювали могутні стихії природи з усіма її катастрофами. Давні греки уявляли титанів нерозумними, позбавленими почуття міри створіннями, що наосліп застосовують свою величезну силу. Десять років тривала війна титанів з поколінням молодших богів на чолі із Зевсом. Зрештою Зевс перемаг, а титанів було скинуто в безодню Тартар.

² **Аїдом** давні греки називали також сам підземний світ.

першу красуню Олімпу Афродіту — богиню кохання й краси. Інший син Зевса та Гери — жорстокий Арес — сіяв серед людей ворожнечу й розпалював війни.

На Олімпі жили також діти Зевса, народжені від інших богинь: посланець Зевса, покровитель подорожніх, торгівлі й шахрайства Гермес; бог рослинного світу й виноградарства Діоніс; близнюки Аполлон (бог світла, знань, мистецтв і наук) та Артеміда (богиня полювання й плодючості, захисниця всього живого на землі).

Однією з найвизначніших богинь давньогрецького пантеону була Зевсова донька Афіна Паллада, яка з'явилася на світ з голови батька зі щитом і списом у руках. Її вважали богинею мудрості, праці, справедливої війни, законодавицею і захисницею державності. ❖

Літературна кухня

У чому своєрідність давньогрецької міфології?

Боги в давньогрецькій міфології дуже схожі на людей: вони приятелюють і сваряться, жартують і гніваються, здатні на співчуття й жорстоку помсту.

Осмислюючи характери та взаємини богів, елліни вчилися краще розуміти самих себе, оцінювати власні чесноти й недоліки. Водночас у давньогрецькій міфології боги протиставлені людині як наймудріші безсмертні істоти, що мають над нею безмежну владу й визначають її долю. ❖

Пергамський олтар (фрагмент)

Життям людини, згідно з міфами Еллади, керували боги й закони, установлені від часів створення світу. Порушники цих законів підлягали суворим покаранням. Найгірше ж велося тим, хто намагався

подолати межі людських можливостей, а отже, наблизитися до богів. Тимчасом дотримання природних і божественних законів визнавалося запорукою гармонії людини зі світом, а вона для давніх греків була ідеалом, найвищою життєвою метою. Саме тому однією з найважливіших людських чеснот у Давній Греції вважалося почуття міри.

Одне з найпочесніших місць у культурі Еллади посідало мистецтво. У давньогрецькому пантеоні навіть існували богині, «відповідальні» за різні його види, — музи і їхній покровитель — олімпієць Аполлон. Елліни високо цінували творчість і талант, тож захоплення звершеннями обдарованих скульпторів, майстрів вазопису, архітекторів, поетів утілилося в їхній міфології. Найвідоміші персонажі міфів, присвячених темі мистецтва, — скульптор Пігмаліон і співець Орфей — набули в європейській культурі значення загальнознаних символів генія, здатного творити своєю майстерністю справжні дива.

Численні давньогрецькі міфи оповідають про подвиги знаменитих героїв, найпопулярнішими з яких є Прометей і Геракл. Прометей — титан, цар скіфів, наділений даром пророцтва (ім'я його в перекладі означає «той, хто мислить наперед», або «той, хто передбачає»). Елліни шанували Прометея як заступника й навчителя смертних, вважали, що саме він створив перших людей, виліпивши їх із глини. Утім, найбільшим подвигом цього героя стало викрадення у Зевса небесного вогню, який відкрив людству шлях до цивілізації. За це Прометея було суворо покарано, та, незважаючи на жахливі муки, він не розкався. Подвиг Прометея назавжди залишився взірцем самовідданого вчинку, а сам герой став одним з «вічних образів» світової культури.

Український мотив

До образу Прометея не раз зверталися українські письменники. Так, прометеївські мотиви посідають важливе місце у творчості Т. Шевченка. З них, зокрема, розпочинається поема «Кавказ»:

За горами гори, хмарою повиті,
Засіяні горем, кровію політі.
Споконвіку Прометея
Там орел карає...

Відлунюють образ Прометея і слова, сказані Шевченком про самого себе: *«Караюсь, мучуся, але не каюсь»*.

Дочкою Прометея називають Лесю Українку. У вірші «Хай буде тьма...» поетеса пов'язала прагнення свободи в серцях поневолених людей з іскрами Прометеєвого вогню.

Отже, створений еллінами образ Прометея з повним правом можна назвати часточкою української культури.

Другий популярний герой давньогрецьких міфів, Геракл, уславився як непереможний богатир, борець зі злом. Вважалося, що батьком Геракла був сам Зевс, а матір'ю — дочка мікенського володаря Алкмена. Коли Геракл мав з'явитися на світ, Зевс заприсягнувся, що немовля, яке народиться в цей день, буде правити містом Мікени. Однак ревнива богиня Гера зробила так, що Зевс змушений був віддати царську владу іншому хлопчику — Еврісфею. Відтак Гераклу довелося впродовж багатьох років служити боязкому й заздрісному цареві. Під час служби в Еврісфея Геракл здійснив дванадцять знаменитих подвигів. У цих діяннях герой виявив силу духу, винахідливість, розум, витривалість, а головне — щире співчуття до людей. Його ім'я стало загальною назвою на означення людини, наділеної богатирською міццю.

Давньогрецька міфологія — одне з найзначніших надбань стародавнього світу. Вона справила величезний вплив на культурний розвиток інших народів. І передусім — на культуру Давнього Риму, яка формувалася на основі цієї міфології і багато в неї запозичила. Чимало богів з давньогрецького пантеону перейшли до давньоримського, змінивши свої імена. Наприклад, Зевс став Юпітером, його дружина Гера — Юноною, Посейдон — Нептуном, Афродіта — Венерою, Гефест — Вулканом... Однак значення давньогрецької міфології сягає далеко за межі стародавнього світу, адже вона й нині залишається потужним джерелом європейської культури.

Фідій. Статуя Зевса Олімпійського
(реконструкція)

Перевірте себе

1. Яке значення в міфології еллінів мала гора Олімп?
2. Складіть у зошиті словничок давньогрецького пантеону за таким зразком:
Аїд — брат Зевса, бог смерті, цар підземного світу мертвих.
Зевс — верховний бог, володар земного царства, громовержець.
3. Які уявлення давніх греків про природу, життя та людей відбилися в їхніх міфах? Що ви знаєте про Геракла й Прометея?

4. Доведіть! Спираючись на відомості, подані в прочитаному розділі, наведіть факти, які підтверджують великий вплив давньогрецької міфології на європейську культуру.

Теми проектів

1. «Як Зевс став господарем Олімпу».
2. «Давньогрецькі міфи про митців та мистецтво».
3. «Подвиги Геракла».

МІФ ПРО ПРОМЕТЕЯ (Скорочено)

За сивої давнини, коли над усім світом панував іще не Зевс, а його батько Кронос, люди, що тільки-но розселилися по землі, були кволі, безсилі, лякливі. Вони не вмели ні думати, ні розуміти того, що бачили довкола. З острахом дивилися вони на грозові хмари й на пекуче сонце, на безкрає море й на височенні гори. І здавалося людям, що то могутні божественні істоти.

Від усього, що їх лякало, люди мерщій ховалися у свої глибокі підземні нори, наче кроти. Не було тоді в людей ані світлих жител, ані вогнищ родинних, їли вони тільки траву та сире коріння, а м'яса ї не куштували, бо не знали мисливства.

Згодом владу над усім світом здобув Зевс, що скинув батька в Тартар — у найглибше дно землі й моря, що лежить далеко під царством мертвих, похмурим Аїдом. Зі своєї небесної осяйної височини Зевс і не дивився на нужденних людей, а ті ледь животіли серед незбагненої, ворожої природи. Скільки їх гинуло від хвороб і голоду, в боротьбі з жорстокою стихією! Так би зачах і загинув назавжди рід смертних людей, якби не став їм на захист і допомогу найблагородніший серед безсмертних — титан Прометей. (...)

Прометей мав благородне, велике серце, він перший зглянувся на людей, навчив їх будувати світлі житла, плавати на човнах, напинати вітрила, полковати лісову звірину, приручати тварин. Він перший запряг у ярмо дикого бика, перший приборкав вільного коня, і ті стали вірними помічниками людини. Прометей навчив смертних

лікуватися цілющим зіллям, знаходити путь по зорях і лету птахів, навчив добувати із землі мідь, золото й срібло та користуватися щедрими дарами природи.

А громовладний Зевс і далі не зважав на людей. Тим часом його сини й доньки — молоді боги, що безжурно жили на Олімпі, — зацікавилися тими дрібними істотами, які сновигали десь далеко вниз, на землі. Знічев'я безсмертні навіть узялися допомагати людям, навчати ремесел і хліборобства, але за те зажадали від них великої шани й багатих дарів.

Щоб укласти таку угоду, якось зібралися обидві сторони. Від богів виступав Зевс, від людей — титан Прометей, хоч сам був безсмертний. Він побоювався, що люди не зможуть протистояти богам, і поспішив їм на допомогу.

Титан так уболівав за долю смертних, що вдався навіть до хитрощів. Коли привели жертвовного бика, він сам зарізав його й поділив тушу на дві частини. До більшої купи поскладав самі кістки, але прикрив їх гарним, лискучим жиром, а меншу, де було смачне м'ясо, Прометей загорнув у брудну бичачу шкуру, ще й поклав зверху гідкі тельбухи.

— Батьку наш Зевсе, вибери собі яку хочеш частину, — лукаво запросив Прометей. — Те, що ти вибереш, люди надалі віддаватимуть безсмертним богам.

Як Прометей і сподівався, Зевс узяв собі купу більшу і кращу на вигляд. Відтоді смертні почали їсти м'ясо, а кістки спалювати на шану безсмертним.

Розлютився Зевс, збагнувши, як обдурив його Прометей заради тих смертних нікчем. Страшно заgrimів він з темнохмарного Олімпу і жбурнув на землю вогненні стріли-блискавиці. А потім надумав кару, аби дошкулити Прометееві: він відмовив смертним у тому, що було їм доконче потрібне, — у життєдайнім вогні.

— Хай їдять м'ясо, але сире! — гримів люто Зевс.

Люди не варили їжі, не світили в домівках, не грілися коло багать, і було те життя без вогню злиденним животінням.

Пожалів людей своїм великим серцем титан Прометей і сміливо порушив Зевсову заборону. Якось він перестрів Афіну Палладу, любу Зевсову дочку. Богиня мудрості була завжди прихильна

Г.Ф. Фюгер.

Прометей несе людям вогонь

до титана, тож він і попросив її відчинити йому потай двері чорного ходу, що вів до Зевсового палацу, — адже Прометею було вже невільно з'являтися на Олімпі. Афіна Паллада так і зробила, гадаючи, що Прометееві цікаво поглянути на новий витвір бога-митця Гефеста — на людей із щирого золота, що, наче живі, слугували богам.

А Прометей, опинившись у Зевсовій оселі, мерщій узяв із боже-ственного вогнища невеличку іскру, сховав її в порожній очеретині та й приніс людям на землю.

Відтоді засяяли, заяскріли веселі вогнища на землі. Навколо них люди збиралися цілими родинами, смажили м'ясо, грілися, танцювали. Люди зажили тепер веселіше, дружніше, і з того щиро радів титан Прометей. Він навчив їх приборкувати вогонь, виплавляти мідь, кувати зброю, і люди стали дужчі, сміливіші, вони вже не схилялися покірно перед своєю долею. Завдяки Прометееві вони навчилися думати і тоді, мабуть, уперше відчули себе людьми.

Та чорним грозовим буревієм насувався на відважного титана страшний гнів всевладного Зевса. Ніхто у світі ще не порушував так зухвало його заборони, ніхто не насмілювався повставати проти нього, батька всіх безсмертних і смертних.

У шаленій нестямі Зевс звелів закувати титана Прометея в кайдани й припнути на самому краю стрімкої скелі, щоб відступник висів там довгі століття. Таку кару надумав Зевс останньому з роду титанів, що насмілювався змагатися з ним і боронити слабосильних, нікчемних людей.

Д. ван Бабурен. Гефест і Прометей

Здійснити цю кару Зевс доручив своєму кульгавому сину Гефесту, неперевершеному митцеві й ковалю. А в помічники йому дав двох своїх вірних слуг — Силу і Владу, суворих, безжальних, жорстоких. Прикро було Гефестові коритися Зевсовій волі, бо він щиро шанував Прометея, але не послухатися рідного батька не міг.

Туди, де кінчається пустельна країна диких скіфів і велично здіймається до неба бескеття¹ Кавказу, Сила й Влада привели непокірного титана, а за ними шкутильгав бог Гефест.

Гефест був кульгавий з дитинства, бо колись розгнівався на нього Зевс і, схопивши малого за ногу, швиргнув геть з Олімпу. Довго летів Гефест, цілий день, а надвечір упав на скелястий острів Лемнос

¹ Б е с к е т т я — гори, скелі; великі кам'яні виступи.

і відтоді став шкутильгати. Відтоді ж навіки оселився в його серці страх перед Зевсом. Той страх примусив його й тепер скоритися могутньому батькові. Знову тяжко зітхає Гефест і здійсмає величезний молот, щоб прикувати Прометей до стрімкої кручі.

— Бий молотом дужче, дужче! — суворо наказує Влада. — Щоб Прометей не зміг у путах і поворухнутися. Та не зітхай, не стогни, він же Зевсів ворог, злочинець.

— Яке огидне моє ремесло! — розпачливо вигукує Гефест. — Хай би хто інший ним володів, тоді я не мусив би приковувати друга до скелі. О Прометею, сину великої Феміди! Я сам плачу з твоєї тяжкої муки, та мушу коритися неблаганному Зевсові.

Знову й знову гупає молот, від нього йде стоголоса луна, і здається, то стогнуть похмурі Кавказькі гори. Нарешті титана прикуто. (...)

Ані словом не озивається гордий богоборець. Навіть не дивиться, як ідуть геть Сила й Влада, кремезні, наче витесані з каміння, а за ними шкутильгає ще дужче Гефест. Тільки коли вони зникли за горами й навколо залягла мертва тиша, Прометей застогнав і голосно крикнув:

— О божественний ефіре! О мати-земле і сонце ясне, всевидюще! О бистрокрилі вітри, хвилі невтомного моря! Погляньте, як покарав мене Зевс за те, що я був прихильний до смертних і приніс їм вогонь. Я знав, що Зевс мене покарає. Страшні мої муки, та я не зрікаюся свого вчинку! (...)

Якось до Кавказьких гір заблукала нещасна Іо, біла телиця. Колись вона була смертна дівчина, аргоська царівна, така гарна, що в неї закохався сам Зевс. Та за якийсь час вона теж стала жертвою всевладного бога. Обернена в сніжно-білу телицю, вона тікала світ за очі від гедзя, якого наслала на неї задрісна Гера.

Отак, тікаючи від гедзя, майже божевільна з болю, Іо опинилася серед Кавказьких гір і от добігла до скелі, де був прикутий Прометей.

Хоч титан сам тяжко страждав, та його схвилювала доля нещасної дівчини, що стала жертвою жорстоких богів. Він чув про неї ще від своєї матері, віщої Феміди, і знав, що попереду в Іо ще багато поневірян і мук. (...)

▶ Прометей провістив Іо, що в майбутньому її ім'я буде уславлено, а Зевс втратить владу. Почувши це пророцтво, Громовержець розгнівався, але, щоб дізнатися, коли і як може позбутися трону, послав до Прометей Гермеса. ◀

Гермес узув свої сандалії з маленькими золотими крильцятами й невдовзі опинився біля Кавказької скелі.

— Слухай мене, Прометею, — владно мовив Гермес. — Батько всіх безсмертних і смертних хоче довідатись, що означають твої слова.

— Яка зарозуміла мова в цього прислужника богів! — вигукнув Прометей. — Хай Зевс не сподівається зробити і з мене такого прислужника. Я не проміняю свої страшні муки на ганебне рабство.

— Я не раб, а бог і вісник богів.

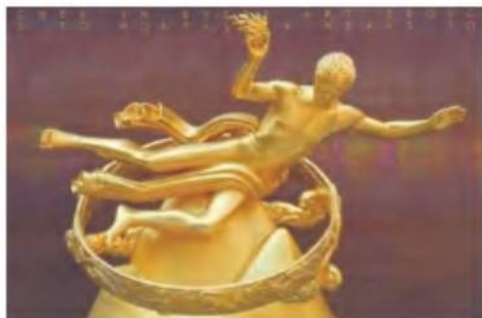
— Ненавиджу я всіх богів. А ти, Гермесе, маєш розум, наче в хлопчиська, коли гадаєш щось від мене дізнатися. І Зевс не дізнається, поки не звільнить мене від кайданів.

— А ти не боїшся, що Зевс розгнівається ще дужче?

— Хай шаленіє, хай гримить з гніву й спалює скелі пекучим вогнем чи засипає крижаним снігом — усе одно він не вирве з моїх вуст жодного слова.

Зненацька розлігся оглушливий грім, задвигтіла земля, захиталися скелі, сліпучо-вогненні блискавки розкраяли небо. Знявся рвучкий вітер, море збурилося й помчало на берег. Небо, море, земля наче злилися в одну, усе гуркотіло, стогнало, ревло.

Усі підвладні йому стихії Зевс кинув на прикутого Прометея, але той і не думав коритися. Тоді Громовержець звергнув скелю разом з непереможним титаном у чорну безодню.

*П. Меншип. Фонтан «Прометей».
Рокфеллер-центр, Нью-Йорк*

Та Прометей був безсмертний. Збігли тисячоліття, багато людських поколінь пройшли по землі, і тоді Зевс знову підняв із безодні титана, сподіваючись дізнатися про свою долю. Однак нескорений Прометей мовчав, і батько всіх безсмертних і смертних вигдав йому ще тяжчу кару: знову висів Прометей, прикутий до Кавказької скелі, нестерпно палило його сонце, сікли дощі, шарпали люті вітри, і щодня прилітав туди величезний Зевсів

орел, гострими пазурами розривав титанові груди та дзьобав йому печінку. За ніч кривава рана загоювалася, але наступного дня знову прилітав орел і знову люто шматував могутнє Прометееве тіло.

Ці страшні муки тривали тисячоліття, але ніщо не могло здолати титана. Жодного разу не попросив він пощади в Зевса, не зрікся своєї приязні до смертних. Сам Громовержець уже хотів помиритися з ним, бо й досі не знав тієї таємниці про себе. Із Зевсової волі пішла до свого сина богиня Феміда. Гірко плачучи, просила вона Прометея помиритися із Зевсом, і материнське горе, страшніше за всі муки, розчулило непохитного титана — він розкрив свою таємницю. (...)

Переказ К. Гловацької

Запитання і завдання до прочитаного твору

1. Яким було життя людей за часів правління бога Кроноса? Чи змінилося воно відтоді, як влада перейшла до Зевса?
2. Чого люди навчилися завдяки Прометею? Чому титан допомагав смертним? Обґрунтуйте відповідь цитатами з тексту.

3. Як Прометей обдурих Зевса під час укладання угоди між богами й людьми? Які риси характеру героя виявилися в цьому епізоді?
4. Як і заради чого Прометей викрав небесний вогонь? Яке значення для людей мав цей учинок титана?
5. Як було покарано Прометея і як він витримав пошту? Які риси характеру героя розкрилися в цьому випробуванні?
6. **Пофантазуйте!** Уявіть, що Прометей потрапив у наш час. Який подвиг для сучасного людства він міг би здійснити? Запишіть свою версію в зошиті.

ЛЕРНЕЙСЬКА ГІДРА

Другий подвиг Геракла

Після першого подвигу Еврісфей послав Геракла вбити лернейську гідру. Це була потвора з тілом змії і дев'ятьма головами дракона. Як і немейський лев¹, гідра була породжена Тіфоном² і Єхидною³.

Жила гідра в болоті коло міста Лерни і, виповзаючи зі свого лігвища, нищила цілі стада й спустошувала всі околиці. Боротьба з дев'ятиголовою гідрою була небезпечна, тому що одна з голів її була безсмертною.

Вирушив у дорогу до Лерни Геракл із сином Іфікла Іолаєм. Прибувши до болота біля міста Лерни, Геракл залишив Іолая з колісницею в ближньому гаю, а сам пішов шукати гідру. Він знайшов її в оточеній болотом печері. Розпихавши до червоного жару стріли, почав Геракл пускати їх одну за одною в гідру. Розлютили гідру стріли Геракла. Вона виповзла, звиваючись укритим блискучою лускою тілом, з п'ятьма печери, грізно піднялася на величезному хвості й хотіла вже кинутися на героя, але наступив їй син Зевса ногою на тулуб і притис до землі. Своім хвостом гідра обвилася навколо ніг Геракла й силкувалася звалити його. Як непохитна скеля, стояв герой

А. дель Поллайоло. Боротьба з Лернейською гідрою

¹ Н е м е ї с ь к и й л е в — величезний страхітливий лев, який жив біля міста Немеї й спустошував околиці. За наказом Еврісфея Геракл його вбив. Це був перший подвиг героя.

² Т і ф о н — могутній потворний велетень, уособлення вогненних руйнівних сил землі та її випарів.

³ Є х і д н а — напівжінка-напівзмія, яка породила багато чудовиськ.

і помахами своєї важкої палиці одну за одною збивав голови гідри. Мов вихор, свистіла в повітрі палиця; злітали голови, однак гідра була жива.

Тут Геракл помітив, що в гідри на місці кожної збитої голови виростають дві нові. Прийшла їй допомога гідрі: з болота виповз потворний рак і впився своїми клішнями в ногу Геракла. Тоді герой покликав на допомогу свого друга Іолая. Іолай убив потворного рака, запалив частину ближнього гаю і палаючими стовбурами дерев припікав гідрі шиї, з яких Геракл збивав своєю палицею голови. Нові голови вже не виростали. Дедалі слабше гідра опиралася синові Зевса.

Нарешті й безсмертна голова злетіла. Потворна гідра була переможена й упала мертвою на землю. Глибоко закопав її безсмертну голову переможець Геракл і привалив її величезною скелею, щоб не могла вона знову вийти на світ. Потім великий герой розтяв тіло гідри й занурив у її отруйну жовч свої стріли. З того часу рани від стріл Геракла стали невиліковними. З великим тріумфом повернувся Геракл у Тірінф. Але там чекало на нього нове доручення Еврістея.

Переказ *М. Куна*,
переклад українською *Ю. Іванченка*

Запитання і завдання до прочитаного твору

1. Опишіть лернейську гідру, з якою бився Геракл. Як героєві вдалося здолати чудовисько?
2. Які риси вдачі Геракла виявилися в битві з лернейською гідрою? Обґрунтуйте відповідь прикладами з тексту.
3. **Робота в парах.** Виконайте запропоновані завдання.
А. Доведіть! Пригадайте, що таке гіпербола. Доведіть, що її використано в міфі про Геракла.
Б. Порівняйте! Порівняйте битву Геракла з лернейською гідрою та будь-яку з казок про боротьбу героя зі змієм (драконом). Визначте спільні й відмінні елементи в сюжетах цих творів.

НАРЦИС (Скорочено)

Та якщо хтось не шанує золотосіяної Афродіти, відкидає дари її, повстає проти її влади, того нещадно карає богиня кохання. За це покарала вона сина річкового бога Кефіса й німфи¹ Лавріони, прекрасного, але холодного й гордого Нарциса. Нікого не любив він, окрім самого себе, лише себе вважав гідним любові.

Якось, коли Нарцис заблукав у густому лісі під час полювання, побачила його німфа Ехо. Німфа не могла сама заговорити з Нарцисом. На ній тяжіла кара богині Гери: мовчати повинна була німфа Ехо,

¹ Німфа — божество природи, її життєдайних і плодоносних сил. Давні греки вважали, що існують німфи річок, морів, джерел, озер, гір, дерев та інші.

а відповідати на запитання вона могла лише повторюючи їх останні слова. Із захопленням дивилася Ехо на стрункого красеня юнака, схована від нього лісовою гущавиною. Нарцис роззирнувся навколо, не знаючи, куди йому йти, і голосно крикнув:

— Гей, хто тут?

— Тут! — почувалася відповідь Ехо.

— Іди сюди! — вигукнув Нарцис.

— Сюди! — відповіла Ехо.

З подивом озирається прекрасний Нарцис на всі боки. Нікого немає. Здивований цим, він голосно вигукнув:

— Сюди, швидше до мене!

І радісно відгукнулась Ехо:

— До мене!

Простягаючи руки, поспішає до Нарциса німфа з лісу, але гнівно відштовхнув її прекрасний юнак. Пішов він поспішно від німфи й сховався в темному лісі.

Сховалася в лісовій непрохідній гущавині й знехтувана німфа. Вона страждає від кохання до Нарциса, нікому не показується, і тільки сумно відгукується на кожний поклик нещасна Ехо.

Дж. В. Вотерхауз. Нарцис та Ехо

А Нарцис лишився, як і раніше, гордим, самозакоханим. Він відкидав кохання всіх. Багатьох німф зробила нещасними його гордість. І якось одна зі знехтуваних ним німф вигукнула:

— Покохай же й ти, Нарцисе! І хай не відповідає тобі на твою любов людина, яку ти покохаєш!

Здійснилося побажання німфи. Розгнівалася богиня кохання Афродіта на те, що Нарцис відхиляє її дари, і покарала його. Якимось

навесні під час полювання Нарцис підійшов до струмка й захотів напиться холодної води. Ще ніколи не торкалися вод цього струмка ні пастух, ні гірські кози, жодного разу не падала в струмок зламана гілка, навіть вітер не заносив у струмок пелюстків пишних квітів. Вода його була чиста й прозора. Як у дзеркалі, відбивалося в ній усе навколо: і кущі, що розрослися на березі, і стрункі кипариси, і блакитне небо. Нахилився Нарцис до струмка, спершись руками на камінь, що виступав з води, і віддзеркалився в струмку весь, в усій своїй красі. Отут-то й спіткала його кара Афродіти. З подивом дивиться він на своє відображення у воді, і велике кохання опановує його. Зачаровано дивиться Нарцис на своє відображення у воді, він манить його, кличе, простягає до нього руки. Нахиляється Нарцис до води, щоб поцілувати своє відображення, але цілує тільки холодну, прозору воду. Усе забув Нарцис; він не йде від струмка; не відриваючись, милується самим собою. Він не їсть, не п'є, не спить. Нарешті у відчаї вигукує Нарцис, простягаючи руки до свого відображення:

— Ох, хто ще страждав так жорстоко?! Нас розділяють не гори, не моря, а тільки смужка води, і все-таки не можемо ми бути з тобою разом. Вийди ж із струмка!

Замислився Нарцис, дивлячись на своє відображення у воді. Раптом його вразила жахлива думка, і тихо зашепотів він своєму відображенню, нахилившись до самої води:

— О лихо! Я боюсь, чи не покохав я самого себе! Адже ти — це я сам! Я люблю самого себе. Я почуваю, що небагато лишилося мені жити. Ледве розцвівши, зів'яну я й зійду в похмуре царство тіней. Смерть не лякає мене; смерть принесе кінець мукам кохання.

Залишають сили Нарциса, блідне він і почуває вже наближення смерті, але все ж не може відірватися від свого відображення. Плаче Нарцис. Падають його сльози в прозорі води струмка. Дзеркальною поверхнею води пішли кола, і зникло прекрасне відображення. З жахом вигукнув Нарцис:

— О, де ти? Повернись! Залипся! На покидай мене, адже це жорстоко.

— О, дай хоч подивитися на тебе!

Але ось знову спокійна вода, знову з'явилося відображення, знову, не відриваючись, дивиться на нього Нарцис. Тане він, мов роса на квітах у промінні гарячого сонця. (...)

Схилилася Нарцисова голова на зелену прибережну траву, і темрява смерті вкрила його очі. Помер Нарцис. Плакали в лісі молоді німфи, плакала Ехо. Приготували німфи юному Нарцисові могилу, але коли прийшли по його тіло, то не знайшли його. На тому місці, де схилилася на траву Нарцисова голова, виросла біла запашна квітка — квітка смерті; нарцисом називають її.

Переказ М. Куна,
переклад українською Ю. Іванченка

Запитання і завдання до прогитаного твору

1. Перечитайте початок оповіди про Нарциса. На що спрямовує читача цей фрагмент?
2. Як схарактеризовано Нарциса в тексті? Наведіть відповідні цитати.
3. За що і як було покарано героя?
4. Визначте основну думку міфу про Нарциса й сформулюйте її одним реченням.

ПІГМАЛІОН

Афродіта дарує щастя тому, хто вірно служить їй. За це дала вона щастя й Пігмаліону, великому кіпрському митцеві. Пігмаліон ненавидів жінок і жив самотньо, уникав шлюбу. Якось зробив він з блискучої білої слонової кістки статую дівчини надзвичайної краси. Немов жива, стояла ця статуя в майстерні художника. Здавалося, вона дихає; здавалося, що от-от вона зрушиться, піде й заговорить. Цілими годинами милувався художник своїм твором і покохав нарешті створену ним самим статую. Він дарував статуї дорогоцінне намисто, зап'ястки й сережки, одягав її в розкішний одяг, прикрашав голову вінками з квітів. Як часто шепотів Пігмаліон:

— О, якби ти була жива, якби могла відповідати на мої слова, о, який би був я щасливий!

Однак статуя була німа.

Настали дні святкувань на честь Афродіти. Пігмаліон приніс богині кохання в жертву білу телицю з визолоченими рогами; він простяг до богині руки й молитовно прошепотів:

— О вічні боги, і ти, золота Афродіто! Якщо ви можете дати все благаючому, то дайте мені дружину, таку ж прекрасну, як та статуя дівчини, що зробив я сам.

Пігмаліон не наважився просити богів оживити його статую, він боявся розгнівити таким проханням богів-олімпійців. Яскраво спалахнуло жертвне полум'я перед зображенням богині кохання Афродіти. Цим богиня нібито давала зрозуміти Пігмаліонові, що боги почули його благання.

Повернувся художник додому. Він підійшов до статуї, і — о щастя, о радість! — статуя ожила! Б'ється її серце, у її очах світиться життя. Отак дала богиня Афродіта красуню-дружину Пігмаліонові.

Переказ *М. Куна*,
переклад українською *Ю. Іванченка*

Запитання і завдання до прогитаного твору

1. Як схарактеризовано Пігмаліона на початку оповіди?
2. Чим відрізнялося ставлення Пігмаліона до скульптури дівчини від звичайного захоплення митця своєю працею?

3. Як Афродіта поставилася до пристрасті Пігмаліона? Чим, на вашу думку, був зумовлений її вчинок?

4. **Порівняйте!** Пригадайте сюжет китайської народної казки «Пензлик Маляна». Порівняйте її сюжет із сюжетом давньогрецького міфу про Пігмаліона й визначте, що споріднює ці твори.

ЛІТЕРАТУРНИЙ НАВІГАТОР

• • • • • Калейдоскоп міфів • • • • • ➔

Давньоєгипетський міф про Ра та Апопа. Одним з найпоширеніших міфів Єгипту є оповідь про боротьбу бога Сонця Ра з велетенським змієм Апопом. Удень Ра пливе у своєму човні небесним Нілом, а вночі — Нілом підземним. Там на бога чатує грізний ворог Апоп, який хоче його проковтнути. Якщо це колись станеться, Сонце більше не зійде...

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

1. Яке природне явище «пояснено» в міфі про Ра й Апопа? Доведіть свою думку.
2. Хто супроводжує Ра в його мандрівках на човні?
3. Яким у міфі про Ра й Апопа постає підземне царство?
4. Порівняйте давньоєгипетський міф про Ра й Апопа з давньоіндійським міфом про Яму та Ямі. Визначте спільне й відмінне в цих творах.

Давньоіндійський міф про потоп. Оригінальний міф на тему всесвітньої повені склали давні індійці. У ньому йдеться про те, як одного ранку першопредок Ману разом з водою зачерпнув маленьку рибку. Рибка попросила зберегти їй життя, пообіцявши за це згодом врятувати самого Ману. «Від чого ж ти мене врятуєш?» — здивовано запитав чоловік. — «Прийде потоп для всіх живих істот. Від нього я тебе й врятую», — відказала рибка...

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

1. Як Ману поставився до прохання рибки?
2. Як першопредку вдалося врятуватися від потопу?

3. Якими яскравими подробицями збагачено міфологічний сюжет про світову повінь у міфі про Ману?

4. Пригадайте пушкінську «Казку про рибака та рибку» й інші (літературні або народні) казки, у яких «чарівним помічником» є риба. Чим відрізняється образ риби в казках і давньоіндійському міфі?

Давньоіндійський міф про «золоту добу». Цей міф оповідає, що за «золотої доби» на землі жили лише праведники. Вони непорушно дотримувалися законів, і священна Корова Закону твердо «стояла на всіх чотирьох ногах». Потім настала «срібна доба» й добропорядності стало менше на третину. Люди почали втрачати почуття обов'язку, суспільство розділилося на стани, а Корова Закону стояла вже «на трьох ногах». Відтак настала «мідна доба»...

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

1. Назвіть епохи, які зображено в давньоіндійському міфі про «золоту добу», і стисло схарактеризуйте кожну з них.

2. Поясніть зв'язок між зміною епох і зміною образу Корови Закону.

3. Яка доба, згідно з давньоіндійським міфом, є останньою і що станеться після того, як вона закінчиться?

4. Порівняйте давньогрецьку й давньоіндійську версії міфів про «золоту добу». Визначте в них спільне та відмінне.

Давньогрецький міф про Деметру та Персефону. Прекрасну Персефону, єдину доньку богині родючості Деметри, з дозволу Зевса викрав похмурий бог смерті Аїд. Він узяв дівчину за дружину й сховав її у своєму підземному царстві. Деметра кинулася на пошуки доньки, але ніде не могла її знайти. Зглянувшись на горе матері, бог Сонця Геліос розповів їй про те, що сталося. Розгнівалася богиня, дізнавшись правду...

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

1. Якими людськими рисами й почуттями наділено богиню Деметру в міфі?

2. Як богині вдалося врятувати доньку?

3. До якої тематичної групи належить міф про Деметру та Персефону?

4. Порівняйте міф про Деметру та Персефону з давньоєгипетським сюжетом про богиню-левицю Тефнут. Що споріднює і що відрізняє ці твори?

Давньогрецький міф про Дедала та Ікара. Жив колись в Афінах славетний митець-винахідник Дедал. Він скоїв тяжкий злочин і був засуджений до страти. Довідавшись про це, цар Мінос забрав його до себе на острів Крит. Там Дедал прожив багато років. Чимало чудових витворів вийшло з рук митця за цей час, але душа його поривалася на волю. Втеча з острова здавалася майже неможливою, та Дедал знайшов вихід: зібравши пташине пір'я і скріпивши його воском, він змайстрував крила для себе та свого сина Ікара. І от настав день, коли вони обидва мали піднятися в повітря...

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

1. Чим уславився Дедал? Які звершення свідчать про його великий талант?
2. Який недолік мали змайстровані Дедалом крила?
3. Що занастало Ікара?
4. Розкрийте основну думку міфу про Дедала та Ікара. Чи згодні ви з цим міркуванням?

Давньогрецький міф про Орфея та Еврідіку. Жив у далекій Фракії великий співець Орфей, і спів його зачаровував усе довкола. Палко кохав Орфей свою дружину Еврідіку, але щастя його було недовгим: незабаром після весілля юна красуня померла від укусу змії.

Гірко оплакував її загибель Орфей, і сама природа сумувала разом з ним. Зрештою вирішив співець податися в царство мертвих, аби вблагати його володарів повернути кохану. Отож узявши свою кіфару¹, Орфей вирушив у небезпечну мандрівку...

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

1. Як Орфею вдалося вмовити Аїда відпустити Еврідіку?
2. За якої умови Аїд погодився виконати прохання співця? Чому Орфей не дотримався цієї умови? Обґрунтуйте відповідь словами з тексту.
3. Проти якого закону природи повстав Орфей, спробувавши повернути дружину із царства Аїда?
4. Як ви зрозуміли зміст прочитаного міфу?

¹ К і ф а р а — давньогрецький щипковий інструмент.

У СВІТІ МИСТЕЦТВА

НАВКОЛО МІФІВ

Важко переоцінити значення давньогрецької міфології для європейської культури. Годі й намагатися назвати всі твори, що виникли за різних часів на основі її сюжетів і образів. Закарбовані в давньогрецьких міфах уявлення про гармонію, красу, моральні закони, єдність людини з Усесвітом стали підмурівком європейських цінностей.

У своєму вірші «Боги Еллади» видатний німецький поет кінця XVIII — початку XIX ст. *Фрідріх Шиллер* уподібнює світ давньогрецької міфології до ідеалу «золотої доби», який незворотно пішов у минуле:

Інший світ за вашого правління
Був, Еллади світлої боги!
Ви вели блаженні покоління
На казкові щастя береги.
Люди ще були тоді, як діти, —
Радісні, безхитрісні, прості,
У вселенському храмі Афродіти
Всі вклонялись красоті. (...)

Так пішли, узявши все високе,
Все прекрасне, чим душа жива,
Всі кольори, всі життєві соки,
Нам лишивши спомини-слова...¹

А сучасна українська поетеса *Ліна Костенко* захоплюється дивовижними перетвореннями, якими напрочуд багата давньогрецька міфологія:

Бо древній грек, хоч віку й молодого,
а знав, що світ складається із див,
що кожен є собою ненадовго, —
все хтось когось на щось перетворив...

1. Що оспівує Шиллер в наведеному уривку з поезії «Боги Еллади»? Як ви розумієте зміст двох останніх рядків?
2. У відомих вам давньогрецьких міфах знайдіть докази на користь думки, поетично висловленої в уривку з вірша Л. Костенко.

¹ Переклад М. Лукаша.

Боги й герої Еллади надихнули багатьох художників і скульпторів різних часів і країн. До образу Прометея зверталися, зокрема, Мікеланджело, Тиціан, Рубенс, Рібера, Сальватор Роза, Йорданс; до образу Геракла — Поллайоло, Лукас Кранах Старший, Веронезе, Тінторетто, Рені... Чимало шедеврів образотворчого мистецтва було присвячено Ікару, Орфею, Нарцису та іншим персонажам давньогрецької міфології.

Я. Йорданс. Прометей

Г. Моро. Прометей

*П. Даньян-Бувере.
Плач Орфея*

Караваджо. Нарцис біля струмка

1. Який епізод міфу про Прометея зображено на картинах Якоба Йорданса та Гюстава Моро? Які моменти оповіді й особливості образу Прометея увиразнив кожний з митців?
2. Який епізод міфу про Орфея та Еврідіку зображено на картині Паскаля Даньяна-Бувере? Де перебуває герой — у земному чи

в підземному світі? Як на полотні відтворено відчай і скорботу співця?

3. Як на картині Караваджо передано захоплення Нарциса власною вродою? Зверніть увагу на композицію¹ цього твору. Якого ефекту досягнув автор, зосередивши увагу на Нарцисі та його відображенні у воді?

Сюжети давньогрецьких міфів утілилися у творчості Глюка, Бетховена, Ліста, Скрябіна та інших видатних композиторів. Переосмислюючи давні оповіді, кожен з митців додав дещо нове до сприйняття загальновідомих образів.

Так, у знаменитій опері *Крістофа Глюка* «Орфей і Еврідіка» Орфей постає не лише геніальним співцем, а й справжнім героєм, який заради кохання наважився кинути виклик самій смерті. Саме тому велику увагу композитор приділяє похмурому підземному світу, з якого Орфей марно намагається визволити дружину.

Тим часом у симфонічній поемі² «Орфей» *Ференца Ліста* основний наголос зроблено на духовних шуканнях Орфея. Ця тема обіймає і мотив пізнання таємничого Всесвіту, і мотив пошуків коханої, і мотив марних спроб наблизитися до ідеалу, уособленням якого постає Еврідіка. Образ Еврідіки втілений у мелодії, що затухає, поступаючись темі Орфея, яка утверджує перемогу творчості над горем і розлукою.

Інша симфонічна поема Ліста присвячена Прометею. Композитор відчуває легендарного богоборця як згусток енергії та незламної волі. Титанічну вдачу Прометея в його творі увиразнюють мотиви, що передають безмежність космічного простору, сяйво ідеалу людського щастя, безмір страждань героя. Прометей Ліста вивищується над людьми, але водночас є уособленням їхніх шляхетних прагнень.

1. Який зі згаданих музичних творів ви б хотіли прослухати? Чим він вас зацікавив?

2. Підготуйте виступ з музичним супроводом на одну із запропонованих тем: «Різні музичні версії образу Прометея»; «Осучаснена версія історії про Орфея та Еврідіку в рок-опері О. Журбіна та Ю. Дмитріна (1975)».

Підсумкові запитання і завдання

Перший рівень

1. Наведіть приклади художніх образів.
2. Хто такий Геракл?
3. Про що оповідають давні міфи?

¹Композиція — тут: будова, розташування та взаємний зв'язок складових художнього твору, картини тощо.

²Симфонічна поема — одночастинний твір для симфонічного оркестру з програмою літературного, живописного, рідше — філософського чи історичного походження.

Другий рівень

1. Чим міф відрізняється від казки?
2. Який подвиг здійснив Прометей? Заради чого титан пожертвував собою?
3. Як міфи різних народів пояснюють походження світу й людей?

Третій рівень

1. Наведіть приклади календарних міфів і стисло перекажіть їх. Як у цих творах обожнено сили природи?
2. Які людські вади засуджено в міфі про Нарциса?
3. Які чесноти уславлено в образах Прометея та Геракла? Чому, на вашу думку, ці образи стали «вічними»?

Четвертий рівень

1. На прикладах переказу давньогрецького міфу про Прометея та репродукцій картин з рубрики «У світі мистецтва» поясніть відмінності між словесним і живописним образами.
2. Розкрийте основну думку міфу про Дедала та Ікара.
3. Схарактеризуйте поширені в різних міфологіях мотиви космічного яйця, «золотої доби» та всесвітнього потопу.

Клуб книголюбів

1. Порівняйте! Порівняйте давньоіндійський міф про створення світу з китайським і слов'янським міфами на ту саму тему. Визначте спільне й відмінне в цих сюжетах.

2. Знайдіть! Знайдіть народні казки, у яких є образ чарівного яйця. Порівняйте його з образом космічного яйця в давньоіндійському міфі про створення світу.

3. Робота в парях. Подискутуйте! Опрацюйте одне з поданих завдань. Стисло занотуйте основні міркування й докази на користь своєї позиції.

А. Поясніть, як ви розумієте думку Стефана Цвайга про те, що книжка є «брамою у світ».

Б. Уявіть, що Поет, Художник і Композитор заперечалися, який «будівельний матеріал» ліпший: фарба, музичний звук чи слово. Які аргументи міг би навести кожен із них, обстоюючи свою думку? Як би ви розсудили їхню суперечку?

В. Нині поширилася думка, що людство розвивається під прапором прогресу і кожна наступна доба наближає його до ідеалу щастя й справедливості. Тим часом у давніх міфах про «золоту добу» висловлено протилежну ідею: цей ідеал залишився в минулому, і з плином часу людська спільнота дедалі більше від нього віддаляється. Підготуйте аргументи на користь кожної з наведених думок. Спираючись на них, проведіть у класі дискусію на тему «“Золота доба” — минуле чи майбутнє людства?».

Теми творів

1. «Велич подвигу Прометея».
2. «Від чого застерігають давньогрецькі міфи про Нарциса та Ікара?»
3. «Чим цікаві давні міфи сучасному читачеві?»

ЧАСТИНА ДРУГА

МУДРІСТЬ БАЙКИ

РОЗДІЛ 1

«В ЕЗОПА ВЧІТЬСЯ, ДОБРІ ЛЮДИ!»

Літературна розминка

1. Пригадайте, що таке алегорія.
2. Назвіть твори, у яких застосовано цей художній прийом, і наведіть відповідні приклади.
3. Які байки українських і зарубіжних авторів ви знаєте?
4. Пригадайте, які герої діють у відомих вам байках. Назвіть явища, які засуджено в цих творах.

Коли давні люди почали замислюватися про світ і про себе, перед ними постало два запитання: як побудований світ і як у ньому жити? На перше запитання наші предки відповідали міфами, на друге — *байками*.

Літературознавча довідка

Байка — стисла віршована або прозова розповідь, в основу якої покладено алегоричний сюжет повчального характеру. У байці діють алегоричні персонажі (люди, тварини, рослини, предмети тощо, які виступають позначенням певних моральних і суспільних явищ). Зазвичай наприкінці байки міститься повчальний висновок — мораль.

Витоки байки сягають творчості давньогрецького автора Езопа. До нашого часу дійшло кількесот його творів. Однак важко встановити, чи й справді всі вони належать легендарному байкареві, адже він ніколи не робив нотаток.

Відомостей про життя Езопа теж небагато. Щоправда, збереглося чимало легенд, що зображують його як особистість незалежну, наділену багатою уявою і неперевершеною дотепністю.

Давні джерела оповідають, що Езоп був рабом-чужинцем, який здобув волю завдяки своєму непересічному розуму. Його байки, що висміювали глупство, жадібність, заздрість та інші людські

вади, слухачі захоплено переказували один одному.

Однак дехто сприймав дошкульні Езопові твори як особисті образи. Аби помститися зухвальцю, недоброчливці підкинули в його торбину золотий кубок, викрадений із храму. Байкаря звинуватили в злочині. Він намагався пояснити, що став жертвою підступу, але намарно. За вироком суддів, «не гідного звичайного поховання» Езопа мали скинути зі скелі.

До останньої хвилини життя, вже над прірвою, мудрець розповідав натовпу свої байки...

Езоп
(VI ст. до н.е.)

Цікаві подробиці

За легендами, Езоп служив у Ксанфа, який вважав себе філософом¹, але насправді поступався розумом своєму рабу. Якось Ксанф наказав Езопові придбати на базарі найдорожчу річ, і той приніс свинячі язика. На запитання здивованого господаря раб відповів: *«Язык — могутня зброя, завдяки йому можна проповідувати любов, справедливість, творити добро, дарувати надію, цінувати й поважати людей. Тому язык є найдорожчою річчю»*. Згодом Ксанф звелів купити найдешевший товар. Езоп знову повернувся з язиками й зауважив: *«Язык може чинити зло, вбивати людей, завдавати болю, призводити до розчарування. Отже, він і є найдешевшою річчю»*.

У своїх творах Езоп створив особливу художню мову. Її так і називають — *езопівською*, або *езоповою*.

Літературознавча довідка

Езопівська (езопова) мова — мова, що ґрунтується на інакомовленні, натяках та інших прийомах, які утворюють прихований зміст твору.

Давньоримський байкаря Федр закликав: *«В Езопа вчіться, добрі люди!»*. І справді, у легендарного мудреця вчилися не лише слухачі та читачі його творів, а й самі байкаря. У різні часи на художній досвід Езоп спиралися Лафонтен (Франція), Красіцький (Польща), Крилов (Росія). Є його послідовники і в українській літературі, зокрема, Сковорода, Боровиковський, Гребінка, Глібов, Старицький.

¹ Ф і л о с о ф — тут: мислитель.

М. Шемякін. Пам'ятник людським вадам

Літературна кухня

Хто є хто у байці?

Упродовж багатьох століть існування байки склалася традиція наділяти образи деяких тварин сталим алегоричним змістом. Так, лисиця в байках постає алегорією хитрості, осел — глупства й упертості, свиня — невдячності й невігластва, лев — сили й влади. Байкарі різних епох часто використовували ці традиційні образи, хоча, звісно, вигадували й нові.

Зосереджуючи увагу на комічних збігах між поведінкою людей і тварин, байка вчить читача засуджувати вади, через які найрозумніша істота земного світу втрачає свою гідність.

Головна мета байки — виховна. На доступних прикладах вона пояснює важливі закони людського співіснування, навчає відрізнити справжні чесноти від удаваних, допомагає переосмислити складні життєві ситуації. ❏

ЛИСИЦЯ І ВИНОГРАД

Молода Лисиця побачила, що з виноградної лози звисають грона, і захотіла дістати їх, але не змогла. Відходячи, сказала сама до себе: — Вони кислі!

Так і в людей буває. Коли хто неспроможний досягти чогось, посилається на обставини.

Переклад Ю. Мушака

Літературний практикум

1. Робота в парах. Спираючись на поданий план, знайдіть у прочитаному творі ознаки байки.

1. Обсяг і форма твору (Яким за визначенням має бути обсяг байки і в якій формі вона може бути написана?).

2. Алегоричний характер сюжету (Які інакомовні значення мають образи Лисиці й винограду? Якими людськими рисами наділено Лисицю?).

3. Повчальний зміст (Чого навчає читача приклад Лисиці?).

4. Мораль (Як ви розумієте висловлену у висновку думку?).

2. Знайдіть! Наведіть приклади життєвих ситуацій, до яких можна застосувати сталий вислів «Лисиця і виноград».

3. Пофантазуйте! У прочитаній байці замініть образи Лисиці й винограду іншими алегоричними образами. Поясніть, чому в байці Езопа головна роль належить саме Лисиці.

Перевірте себе

1. Дайте визначення байки. Назвіть відомих байкарів.

2. Яке місце в історії літератури посідає Езоп?

3. Якою особистістю Езоп постає в легендах?

4. Поясніть значення поняття «езопівська (езопова) мова».

МУРАШКИ Й ЦИКАДА

Мурашки взимку сушили на сонці вогке збіжжя, коли до них підійшла голодна Цикада й попросила, щоб їй дали їсти. Тоді вони спитали її, чому вона не заготувала собі харчів улітку, а вона їм: «Мені все було ніколи, я співала». На це Мурашки, сміючись, відповіли: «Якщо ти співала влітку, то потанцюй узимку».

Не слід зневажати нічого, щоб згодом не довелось шкодувати.

Переклад А. Білецького

ВОВК І ЯГНЯ

Вовк побачив, що Ягня п'є воду з річки, і хотів знайти якийсь слушний привід, щоб його з'їсти. Отже, хоч він стояв і вище по течії, але почав обвинувачувати Ягня, що воно каламутить йому воду й не дає пити. Ягня відповіло, що воно п'є, торкаючись води тільки краєчками губ, і що, зрештою, воно, стоячи внизу, не може йому каламутити воду. Тоді Вовк зауважив: «Минулого року ти зневажило мого батька». — «Мене тоді ще й на світі не було», — відповіло Ягня. Але Вовк сказав йому: «Хоч як би ти виправдовувалось, я все одно тебе з'їм».

Байка доводить, що навіть справедливий захист не має сили для тих, хто заповзвся чинити кривду.

Переклад Ю. Мушака

Запитання і завдання до прочитаного твору

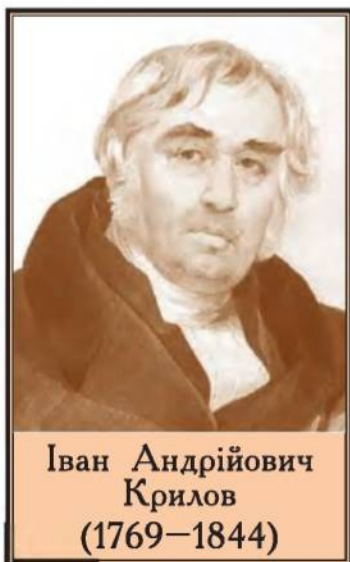
1. Кого, на вашу думку, змальовано в образах Мурашок і Цикади? Як ви розумієте мораль байки «Мурашки й Цикада»?
2. Які почуття викликали у вас персонажі байки «Вовк і ягня»? Поясніть свою відповідь.
3. У чому полягає причина суперечки між Вовком і Ягням?
4. **Подискутуйте!** Чи згодні ви з висновком, яким закінчується байка «Вовк і Ягня»?
5. **Пофантазуйте!** Уявіть, що замість Ягняти Вовк зустрів біля річки Лисицю. Як би тоді змінився зміст байки?

Літературна розминка

- Поясніть зміст рядків давньоримського байкаря Федра.

Для того байка коле під ребро,
Щоб виправлять людські заблуди
І похвалять красу й добро.

На байках видатного російського письменника Івана Андрійовича Крилова виросло не одне покоління читачів. Вислови з його творів («Лебідь, Щука і Рак», «Бабка та Муравель», «Мавпа та окуляри», «Квартет», «Слон і Моська» та багатьох інших) давно стали крилатими. «Крилаті криловські слова», як назвав їх російський поет Михайло Ісаковський, запам'ятовуються легко й назавжди. «А тільки віз і досі там», «А Васька слухає та їсть», «Лестун завжди у серці винайде куток», «Тож ви, друзяки, як не сіли б гарно, а до музик все ж незугарні» — часто можна почути в повсякденному мовленні росіян і українців.

Іван Андрійович Крилов народився 13 лютого 1769 р. в сім'ї армійського офіцера. Хлопчику було чотири роки, коли вибухнуло Пугачовське повстання (1773). Батько Івана служив у фортеці, розташованій на території, охопленій бунтом, і брав участь у боях із заколотниками. Пугачов погрожував розправитися з ним і його родиною. Врятуватися Криловим вдалося дивом. У великому жбані мати потайки вивезла Івана до Оренбурга.

Незабаром Крилов-старший залишив військову службу, й родина оселилася в Твері. Батько рано пішов із життя, залишивши у спадок лише стару скриню з книжками, які збирав усе життя. Однак для Івана, який понад усе любив читати, то був справжній скарб.

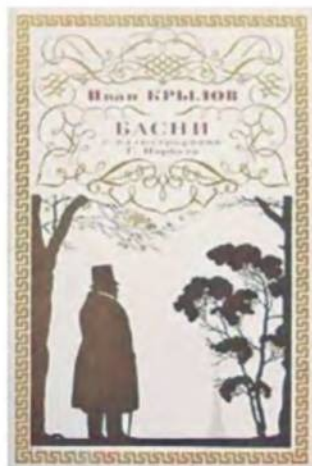
Здобути повноцінної освіти Крилову не вдалося. Він виявляв інтерес і хист до навчання, але родина потерпала від нестатків, тож мати не мала можливості оплачувати його навчання. Щоправда, з ласки поміщиків Львових хлопець міг відвідувати заняття разом з їхніми дітьми. Грошей за це з Івана не брали, але час від часу він мусив вдягати лакейську ліврею й подавати своїм благодійникам чай.

Цікаві подробиці

Змалечку Крилов виявляв здібності до математики, музики, французької мови, літератури. Він надзвичайно старанно учився, намагаючись якомога більше взяти від кожної науки, тож коли підлітком потрапив до Санкт-Петербурга, тамтешній родич Львових з гордістю демонстрував його поважним гостям як юний талантист. А невдовзі молодий Крилов заявив про себе в столичних колах як високоосвічена людина й блискучий знавець європейської літератури.

Задля заробітку Крилов мусив тягти яро нудної чиновницької служби в Петербурзькій казенній палаті. Однак вільний від служби час він віддавав самоосвіті й літературній творчості.

Спочатку юнак спробував писати твори для театру. За перший з них йому навіть вдалося отримати від видавця «гонорар» — стос книжок. Наступні п'єси успіху не мали, проте привернули увагу загалом до молодого автора. Другою творчою спробою Крилова стала журналістика. У вісімнадцять років за підтримки друзів він заснував часопис «Пошта духів», більшість матеріалів для якого писав сам. На думку сучасників, то був чи не найуїдливіший часопис доби. І саме цим, напевне, можна пояснити його короткий вік... Утім, Крилов не здався.

Г. Нарбут. Обкладинка російського видання байок І. Крилова

Ще кілька разів він організовував часописи, але кожний з них спіткала доля «Пошти духів». Урешті-решт Іван Андрійович виїхав з Петербурга і надовго зник з літературного небосхилу.

Поштова марка —
ілюстрація до байки «Вовк
і Ягня» Ж. де Лафонтена.
Франція

Герої його творів утілювали найсуттєвіші риси російського характеру й увиразнювали мудрість народу.

Перевірте себе

1. Що ви знаєте про дитячі та юнацькі роки Крилова?
2. Як складалася літературна кар'єра російського байкаря?
3. Стисло схарактеризуйте байки Крилова. Чому саме цим творам автор завдячує славою народного поета?

Теми проєктів

1. «Байки Езопа та Крилова».
2. «Крилаті вислови Крилова».
3. «Персонажі байок Крилова в малюнках і мультфільмах».

ВОВК І ЯГНЯ

У сильного безсилий винен завжди:
Цих прикладів в Історії ми досить знаєм.
Та ми Історій не складаєм,
А в байці можемо це розповісти.

У спеку до струмка зайшло Ягня напитись;
І треба ж тут біді лучитись,
Що поблизу тих місць голодний Вовк бродив.
Ягнятко бачить він і хоче поживитись,
Та він цьому надать законних прав хотів,
І каже: «Як, нахабо, смієш ти мутити
Потік цей прохолодний мій,
Напій
Піском бруднити?
За це-бо, далебі,
Зірву я голову тобі!» —
«Якщо пресвітлий Вовк дозволить,
Насмілюсь вам сказати, що воду в ручаю
Від Світлості я нижче кроків на сто п'ю;
І гніватися він даремно zvolить:
Адже мутить пиття ніяк не можу я». —
«Так це брехня моя?
Негіднику! Звідкіль таке нахабство в світі?
Пригадую, як ти в позаторішнім літі
Зі мною надто грубий був.
Цього я, друже мій, ще не забув!» —
«Та зглянься, нема мені ще й року з роду», —
Відмовило Ягня. — «То, певно, був твій брат». —
«Не маю я братів». — «То, може, кум, чи сват,
Чи інший хтось такий із вашого ж бо роду.
Самі ви, ваші пси і ваші пастухи
Мене б хотіли збути,
І шкодите мені ви всі по змозі всюди,
Та розквітаюсь я за ваші всі гріхи!» —
«Ах, чим же винен я?» — «Мовчи, гоноровисте!
Чи час тут розбирати провини всі, щеня?
Ти винен тим уже, що хочу я, бач, їсти».
Сказав — і в темний ліс Вовк поволік Ягня.

Переклад М. Терещенка

Запитання і завдання до прогитаного твору

1. Коли відбувається дія байки? Де зустрілися персонажі твору й чому опинилися саме в цьому місці?
2. **Знайдіть!** Перегляньте діалог Вовка та Ягняти. Схарактеризуйте манеру розмови кожного з персонажів (особливості мови, звертання тощо). Про що свідчать відмінності в їхніх репліках?
3. Як у байці пояснено зовнішні й внутрішні причини прискіпувань хижака до жертви? Наведіть відповідні приклади.
4. Чи дослухається Вовк до відповідей Ягняти? Обґрунтуйте свою думку рядками з тексту.

5. Коли хижак втрачає терпець і зриває із себе маску? Прочитайте відповідні рядки.

6. **Подискутуйте!** Зазвичай у байках повчальний висновок подано наприкінці. Як ви гадаєте, чому в байці «Вовк і Ягня» автор порушив цю традицію?

ЛІТЕРАТУРНИЙ НАВІГАТОР

Цитата

З байки Езопа «Крук і Лисиця»

Крук украв шматок м'яса і сів на якесь дерево. Побачила це Лисиця й захотіла відібрати м'ясо. Вона стояла перед Круком і почала вихвалити його велич і красу, кажучи, що йому найбільше з усіх годилося б царювати над птахами і це сталося б напевно, коли б він мав голос...¹

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

1. Яку сценку змальовано в байці «Крук і Лисиця»?
2. Чому і як Лисиці вдалося обдурити Крука?
3. Що висміює байкар у своєму творі?
4. Визначте мораль прочитаної байки.

З байки І. Крилова «Квартет»

Пустотлива Макака,
Віслюк,
Цап'юк
Та клиша-Ведмедяка
Квартет зіграти мали хіть...².

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

1. Як горе-музики намагалися налагодити свою гру? Чому в них нічого не виходило?
2. Чим, на вашу думку, можна пояснити вибір звірів на роль героїв байки?
3. Знайдіть повчальний висновок байки. Хто й чому його виголошує?
4. Визначте основну думку прочитаного твору.

¹ Переклад Ю. Мушака.

² Переклад А. Присяжнюка.

З байки І. Крилова «Бабка та Муравель»

Жвава Бабка-Стрибунець,
Красне літо проспівала;
Озирнулась... Ба! Навала —
Від зими вже вихорець.¹

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

1. У чому Муравля протиставлено Бабці?
2. Які людські риси втілено в образах Муравля та Бабки?
3. Чи правильно вчинив Муравель, відмовивши Бабці в допомозі? Поясніть свою думку.
4. Порівняйте байку Крилова про Бабку та Муравля зі схожою байкою Езопа. Що нового додав до Езопового сюжету російський байкар? Обґрунтуйте відповідь цитатами.

Підсумкові запитання і завдання

Перший рівень

1. Що таке байка? Назвіть відомі вам байки.
2. Кого й чому вважають засновником жанру байки?
3. Назвіть відомих байкарів різних епох і країн.

Другий рівень

1. Про що йдеться в байці Езопа «Лисиця і виноград»? Чого навчав ця байка?
2. Чим закінчується байка Езопа про Вовка та Ягня?
3. Яку мову називають езопівською (езоповою)?

Третій рівень

1. Розкрийте алегоричне значення персонажів байки Езопа «Мурашки й Цикада».
2. Схарактеризуйте образи Вовка та Ягняти в однойменній байці Крилова.
3. Визначте ознаки байки на прикладі одного з вивчених творів (на вибір).

Четвертий рівень

1. Визначте основну думку байки Крилова «Бабка та Муравель». Доберіть українське прислів'я, яке, на ваш погляд, увиразнює цю думку.
2. Що, на вашу думку, мав на увазі давньоримський байкар Бабрій, зазначивши щодо Езопа: «Він раб, але мудріший за вільних; він негарний, але вищий за красенів»?
3. Поясніть, чим байка відрізняється від міфу та казки.

¹ Переклад А. Присяжнюка.

Клуб книголюбів

Групова робота. *Завдання для першої групи.* **Порівняйте!** Порівняйте схожі байки про Вовка та Ягня у викладі Езопа, Крилова й українського байкаря Леоніда Глібова. Укажіть найзначніші відмінності в сюжетах цих творів.

Завдання для другої групи. **Порівняйте!** Порівняйте український переклад байки Крилова «Бабка та Муравель» з оригіналом і вкажіть найпомітніші розбіжності між цими текстами.

Завдання для третьої групи. Підготуйте «німі» (пантомімні) сцени за прочитаними байками й запропонуйте учасникам інших груп відгадати, які твори ви зобразили.

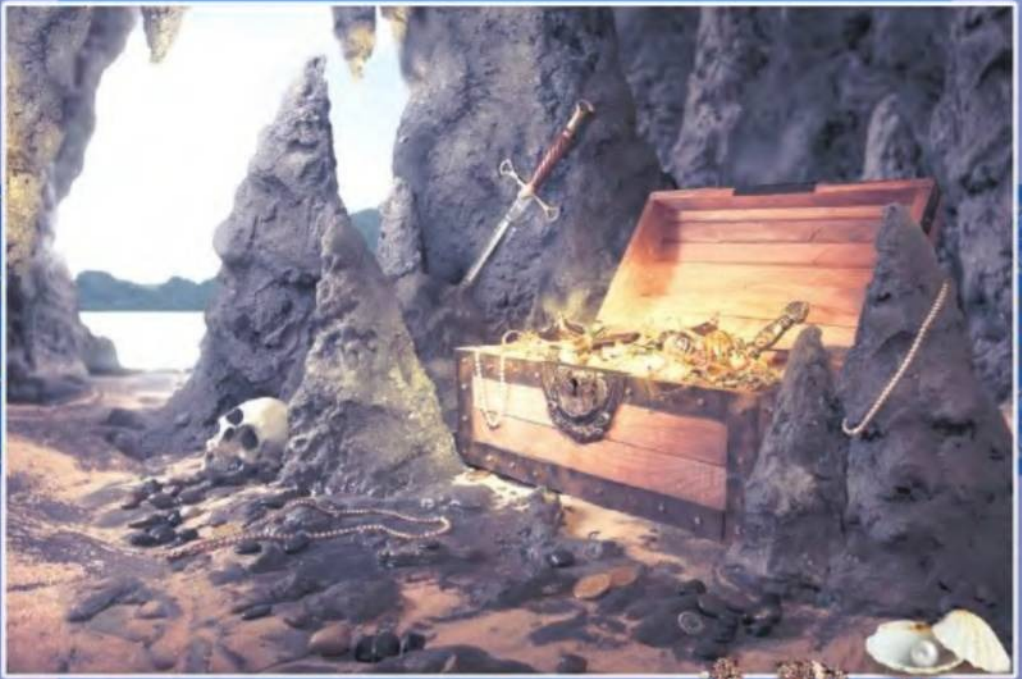
Завдання для четвертої групи. **Пофантазуйте!** Складіть дві байки з такими персонажами: 1. Лисиця та Осел; 2. Лев та Миша.

Теми творів

1. «Мудрість Езопових байок».
2. «Моральний зміст байки І. Крилова «Вовк і Ягня»».
3. «Критика людських вад у байках І. Крилова».

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

ПРИГОДИ І ФАНТАСТИКА

РОЗДІЛ 1

ВІДКРИВАЧ ОСТРОВІВ ДУХОВНИХ СКАРБІВ

Літературна розминка

1. Розгляньте кадри з кінофільму й мультфільму, назвіть зображених на них героїв.
2. З яких стрічок ці кадри?

3. На основі якого літературного твору знято обидва фільми? Хто його автор?

Не зваживши на сподівання рідних, він не продовжив сімейної традиції — не став будівельником маяків, як батько та дід. Однак навряд чи згодом хтось про це пошкодував. Адже йому судилася слава всесвітньовідомого письменника, а життя його було хоч і коротким, але надзвичайно яскравим.

Роберт Льюїс Стівенсон з'явився на світ 13 листопада 1850 р. в столиці Шотландії, місті Единбурзі.

Єдина дитина в сім'ї, Роберт був оточений ніжною любов'ю батьків і няні. Через слабе здоров'я він мусив тижнями, а то й місяцями залишатися в ліжку. І рідні самовіддано піклувалися про хлопчика, підтримуючи в ньому життєвий вогник, що, здавалося, ледь жеврів. Розважаючи недужого сина, батько часто розповідав йому вигадані історії про корчмарів, нічних сторожів, моряків, мандрівних торговців, кучерів поштових карет, розбійників.

Часті хвороби позбавили Роберта багатьох радощів дитинства, він майже не відвідував школу й не розважався з однолітками, натомість мав багато часу для читання й фантазій.

Як це нерідко трапляється з літераторами, Стівенсон рано усвідомив своє покликання. Дивує, однак, що вже у дванадцять років він почав цілеспрямовано й відповідально готуватися до письменництва. Зазвичай Роберт мав при собі книжку, яку наразі читав, і записник. Під час прогулянок хлопець добирав влучні слова для опису побаченого чи вигадував діалоги, під час відпочинку занотовував пейзажні замальовки або віршував.

Батьки переконували Стівенсона обрати «певнішу й надійнішу» професію. Тож він вступив до Единбурзького університету, де навчався на інженерному, а згодом — на юридичному факультеті. Однак, здобувши вищу освіту, тендітний, хворобливий зовні юнак виявив непохитний характер. Він таки подолав опір батьків і присвятив себе літературі.

Задля лікування письменник-початківець мусив здійснити поїздку до теплих країв — на південь Франції. А вже незабаром публіка змогла оцінити його талант, читаючи подорожні нариси «Подорож всередину країни» та «Мандрівка з віслюком по Севеннах».

Роберт Льюїс
Стівенсон
(1850–1894)

Цікаві подробиці

Стівенсон був природженим мандрівником. Він завжди ретельно готувався до поїздок, заздалегідь ознайомлювався з мовою, історією та культурою країни, до якої збирався, умів легко сходитися з людьми. Письменник подорожував на байдарці й пішки, на торговому судні та в емігрантському вагоні. Йому випало перетнути Атлантичний океан і подолати тисячі миль¹ Тихого океану. Годі навіть уявити, як тяжкохворий чоловік спромігся на всі ці мандрівки...

Своєю мужністю та оптимізмом Стівенсон вражав не лише рідних і друзів, але й численних читачів, які знаходили яскраві приклади гідної життєвої позиції в його *пригодницьких романах*.

¹ М і л я — умовна міра довжини для вимірювання морських відстаней, що дорівнює 1852 м.

Літературознавча довідка

Роман — великий за обсягом прозовий твір, у якому на тлі суспільних подій зображено значну частину життя головного героя або його долю в цілому. У романі діє багато персонажів, і не всі вони пов'язані з головним героєм.

Пригодницький роман — різновид роману, для якого характерний гострий сюжет, побудований на захопливих пригодах, мандрівках до далеких країн, таємницях, переслідуваннях та інших незвичайних подіях. Персонажі пригодницького роману зазвичай чітко поділяються на «героїв» та «лиходіїв». Головна мета таких творів полягає в тому, щоб розважити читача. Майстрами пригодницької літератури вважаються Жюль Верн, Роберт Льюїс Стівенсон, Генрі Райдер Хаггард, Томас Майн Рід та інші.

Одним з найвідоміших творів Стівенсона є пригодницький роман «Острів Скарбів». Цікавий він не лише захопливим сюжетом, а й яскравими характерами центральних персонажів та виразними моральними акцентами.

Літературна кухня

Як виник роман «Острів Скарбів»?

Історія написання цього твору незвичайна. А почалася вона того дня, коли Стівенсон намалював для свого пасерба Ллойда Осборна карту вигаданого острова й несподівано сам нею зацікавився. Малюнок немовби ожив: письменник побачив майбутніх персонажів, що сновигали островом у пошуках скарбів, блиск їхньої зброї... Згодом Стівенсон згадував ті хвилини так: *«Не встиг я схаменутися, як переді мною з'явився чистий аркуш, і я уклав перелік розділів... Це мала бути книжка для хлопців... До того ж мені спала на думку одна ідея щодо Джона Сілвера, котра обіцяла подарувати чимало веселих переживань: узяти одного приятеля, якого я дуже любив і поважав... відкинути його витонченість і чесноти, нічого йому не залишити, крім сили, хоробрості, кмітливості й невичерпної товариськості, та спробувати втілити його в образі якогось неотесаного мореплавця».*

Будинок, у якому було написано «Острів Скарбів»

Готові частини рукопису Стівенсон читав у сімейному колі, уважно дослухаючись до порад рідних. Звісно, за розвитком подій захоплено стежив його пасерб-школяр. Утім, сюжет зацікавив

навіть батька письменника — надзвичайно практичну й помірковану людину. Коли мова зайшла про скриню Біллі Бонса, він заходився складати опис речей. Саме той перелік Стівенсон і подав у своєму творі.

Уперше друкуючи «Острів Скарбів» у часописі для підлітків, на той час уже поважний автор підписав його псевдонімом, оскільки побоювався дорікань критиків за розважальний твір, адресований дітям. Однак блискавичний успіх розвіяв будь-які сумніви. Тож коли роман вийшов окремою книжкою, на обкладинці було зазначено справжнє ім'я письменника. ❖

Примітно, що герої знаменитих романів Стівенсона — «Острів Скарбів» (1883), «Чорна стріла» (1888), «Катріона» (1893) — юнаки. У їхніх образах утілено життєлюбне й світле світосприйняття молодого душі, яка за складних обставин здатна до самостійних рішень і моральної стійкості. Власне, цим можна пояснити великий успіх творів Стівенсона в юних читачів.

Перевірте себе

1. Розкажіть про дитинство Стівенсона. Що сприяло захопленню майбутнього письменника літературою?
2. Коли і як виявився літературний хист Стівенсона? Назвіть відомі твори цього автора.
3. Дайте визначення поняття «роман». Назвіть характерні ознаки пригодницького роману.
4. Розкажіть історію створення роману «Острів Скарбів».

ОСТРІВ СКАРБІВ

(Уривки)

❖ Дія роману відбувається наприкінці XVIII ст. Оповідь ведеться від особи головного героя, юного Джима Гокінса.

Якось у заїзді¹ «Адмірал Бенбов», що належав батькам Джима, оселився старий пірат Білл. Він переховувався тут від колишніх приятелів — морських розбійників зі зграї покійного капітана Флінта. Вони полювали на карту, яку Білл тримав у своїй скрині, тож він повсякчас був насторожі. Надто ж пірат боявся якогось одноногого моряка. За невелику платню він доручив Джиму Гокінсу пильнувати небажаного гостя.

Невдовзі пірати таки вистежили Білла й передали йому «чорний знак» — попередження про неминучу страту. Страшенно розхвилювавшись, пірат раптово помер. А невдовзі серед його речей Джим з матір'ю знайшли карту острова, на якому команда Флінта заховала награбоване. Попри всі небезпеки Джим привіз

¹З а ї з д — приміщення для зупинки, ночівлі проїжджих; заїжджий двір.

знахідку до найшановніших у селищі людей — лікаря Лівсі й сквайра¹ Трелоні. Разом вони вирішили шукати Флінтові скарби.

Сквайр Трелоні поїхав до Брістоля, де придбав шхуну «Еспаньйола». Випадковий знайомий, на ім'я Довгий Джон Сілвер, допоміг йому набрати досвідчену команду. Сілвер розповів, що колись був моряком, але, втративши ногу, мусив забути про море й стати хазяїном таверни. На прохання Сілвера сквайр пообіцяв узяти його в мандрівку корабельним кухарем. Невдовзі до Брістоля приїхали доктор Лівсі й Джим.

Сквайр Трелоні доручив Джиму передати Сілверу листа. Хлопець швидко знайшов таверну «Підзорна Труба», але відразу зайти всередину не наважився. Якийсь час він стояв на порозі, придивляючись до моряків, що сиділи за столами... ▲

Частина друга. КОРАБЕЛЬНИЙ КУХАР

Розділ VIII. Під вивіскою «Підзорна Труба»

(...) Поки я так стояв, з бічної кімнати вийшов чоловік, і з першого ж погляду я здогадався, що то Довгий Джон. Ліва нога була в нього відтята по саме стегно; під лівою пахвою він тримав милицю і орудував нею на диво спритно, підстрибуючи за кожним кроком, як птах. Був він дуже високий і міцний, з широким, наче окіст, обличчям, пласким і блідим, але розумним і усміхненим. Здавалося, він був у найкращому гуморі. Насвистуючи, сновигав він поміж столиками, жартував і злегка ляскав по плечу найприємніших йому гостей.

Як уже по правді казати, то після перших слів про Довгого Джона в листі сквайра Трелоні я потайдуші подумав, чи це не той самий одноногий моряк, якого я так довго виглядав у старому «Бенбові». Та одного погляду на цього чоловіка було досить, щоб розвіялися мої підозри. (...) Ні, морський розбійник не такий, як цей охайний і привітний господар таверни.

Нарешті я набрався духу, переступив через поріг і підійшов до Сілвера, що стояв, спираючись на милицю, і розмовляв з якимсь відвідувачем.

— Містер Сілвер, сер? — спитав я, простягаючи записку.

— Так, мій хлопче, — відгукнувся він, — мене звати Сілвер. А ти хто такий?

Побачивши листа від сквайра, він аж наче здригнувся.

— Он як! — проказав він вельми голосно, подаючи мені руку. — Розумію, розумію! Ти наш новий юнга! Радий тебе бачити.

Кадр з кінофільму «Острів Скарбів»
(режисер В. Воробйов, 1982 р.)

¹ С к в а й р — нетитулований дворянин, а також шанобливе звертання, що додається до прізвища.

І він затис мою долоню своїм дужим ручищем.

Раптом якийсь відвідувач у дальньому кутку схопився з місця і шмигнув до дверей. Двері були біля нього, і він миттю опинився на вулиці. Але його поспіх привернув мою увагу, і я відразу ж упізнав, що то був той самий чоловік з лискучим обличчям і без двох пальців на руці, який першим приходив до капітана в «Адміралі Бенбові».

— Гей, — вигукнув я, — тримайте його! Це Чорний Пес!

— Плював я, хто він такий, — озвався Сілвер. — Але він же не розраховувався! Гаррі, біжи-но схопи його!

Один з тих, що сиділи коло дверей, скочив на ноги й побіг наздоганяти втікача.

— Хоч би він був навіть адмірал Гок, а платити однак мусить! — закричав Сілвер, а тоді, пустивши мою руку, запитав:

— То як, ти кажеш, його звати? Чорний... як далі?

— Пес, сер! — відповів я. — Хіба містер Трелоні не розповідав вам про піратів? Це один з них.

— Що?! — заревів Сілвер. — У моєму закладі! Бене, біжи на поміч Гаррі! То це один з тих паскудників? Це ти пив з ним, Моргане? А йди-но сюди.

Чоловік, якого він назвав Морганом, — старий сивий моряк з багряним обличчям, — покірливо вийшов наперед, жуючи тютюн.

— Ну, Моргане, — суворо запитав Довгий Джон, — ти ж уперше бачив цього Чорного... як там його... Чорного Пса, чи не так?

— Таки вперше, сер, — відповів Морган, уклоняючись.

— І ніколи раніш не чув його імені?

— Не чув, сер.

— Ну, це твоє щастя, Томе Моргане! — вигукнув господар таверни. — Якщо ти водитимешся з такою наволоччю, ноги твоєї більш не буде в моєму закладі, щоб ти це знав. Що він тобі такого набалакав?

— Не пригадую, сер, — відповів Морган.

— А що в тебе на в'язах — голова чи баняк? — закричав Довгий Джон. — Він не пригадує, ач ти! Може, ти не пригадуєш, з ким навіть розмовляв, га? Ну, говори, про що він там патякав — про подорожі, судна, капітанів? Викладай! Про що саме?

— Ми гомоніли про кліювання¹, — відповів Морган.

Кадр з кінофільму «Острів Скарбів»
(режисер В. Воробйов, 1982 р.)

¹ К і л ю в а н н я — старовинна кара в англійському флоті: винного протягували на ливні у воді під кілем судна.

— Про кілювання, кажеш? Дуже доречно штука, надто для тебе. Ну гаразд, відчалюй на своє місце, тюхтію.

Коли Морган знову сів за столика, Сілвер схилився мені до вуха й довірче прошепотів, чим дуже улестив моє самолюбство:

— Чесний чоловіча цей Том Морган, тільки ж безкебетний. А тепер, — сказав він уже вголос, — як його там?.. Чорний Пес?.. Ні, не знаю такого імені. (...) Як ми тепер спіймаємо цього Чорного Пса, ото буде радість капітанові Трелоні! Бен — добрячий бігун. Мало хто з моряків бігає швидше за Бена. Від нього він не втече, їй-бо. Він тут базікав про кілювання? Та я його самого протягну під кілем!..

Вигукуючи все це, Сілвер без упину стрибав по таверні на своїй милиці, ляскав по столах долонею і виказував таке обурення, що переконав би у своїй щирості найнедовірливішого суддю чи поліція. Проте коли я побачив Чорного Пса в «Підзорній Трубі», мої давніші підозри знов ожили, і я тепер пильно придивлявся до кухаря. Та він був занадто розумний, хитрий і спритний, як на мене. Отож коли повернулися обидва захекані посланці й оголосили, що загубили сліди Чорного Пса в юрбі, а господар таверни страшенно вилаяв їх, — я вже сам готовий був ручитися за непричетність Довгого Джона Сілвера до цієї справи.

— Бачиш, Гокінсе, — сказав він, — яка прикра для мене ця пригода! Ну що подумає про мене капітан Трелоні? Цей клятий п'янюга сидів у моєму власному закладі й глитав мій ром! А потім приходиш ти і кажеш мені, що він за один. І я попускаю, щоб він ушився в мене прямо з-під рук. Тож ти, Гокінсе, мусиш підтримати мене перед капітаном Трелоні. Ти молодий, але кмітливий, тебе не опукаєш. Ти не з дурних. Я це побачив одразу, щойно ти увійшов сюди. Ну сам подумай: що міг зробити я, каліка на дерев'янці? Коли б я був при здоров'ї й силі, як колись, я б його вмлюка зляпав!.. Але тепер...

Та раптом Сілвер замовк і широко розтулив рота, ніби щось пригадавши.

— А гроші?! — прогримів він. — За три кварта рому! Хай йому чорт, я ж зовсім забув про гроші!

І, впавши на лаву, він так розреготався, аж з очей його потекли сльози. Дивлячись на нього, я теж не зміг утриматись від сміху, і ми обидва зайшлися реготом на всю таверну.

— Ну й тюлень же я! — сказав він нарешті, витираючи щоки. — З нас, бачу, вийде добра парочка, Гокінсе. Бачиш, я й зараз повівся як юнга. А проте треба рушати, нічого не вradiш. Як треба, то треба, браття. Я тільки надіну свою стару трикутку, і ми підемо разом до капітана Трелоні доповісти йому про цю пригоду. Бо справа ця серйозна, Гокінсе. І, треба визнати, вона не додає честі ні тобі, ні мені... Але, чорти б його вхопили, здорово ж він піддурив мене із цими трьома кухлями!

І він знову зареготав так ревно, що хоч я і не розумів, з чого тут, власне, сміятися, мимохить таки приєднався до нього.

Ми пішли набережною, і невдовзі я переконався, що Сілвер дуже цікавий співрозмовник. Про кожне судно, яке ми проминали, він розповідав безліч цікавих мені речей: яке в нього оснащення, як зроблено його вітрила, скільки воно може взяти вантажу, під яким воно прапором. Він пояснював мені, що зараз робиться в порту: одне судно розвантажуються, друге, навпаки, — вантажать, а третє вже лаштується до відплиття. Мову свою він пересипав різними бувальщинами з життя моряків і моряцькими висловами, які повторював по кілька разів, щоб я їх добре запам'ятав. Тут я справді почав розуміти, що з нього мені може бути прегарний товариш у плаванні. Коли ми прийшли до заїзду, сквайр і доктор Лівсі сиділи там удвох, допиваючи кварту елю з грінками, перед тим як піти на оглядини шхуни, чи все там готове.

Довгий Джон з великим запалом розповів їм усе, що сталося в його таверні, анічого не приховавши.

— Адже так воно було, Гокінсе, правда? — раз у раз перепитував він мене, і я міг тільки підтверджувати правдивість його слів.

Обидва джентльмени вельми шкодували, що Чорний Пес вислизнув. Але всі ми були згодні, що нічого не можна було вдіяти. Доктор Лівсі та сквайр похвалили Довгого Джона, і він, узявши свою милицю, рушив до дверей. (...)

Літературний практикум

1. Яке враження Сілвер справив на Джима під час знайомства? Що здалося Джимові підозрілим? Чому юнак відкинув свої підозри?
2. Як Сілвер поведився з моряками в таверні? Як ставилися до нього відвідувачі? Обґрунтуйте відповідь прикладами з тексту.
3. Які риси характеру Сілвера й Джима розкрито в прочитаному вами уривку? На підтвердження наведіть приклади з тексту.
4. Коли і в який спосіб Сілвер завоював довіру Джима?
5. **Подискутуйте!** Чи можна стверджувати, що довіра Гокінса до Сілвера була беззастережною? Доведіть свою думку, спираючись на текст.

► Призначивши час відплиття, Трелоні, Лівсі та Джим вирушили на «Еспаньйола». Капітан Смоллет — суворий і чесний моряк — розповів їм про свої підозри щодо поведінки команди, яка знала не лише мету подорожі, а й координати Острова Скарбів. Однак його сумніви не мали переконливого підтвердження, тож було вирішено обмежитися запобіжними заходами. Відтак «Еспаньйола» знялася з якоря.

Під час подорожі Джим зауважив, що кухар Сілвер у пошані в команді і має неабиякий вплив. До самого Джима кухар ставився чемно й навіть ласкаво.

Кадр з кінофільму «Острів Скарбів»
(режисер В. Воробйов, 1982 р.)

Хлопець часто заходив до нього в камбуз¹ побалакати з папугою, якого на честь відомого пірата було названо капітаном Флінтом.

А невдовзі Джим випадково підслухав розмову кухаря з кількома моряками. Так він довідався, що Сілвер — жорстокий і небезпечний ватажок піратської зграї, якого боявся сам капітан Флінт. Значну частину екіпажу «Еспаньйоли» складали розбійники з тієї зграї. З рештою моряків потайки велися перемови щодо переходу в та-

бір піратів. Сілвер мав підступний план: з допомогою досвідченого капітана Смоллета дістатися Острова Скарбів, там убити його, доктора Лівсі, сквайра Трелоні та усіх їхніх прибічників і захопити скарби.

На таємній нараді Джим розповів про змову піратів капітану Смоллету, Лівсі та Трелоні. Становище видавалося досить скрутним, адже чисельна перевага була на боці розбійників (дев'ятнадцять піратів проти сімох порядних моряків). Порадившись, герої вирішили вдавати повну необізнаність щодо плану Сілвера й скористатися першою-ліпшою нагодою для раптового нападу на негідників.

Тим часом «Еспаньйола» наблизилася до острова. Моряки поривалися на берег, гадаючи, що відразу знайдуть скарби. Аби запобігти заколоту, капітан Смоллет відпустив їх на прогулянку островом. Утім, обережний Сілвер залишив на борту кількох піратів, які мали пильнувати за капітаном та його прибічниками. Решта матросів на чолі з кухарем човнами вирушили на острів. До них потайки приєднався Джим, який хотів дізнатися, що відбуватиметься у ворожому таборі. Діставшись берега, хлопець утік від небезпечних супутників. ▲

Частина третя. МОЇ ПРИГОДИ НА БЕРЕЗІ

Розділ XIV. Перший удар

▲ Досліджуючи місцевість, Джим вийшов до вкритого очеретом болота. Аж раптом до нього долинули голоси. ▲

(...) Плазом — повільно, але вперто — я посувався вперед. Нарешті, підвівши голову й глянувши в прогалину між листям, я побачив на зеленій галявинці коло болота Джона Сілвера й одного матроса. Вони стояли під деревами один проти одного й жваво розмовляли.

Їх палом палило сонце. Сілвер кинув на землю свою трикутку, і на його зверненому до співбесідника широкому й гладкому обличчі, яке лисніло від поту, відбивалося майже благання.

— Братчику, — казав він, — та це ж тим, що я тебе дуже шаную, ну як ти цього не втямиш? Та коли б я не любив тебе всією душею, хіба ж став би тебе застерігати? Усе готове, і ти вже

¹ К а м б у з — кухня на кораблі.

нічого тут не зміниш. Коли я й кажу тобі про це, то тільки тому, що хочу врятувати твою шкуру. Коли б хоч один із цих горлорізів довідався, про що я балакаю з тобою, Томе, — як ти гадаєш, що мені було б за те?

— Сілвере, — озвався матрос, і я помітив, що обличчя йому пашіло, а голос звучав хрипко й тремтів, мов натягнутий трос, — Сілвере, ти вже в літах і маєш сором... принаймні така про тебе думка... У тебе є гроші, яких нема в більшості моряків. І ти ж не боягуз, як я знаю. То невже ж ти можеш злигатися з цією негіддю? Та ні, цього не може бути! Присягаюся Богом, я б радше дав відрубати собі руку!

Раптом якийсь галас перервав йому мову. Я побачив одного чесного моряка в нашій команді — і саме в цю мить почув про другого такого самого. Здалека від болота пролунав гнівний пронизливий крик людини, потім ще один і трохи пізніше — несамовитий протяглий зойк. Луна в скелях Підзорної Труби повторила його кілька разів. Зграї болотяних птахів знову злетіли й галасливою хмарою закружляли вгорі, затьмарюючи небо. Довго ще цей передсмертний зойк бринів у моїх вухах, хоч навколо знову настала мертва тиша, яку порушували тільки лопотіння пташиних крил та далекий гуркіт прибою.

Том здригнувся, мов підострожений кінь, але Сілвер навіть оком не змигнув. Він стояв нерухомо, спираючись на милицю і стежачи за своїм співрозмовником, як готова до стрибка змія.

— Джоне! — сказав моряк, простягаючи до нього руку.

— Геть руки! — гаркнув Сілвер, відстрибнувши вбік так прудко й спритно, мов натренований гімнаст.

— Гаразд, Джоне Сілвере, я заберу руки геть, коли ти цього хочеш, — відповів матрос. — Та це тільки твоє нечисте сумління страхає тебе. Але, заради всього святого, скажи мені, що там сталося?

— Що сталося? — перепитав Сілвер, посміхаючись недоброю посмішкою, але й насторожено; його очі на широкому обличчі здавалися не більшими за вістря голок і блискучими, як скляні скалки. — Що сталося? О, це, мабуть, Елен.

Цієї миті бідолашний Том виявив себе справжнім героєм.

— Елен! — вигукнув він. — Пухом йому земля, чесному морякові! А ти, Джоне Сілвере... Ти довго був моїм товаришем, але більше ти мені не товариш. Може, й доведеться мені померти, як собаці, але я не зраджу свій обов'язок. (...) То вбий і мене, коли можеш! Але знай, що я зневажаю тебе.

Із цими словами хоробрий моряк обернувся до кухаря спиною і рушив до берега. Та йому не судилося відійти далеко. Джон скрикнув, учепився однією рукою за гілку дерева, другою вихопив з-під пахви свою милицю і щосили пошпурив у Тома. Милиця зі свистом пролетіла в повітрі й ударила матроса гострим кінцем межі плечі. Том скинув угору руки, хекнув і впав.

Чи його серйозно поранило, чи ні — ніхто вже не дізнається. Удар був такий сильний, що міг перебити йому хребта. Але Довгий Джон не дав Томові прийти до пам'яті. Без милиці, на одній нозі, він спритно, як мавпа, скочив на нього й двічі втопив ножа по саму колодку в беззахисне тіло. Зі своєї схованки я чув, як тяжко дихав убивця, завдаючи ударів.

Я не знаю, що... означає знепритомніти. Але пригадую, що тоді все закрутилося в мене перед очима, як у тумані. І Сілвер, і птахи, й вершина Підзорної Труби — усе вихором замигтіло, захиталося й попливло, а у вухах залунали дзвони й гул якихось далеких голосів.

Коли я отямився, милиця була вже в мерзотника під пахвою, а трикутка на голові. Перед ним на землі лежало нерухоме тіло, але вбивця, не звертаючи на нього ніякісної уваги, спокійно витирав жмутком трави свого закривавленого ножа.

Ніщо навколо не змінилося. Сонце так само нещадно пекло повите опарами болото й високий шпиль гори, і не йнялося віри, що тільки мить тому на моїх очах сталося вбивство й трагічно увірвалося людське життя.

Аж це Джон засунув у кишеню руку, витяг свистка й кілька разів переливчасто свиснув. Посвист розкотився далеко навсібіч у гарячому повітрі. Я, звичайно, не знав, що означає цей сигнал, але всі мої страхи знову прокинулись. Сюди прийдуть люди! Мене помітять! Вони вже забили двох чесних хлопців з команди, і хтозна, чи не чекає й мене така сама доля, як Елена й Тома?

Не гаючи більше ні хвилини, я обережно виповз із чагарнику й гайнув у ліс, де дерева росли не так густо. Тікаючи, я чув, як старий пірат перегукувався зі своїми товаришами, і ця небезпека ніби додавала мені сил. Ледве вибравшись із хащі, я побіг так швидко, як зроду не бігав, — не вважаючи куди біжу, аби тільки далі від убивць. Страх мій наростав і нарешті перетворився на якесь божевілля.

Бо ж і справді, становище моє було просто безвихідне. Хіба я насмілюсь, коли вистрелить гармата, сісти в шлюпку разом із цими душогубами, руки яких у людській крові? Хіба першийліпший з них, побачивши мене, не скрутить мені шию, мов куликові? Хіба сама моя відсутність не довела їм, що я їх остерегаюся, а отже, про все здогадуюсь? «Усьому кінець, — подумав я. — Прощавай, “Еспаньйола”, прощавайте, сквайре, докторе й капітане!

Мені залишається тільки померти — або від голоду, або від рук бунтівників».

Кадр з кінофільму «Острів Скарбів»
(режисер В. Воробйов, 1982 р.)

Тим часом я біг усе далі, не помічаючи місцевості, і незабаром опинився біля підніжжя невисокого пагорба з двома шпилями. (...) Але цю мить новий переляк прикував до землі мої ноги й змусив серце завмерти.

Розділ XV. Людина з острова

З крутого укосу дощем посипалися дрібні камінці, шурхітливо підстрибуючи між деревами. Я мимохіть озирнувся в той бік і побачив щось темне й волохате, що вмить сховалося за стовбуром сосни. Що то було — ведмідь, людина чи мавпа, я не встиг розгледіти. З жаху перед цією новою небезпекою я застиг на місці.

Отже, обидва шляхи мені перетято. На березі мене чекають убивці, а в лісі чатує це дике створіння. Але, не вагаючись ні хвилини, я віддав перевагу відомій небезпеці перед невідомою. Навіть Сілвер почав здаватися мені не таким страшним, як ця невідома лісова потвора; тим-то я завернув назад і, раз по раз оглядаючись, побіг у напрямку до шлюпок.

Однак дивна істота з'явилася знову: оббігши збоку, вона опинилася поперед мене. Я був дуже стомлений, та коли б і не це, все одно не міг би змагатися на швидкість з таким супротивником. Це страхіття перебігало від стовбура до стовбура так прудко, як олень, тримаючись весь час на двох ногах, мов людина, хоч і згиналося майже навпіл. Проте — це таки була людина, я в цьому більше не сумнівався. (...)

Він уже причаївся за іншим деревом і стежив за мною. Побачивши, що я прямую в його бік, він вийшов з-за стовбура й ступив крок до мене. Потім завагався, трохи позадкував і враз бухнув навколішки й благально простяг уперед руки, чим страшенно мене здивував і вразив.

Я знову зупинився.

— Хто ви такий? — запитав я.

— Бен Ган, — відповів він хрипким і скреготливим голосом, що нагадував іржавий замок. — Я бідолашний Бен Ган. Я вже три роки не балакав з жодною християнською душею.

Тепер я побачив, що він був такої ж білої раси, як і я, і навіть мав досить приємні риси обличчя. Тільки шкіра його так засмалилася на сонці, що аж губи в нього почорніли, а ясні очі надзвичайно гостро проступали на темному обличчі. Він був обідранцем з обідранців. Одяг його складався з парусиного лахміття й решток матроської роби;

Кадр з кінофільму «Острів Скарбів»
(режисер В. Воробйов, 1982 р.)

це руб'я трималося купи завдяки цілій системі всіляких застібок, мідних гудзиків, паличок і петель з просмоленого мотузка. Єдиною тривкою річчю з усього його обладунку був черес¹ із мідною пряжкою.

— Три роки! — вигукнув я. — Ваше судно зазнало аварії?

— Ні, братику, — відповів він. — Мене тут висадили.

Я чув про цю жахливу кару в піратів: винного висаджували на якийсь безлюдний далекий острів і кидали там напризволяще, давши рушницю й трохи пороху. (...)

— Атож, братику! — скрикнув він. — Слухай, а як тебе звати?

— Джим, — сказав я йому.

— Джим, Джим... — вимовив він раз і другий, вочевидь, дуже задоволений. — Знаєш, Джиме, жив я давніше так, що сором і казати. (...) Але саме провидіння закинуло мене сюди. У самоті на цьому острові я передумав усе й повернувся до благочестя. Тепер мене вже не звабиш ромом, хоча від чарчини на щастя я й не відмовлюся, коли буде нагода... Я тепер вирішив стати чесною людиною, і мене з цього не зіб'єш. А ще, Джиме, — він озирнувся на всі боки й стихив голос до шепоту: — Я тепер — багатій!

Цієї миті мені стало ясно, що бідолаха збожеволів у своїй самотності. Певно, ця думка відбилася на моєму обличчі, бо, глянувши на мене, він гарячково повторив:

— Багатій! Багатій! Послухай, Джиме, я й тебе виведу в люди! Ох, Джиме, ти благословлятимеш свою зорю за те, що перший спіткав мене! — Та раптом лице йому спохмурніло, він стис мені руку й застерезливо підніс вказівного пальця: — Скажи мені правду, Джиме. Це не Флінтів корабель?

Мене враз осяяла думка: це ж він може бути нам спільником! І я поспішив відповісти йому:

— Ні, це не Флінтів корабель. Флінт помер. Але я скажу вам правду, як уже зайшла про це мова: у нас на борту є кілька чоловік з його команди. І це — велике лихо для всіх нас.

— Але ж там нема... людини... на одній нозі? — насилу видушив він із себе.

— Сілвера? — перепитав я.

— Атож, Сілвера, — підтвердив він. — Це його ім'я.

— Він у нас за кухаря. І перший заводіяка.

Бен Ган усе ще тримав мене за руку й при цих словах мало не скрутив її.

— Якщо тебе підслав Довгий Джон, — сказав він, — то мені капець, я це знаю. Але чи ти уявляєш, де ти сам опинився?

Водномить я зважив, що мені робити, і замість відповіді розповів йому про всю нашу подорож і про те, у якому важкому становищі ми опинилися. Він вислухав усе це з жадібною цікавістю і, коли я закінчив, погладив мене по голові.

¹ Ч е р е с — широкий шкіряний пояс, зшитий із двох складених разом ременів так, що має всередині порожнину для грошей та інших цінних речей.

— Ти добрий хлопак, Джиме, — сказав він. — Але зараз ви всі зав'язані мертвим вузлом, далєбі. Що ж, ти можеш здатися на Бена Гана — Бен Ган знає, що робити. А як ти гадаєш, чи добре поставиться сквайр до того, хто допоможе йому виплутатися з такої біди?

Я сказав йому, що сквайр — найзичливіша людина у світі.

— Воно-то, може, й так, — відказав Бен Ган, — але я не збираюся просити в нього лакейської лівреї чи посади брамника. Мене це не приваблює, Джиме. Я хочу знати інше: чи згодиться він дати мені хоча б тисячу з тих грошей, які, можна сказати, й без того мої?

— Певно, що згодиться, — сказав я. — Кожному матросові припаде своя пайка.

— І він одвезе мене на батьківщину? — спитав Бен, пильно вдивляючись у моє обличчя.

— Аякже! — вигукнув я. — Сквайр — справжній джентльмен. До того ж, коли ми здихаємося цих розбишак, ваша поміч на судні нам дуже знадобиться.

— Отже, — сказав він, — ти так гадаєш. — І зітхнув з неабиякою полегкістю. (...)

Тим часом капітан Смоллет та його прибічники висадилися на острові й захопили добре обладнаний форт¹, колись збудований Флінтом. Там до них приєднався Джим Гокінс. А наступного дня укріплення атакували пірати. Виявивши мужність і рішучість, команда капітана Смоллета утримала позиції.

Після бою Джим потайки від друзів поплив на «Еспаньйола». Він планував перерізати якірну лину, аби течія викинула корабель на берег — це мало перешкодити втечі розбійників з острова. Юнакові вдалося здійснити задумане. На його щастя, на «Еспаньолі» залишилося тільки двоє піратів, та й ті були напідпитку. Розбійники зчинили між собою бійку, унаслідок якої один з них загинув, а другий дістав поранення. З допомогою останнього Джим привів шхуну до берега. Та щойно «Еспаньйола» пришвартувалася, пірат підступно атакував юнака. У цьому двобої Джима було поранено в плече, а його ворог загинув. Обробивши рану, юнак вибрався на берег і в темряві дістався форту, де сподівався знайти своїх друзів. Однак з'ясувалося, що вони здали укріплення, тож Джим потрапив до рук ворогів. ▲

Частина шоста. КАПІТАН СІЛВЕР

Розділ XXVIII. У ворожому таборі

(...) У блокгаузі² були всі шестеро піратів — більше ніхто з них не zostався живий. П'ятеро їх, з розчервонілими й опухлими обличчями, ледве очумавшись від п'яного сну, схопилися на ноги. А шостий тільки звівся на лікті. Мертвотно-бліде лице й закривавлена пов'язка в нього на голові свідчили, що його поранено, і то зовсім недавно.

¹Форт — оборонна споруда.

²Блокгауз — польове укріплення з бійницями для ведення кругового вогню, розраховане на самостійну оборону невеликої групи військ.

Я пригадав, що під час нападу на блокгауз одного з піратів підстрілили і він сховався в лісі; мабуть, це він і був.

На плечі Довгого Джона сидів папуга й чистив дзьобом пір'я. Власник папуги здавався блідшим і суворішим, ніж звичайно. (...)

— Ти ба! — сказав він. — Та це ж сам Джим Гокінс, хай йому чорт! Завітав у гостину, га? Ну, то заходь, просимо до господи! (...) Отож ти, Джиме, — звернувся він до мене, витягаючи люльку з рота, — завітав до нас. Це вельми приємна несподіванка для бідолашного старого Джона! Я з першого погляду побачив, що ти спритний хлопець. Але цього від тебе я таки не сподівався, їй-бо!

На все це я, звісна річ, не відповів нічого. Притиснутий спиною до стіни, я намагався сміливо дивитися в очі Сілверові, хоч на серці в мене був чорний розпач.

А він невимушено пихнув люлькою раз-другий і поновив мову:

— Ну, коли ти вже тут, Джиме, то я скажу тобі, що в мене на думці. Ти мені завше був до душі, бо ти хлопець хвацький. Дивлячись на тебе, я згадую, що і я колись був такий молодий та гожий. Мені весь час хотілося, щоб ти пристав до нас, одержав свою частку скарбів і помер заможним паном, і ось ти, лебедику, й прийшов. Капітан Смоллет — чудовий моряк, це я завше кажу, тільки надто крутий щодо дисципліни. «Як треба, то треба», — вважає він, і цілком слушно. Тож ти маєш стерегтися капітана. Та й доктор лютий на тебе. «Невдячний поганець!» — ось що він про тебе сказав. Справа, виходить, така: вернутися до своїх тобі не можна, бо вони тебе не приймуть. І коли ти не хочеш створити ще третю команду, себто лишитися на самоті, то мусиш пристати до капітана Сілвера.

Від слів пірата мені аж полегшало на душі: отже, мої друзі таки живі! І хоч я почасти повірив Сілверові, що вони й справді обурені моїм дезертирством, він мене більше врадував, аніж засмутив.

— Я вже й не кажу про те, що ти в наших руках, — провадив далі Сілвер, — бо ти й сам це бачиш. (...)

За його ледь глузливою балаканиною прочувалася смертельна погроза, і від цього щоки в мене розпашіли, а серце в грудях боляче стислося.

Кадр з кінофільму «Острів Скарбів»
(режисер В. Воробйов, 1982 р.)

— Ніхто тебе, хлопче, не силує, — сказав Сілвер. — Зміркуй сам. Та й квапитися нам нікуди: бачиш, це ж так мило бути в твоєму товаристві!

— Ну що ж, — відповів я, трохи посмілішавши, — коли я маю вибирати, то ви повинні перше пояснити мені, що тут сталося, чому ви тут і де тепер мої друзі.

— Що тут сталося? — похмуро бовкнув один з піратів. — На це

треба добрячого розумаку, аби все до ладу розшолопав!

— Стули халяву, поки тебе не питають! — брутально урвав його Сілвер. А тоді попереднім своїм поштивим тоном звернувся до мене: — Учора вранці, містере Гокінсе, — сказав він, — до нас прийшов доктор Лівсі з білим прапором. «Капітане Сілвере, — сказав він, — вас зраджено. Шхуна зникла». Що ж, воно й правда, як ми трохи були випили та пісень співали, то й не завважили нічого. Ніхто-бо з нас не стежив за судном. Розглянулися ми — а побий мене грім, нема-таки шхуни! Зроду-віку я не бачив таких ідіотських пик, як були тоді в наших хлопців, і ти можеш повірити, що моя була найідіотськіша. «Тож ідемо на мирову», — сказав доктор. І ми пішли на мирову, я й він, і нам дісталися ваші припаси, ваша горілка, дрова, що ви назбирали, цей ваш блокгауз... А самі вони кудись подалися, я навіть не знаю куди.

Сілвер спокійно пахнув з люльки й мовив далі:

— А щоб ти не взяв собі в голову, ніби й тебе включили в мирову, то ось тобі, що було сказано наостанку. «Скільки вас лишилося?» — спитав я. — «Четверо, — відповів доктор, — і один з наших поранений. А щодо цього хлопчиська, то я не знаю, де він, чортяка, подівся, — так сказав доктор, — і не хочу знати. Він нам уже в печінках сидить!» Оце такі були останні його слова.

— І це все? — поцікавився я.

— Усе, що тобі треба знати, синку, — відповів Сілвер.

— А тепер я маю вибрати?

— Та вже ж не інакше, — мовив Сілвер.

— Гаразд! — почав тоді я. — Я не такий дурний і добре знаю, що мене чекає. Та хай буде, що буде, — мені все одно! Відколи я спіткався з вами, смерть мені не дивина. Але ось що я вам скажу, — мовив я, чимдалі більше збуджуючись. — По-перше, становище ваше погане: шхуну ви втратили, скарб втратили, людей своїх втратили. Вся ваша справа пропаца. І коли ви хочете знати, хто все це спричинив, то знайте: це я і ніхто інший. Я сидів у діжці з-під яблук того вечора, коли ми побачили землю, і я підслухав вас, Джоне, і тебе, Діку Джонсоне, і Гендса, що лежить тепер на дні моря, і не минуло й години, як я усе до слова переповів своїм друзям. А щодо шхуни, то це я перетяв якірну линву, це я вбив тих, кого ви залишили на борту, і це я відвів шхуну туди, де вам її ніколи не знайти. Ви пошилися в дурні, бо від самого початку всі ниточки сходилися в моїх руках, і я боюся вас як торішнього снігу. Хочете — вбийте мене, хочете — лишіть живим, воля ваша. Але якщо ви залишите

Карта Острова Скарбів

мене живим, то я забуду все минуле, і коли вас притягнуть до суду за піратство, спробую вам допомогти. Тож це ви маєте робити вибір. Із моєї смерті вам ніякої вигоди. А якщо ви залишите мене живим, то я допоможу вам врятуватися від шибениці.

Я замовк, бо — не критиму від вас — хвилювання перехопило мені дух. На мій подив, пірати навіть не ворухнулись і тільки вирічилися на мене, мов ті барани. Не давши їм часу отямитись, я повів далі.

— І ще, містере Сілвере, — сказав я, — ви, сподіваюся, кращий за інших у цій компанії. Тож у разі моєї смерті, прошу, розкажіть докторові все, як було.

— Матиму це на увазі, — відказав Сілвер таким чудним тоном, що я ну ніяк не міг второпати, чи глузує він з мене, чи йому таки сподобалася моя сміливість. (...)

— То чого з ним цяцькатись! — лайнувшись, вигукнув Морган.

Вихопивши ножа, він так прудко скочив на ноги, наче був двадцятилітком.

— Ані руш мені! — закричав Сілвер. — Ти що за один, Томе Моргане? Може, ти тут капітан? То я покажу тобі, де твоє місце, бісова душа! А будеш мені перечити, то підеш туди, куди вже пішло чимало таких жевжиків за останні мої тридцять років — хто на реку, а хто, хай йому трясця, риbam на поживу! Затям це, Томе Моргане: не було ще такого, що заїдався зі мною і не поплатився за це життям!

Морган мовчав, але решта піратів невдоволено загули. (...)

— Отакі ви завше, — мовив далі Сілвер, знову беручи люльку до рота. — Жваві хлопці, ніде правди діти. Та ви останні плохуни, як до бою! (...) Як не хочете битися зі мною, як годиться джентльменам фортуни, то коріться, бодай вам чорт! І я вас навчу коритися! Цей хлопчисько припав мені до вподоби, бо я зроду не бачив такого зважливого, як він. Він виявив більше сміливості, ніж будь-хто з вас, що принишкли, як ті щури! І я вам ось що скажу: тільки хто пальцем його зачепить, матиме справу зі мною. А я слів на вітер не кидаю, затямте.

Запала довга мовчанка. Я стояв, прихилившись до стіни, а серце мое все так само калатало, наче молот, хоч у мене вже з'явилась надія на порятунок. Сілвер сидів, спираючись на стіну й схрестивши руки; він спокійно попахкував люлькою і тільки крайчиком ока пильно стежив за своєю буйною командою. Пірати відійшли в дальній куток блокгауза й почали там перемовлятися — їхнє шепотіння долинало до мене, мов дзюрчання струмка. (...)

► Невдоволені пірати вийшли з приміщення, аби порадитися. Джон Сілвер залишився наодинці з Джимом. ◀

Корабельний кухар одразу ж витяг люльку з рота.

— Слухай, Джиме Гокінсе, — ледь чутно прошепотів він, — ти на волосинку від смерті, ба навіть гірше — тобі загрожують тортури. Вони хочуть мене скинути. Та пам'ятай, що я обстаю за тобою.

Я не збирався цього робити, але ти сказав кілька слів, і я передумав. Мене взяв розпач, що я так безглуздо програв і можу потрапити на шибеницю. Але я побачив, що ти тямущий хлопець. І я сказав собі: «Заступися за Гокінса, Джоне, а Гокінс заступиться за тебе. Ти, Джоне, його остання карта, а він, побий мене грім, він — твоя остання карта! Послуга за послугу, — сказав я. — Ти врятуєш собі свідка на суді, а він врятує твою шию від зашморгу».

Мене це страшенно вразило: які ж мусять бути кепські в них справи, коли цей старий піратюга, їхній заводій, хапається за будь-яку соломинку!

— Що зможу, те зроблю, — пообіцяв я.

— То й згода! — вигукнув Довгий Джон. — Ти так певно це кажеш, що я, присяйбі, маю тепер надію на порятунок. (...)

Він націдив у квартиру бренді з барильця й запропонував мені:

— Покуштуєш, братику? — І коли я відмовився, сказав: — То я сам хильну трохи, Джиме. Мені треба підживитися, попереду ще так багато клопоту. До речі, про клопоти: пощо це доктор віддав мені карту, Джиме?

Певно, на обличчі моему з'явився такий подив, що Сілвер перестав розпитувати далі.

— А так, він дав мені карту, — докинув він. — І щось за цим є, Джиме, щось є... — погане чи й добре.

Він знову ковтнув з квартири й похитав своєю великою головою, як людина, що сподівається найгіршого. (...)

Після короткої наради пірати вручили Сілверові «чорний знак», на якому було написано «Скинута», й заявили, що обрали іншого капітана. Однак Довгий Джон зумів переконати їх у своїй незамінності й залишився ватажком розбійницької зграї.

Наступного дня до форту завітав доктор Лівсі, який вважав за обов'язок надати допомогу пораненим і хворим на пропасницю піратам. Перебування Джима серед розбійників він сприйняв як зраду, але, вислухавши розповідь хлопця, розчулився й запропонував йому негайно втекти. Джим мусив відмовитися, адже раніше пообіцяв Сілверу не робити цього. Тоді лікар наказав кухареві берегти хлопця мов зіницю ока й швидко пішов до лісу.

Прихопивши із собою Джима, пірати вирушили на пошуки скарбів. Однак коли дісталися позначеного на карті місця, побачили порослу травною яму. ▲

Розділ XXXIII. Падіння ватажка

Розчарування піратів було таке, якого, мабуть, світ не бачив. Шестеро їх стояло як громом побиті. Але Сілвер отямився найперший. Усі його помисли мчали до цього скарбу, мов коні на перегонах до фінішної прямої, і от ураз усе загинуло. Проте за мить він опанував себе й змінив план своїх дій раніше, ніж інші встигли очуматись.

— Джиме, — прошепотів він, — візьми оце й будь наготові.

І дав мені двоцілкового пістоля.

Водночас Сілвер почав посуватися на північний бік, і коли за кілька кроків зупинився, нас двох відділяла від решти піратів яма. Потім він глянув на мене й кивнув головою, ніби кажучи: «Справи кепські», — з чим я повністю погодився. Погляд Сілвера був дуже приязний, але мене так обурило його постійне зрадництво, що я не втримався й сказав йому пошепки:

— Ви знову перекинулись до іншого табору.

Та він не встиг мені відповісти. Пірати з криком та лайкою пострибали один за одним у яму й стали нищпорити в ній, розкидаючи дошки. Морган знайшов одну золоту монету й затис її в жмені, лаючись на всі заставки. Ця монета в дві гінеї якусь хвилю переходила з рук до рук.

— Дві гінеї! — гаркнув Меррі, простягаючи монету Сілверові. — Так оце твої сімсот тисяч фунтів, га? Ти, здається, мастак укладати вигідні угоди? Тепер ти бачиш, чого вони варті, дурноголова твоя довбешка?!

— Длубайтесь ще, хлоп'ята, — холодно й насмішкувато проказав Сілвер. — Може, й справді виколупаєте зо два-три земляних каштани.

— Два-три каштани! — звереснув Меррі. — Браття, ви це чули? Кажу ж вам: він усе знав загодя! Гляньте на його пику, там усе це написано.

— Ех, Меррі, — мовив Сілвер. — Знов ти пнешся в капітани? Ну, й заповзятий ти, я бачу!

Та цього разу пірати всі як один обстали за Меррі. Вони почали вилазити з ями, люто зиркаючи на нас. Випало, однак, так, що, нам на щастя, усі вони опинилися на протилежному боці.

Отак і стояли ми, двоє по один бік, п'ятеро — по другий, розділені ямою, і ніхто не зважувався завдати першого удару. Сілвер не рухався, спокійний, як ніколи, і тільки пильно стежив за піратами, спираючись на милицю. Він справді був сміливцем.

Нарешті Меррі надумався допомогти справі промовою і звернувся до своїх:

Кадр з кінофільму «Острів Скарбів»
(режисер В. Воробйов, 1982 р.)

— Браття, дивіться, адже їх тільки двоє: один — старий каліка, що одурив нас, завівши сюди, а другий — щеня, якому я ладен своїми руками вирвати серце. Тож нам, браття...

Він підвищив голос і підніс руку, готуючись до нападу. Але саме цієї миті — трах! трах! трах! — три мушкетні постріли гримнули з хаці. Меррі полетів сторчголов до ями. Пірат з перев'язаною головою крутнувся мов дзиґа і теж упав крижем

у яму, затріпавшись у передсмертних корчах. Решта трое щодуху дременули навтікача.

Не встиг я й змигнути, як Довгий Джон пальнув двома кулями в Меррі, що силкувався підвестись. В останню секунду Меррі ще встиг глянути своєю вбивцеві в очі.

— Нарешті ми поквиталися, Джордже, — сказав Сілвер.

Аж це із заростей мускатного горіха вибігли, прямуючи до нас, лікар, Бен Ган і Грей. Мушкети їхні ще диміли. (...)

Джим був надзвичайно радий зустрічі з друзями. Дотримавшись домовленості, повернувся в команду й Джон Сілвер. А коли всі небезпеки минули, доктор Лівсі пояснив загадку зникнення скарбів: їх знайшов і переховав Бен Ган.

Кілька наступних днів команда капітана Смоллета з ранку до вечора переносила золото Флінта на «Еспаньйола». Відтак шхуна відплила від острова. На березі залишилося троє розбійників, яких капітан не наважився взяти на борт, побоюючись заколоту. Дорогою додому нічого не сталося, якщо не зважати на те, що кухар утік у першій-ліпшій гавані, прихопивши мішок з монетами. Після повернення до Брістоля друзі чесно поділили скарби, не забувши віддати обіцяну частку Бену Гану. Про Джона Сілвера вони більше ніколи не чули. ▲

Переклад Ю. Корецького

Запитання і завдання до прогитаного уривка

1. Перекажіть сцену розправи Сілвера над Томом. У яких деталях цього епізоду виявилася підступність пірата? Зверніть увагу на опис зовнішності Сілвера й Тома тієї миті, коли вони почули крик матроса Елена. На чому наголошує оповідач у цьому описі?
2. Що відчував Джим, спостерігаючи за розправою Сілвера над чесним матросом? Обґрунтуйте свою відповідь, спираючись на текст.
3. Як Джим познайомився з Беном Ганом? Який вигляд мав остров'янин? Чому Бен Ган опинився на безлюдному острові? Як змінився його погляд на життя внаслідок трирічного перебування там?
4. Як поведився Джим Гокінс у піратському полоні? Які моральні якості юнак виявив у цьому епізоді?
5. **Подискутуйте!** Чому Сілвер вирішив узяти Джима під свій захист?
6. Як Сілвер і Джим поводитися під час сутички з піратами біля порожньої схованки? Які риси характеру героїв розкрилися в цьому епізоді?

Запитання і завдання до прогитаного твору

1. За поданим зразком складіть план характеристики Джима Гокінса: *Пригоди / Риси характеру*. Доберіть до кожного пункту плану відповідні цитати з тексту.
2. Які зміни в характері Джима Гокінса відбулися впродовж розвитку подій?

3. Схарактеризуйте стосунки всередині піратської зграї. На чому трималася влада Сілвера над розбійниками?
4. Визначте основні риси характеру Джона Сілвера. Чим відрізняється ватажок піратів від звичайного «лиходія»?
5. Чому, на вашу думку, автор «доручив» вести оповідь Джиму Гокінсу?
6. **Подискутуйте!** Чи можна вважати Сілвера непересічною особистістю? Доведіть свою думку.
7. Підготуйтеся до читання в ролях розділу «У ворожому таборі».

ЛІТЕРАТУРНИЙ НАВІГАТОР

• • • • • Нове знайомство • • • • • ➔

Жуль Верн
(1828–1905)

Велику популярність серед читачів здобули пригодницькі романи французького письменника Жуля Верна. Загалом його творча спадщина налічує понад сто томів, до яких увійшли не лише художні твори, адже письменник займався ще й науковими дослідженнями, зокрема в галузі географії. Однак широкому загалу Верн відомий передусім як автор захопливих книжок для юнацтва.

Пристрасний потяг до активного пізнання світу письменник виявив ще в дитинстві. Він просто-таки марив морськими подорожами, а в одинадцять років навіть спробував потайки від рідних помандрувати до Індії. Здійсненню цього наміру перешкодив батько, який встиг зупинити хлопчика раніше, ніж судно знялося з якоря.

Згодом Жуль переїхав до Парижа, сподіваючись досягти успіхів на літературній ниві. Саме там у нього виникла ідея створити «роман науки», який мав у цікавій формі пропагувати наукові знання.

Першим втіленням цього задуму став роман «П'ять тижнів на повітряній кулі» (1862), присвячений популярній на той час темі досліджень Африканського континенту. Окрилений читацьким

успіхом, письменник склав план серії «Незвичайні пригоди», над якою працював до кінця життя. Результатом багаторічної праці стали шістдесят п'ять книжок, серед яких «Діти капітана Гранта», «П'ятнадцятирічний капітан», «Двадцять тисяч льє під водою», «Подорож навколо світу за 80 днів» та інші художні твори.

Жуль-вернівські «романи науки» запам'ятовуються не лише захопливими сюжетами. Кожний з них у цікавій художній формі розкриває величезні можливості науки, висвітлює її роль у прогресі людства.

Пригодницьку лінію творів Верна часто побудовано на загадці. Аби розгадати її, герої долають сповнений численних перешкод і випробувань шлях, на якому виявляють найкращі риси характеру.

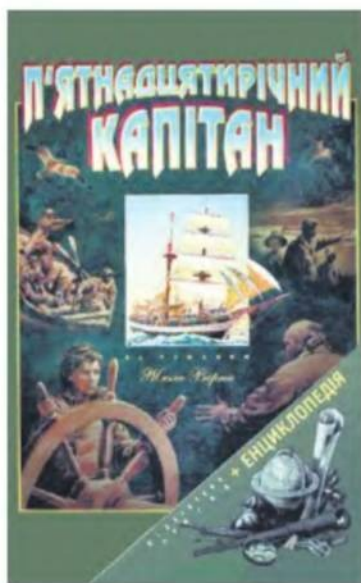
Виклад наукових відомостей у жуль-вернівських романах зазвичай жвавий, подекуди гумористичний. Їхнім типовим персонажем і активним учасником пригод є дещо кумедний, але шляхетний учений-дивак. Письменник наголошує на практичному значенні й діяльній силі наукових знань: вони допомагають героям приймати правильні рішення в критичних ситуаціях, долати скрутні обставини і навіть рятують від загибелі.

Сполучною ланкою між науковими та пригодницькими елементами у творах Верна є віра автора в людські чесноти й силу розуму, його непохитна впевненість у тому, що науковий прогрес поліпшуватиме життя на нашій планеті.

• • • • • Книжкове частування • • • • • ➔

До найвідоміших романів Жуля Верна належить твір «П'ятнадцятирічний капітан» (1878). У ньому описано тривалу й ризиковану мандрівку невеликої компанії під проводом п'ятнадцятирічного Діка Сенда. Юний матрос узявся самотужки привести шхуну «Пілігрим» до Американського узбережжя, коли капітан і команда судна загинули під час полювання на кита. Однак через підступність работоргівця Негору «пілігримівці» опинилися на Африканському континенті, де на них чигали численні небезпеки...

Пробираючись через джунглі до найближчої річки, Дік і його супутники сховалися від грози в порожньому термітнику¹. А невдовзі надійний на позір захисток затопило тропічною зливою...

¹ Термітник — наземна частина житла термітів (тарганоподібних комах).

Скільки спав Дік, важко було сказати, аж враз його розбудило відчуття чогось холодного. Він підхопився на ноги й, жажнувшись, побачив, що термітник заливає вода. За кілька секунд вона піднялася до нижніх ярусів, де спали Том і Геркулес.

Дік Сенд розбудив їх і сказав про нову небезпеку.

Засвітили ліхтар, і всередині термітника стало ясно. (...)

— Може, проб'ємо стіну вище води? — запропонував старий негр.

— Хтозна, чи це треба, Томе: якщо тут води на п'ять футів¹, то невідомо, чи зовні вона не стоїть вище. Там вона може сягати шести-семи футів або й більше.

— То ви думаєте, містере Діку?..

— Я думаю, Томе, що вода, піднявшись до певного рівня всередині термітника, стиснула повітря в ньому, і це стиснене повітря не дає їй піднятися вище. Але якщо ми проб'ємо стіну, повітря вихопиться назовні, його тиск усередині зменшиться і вода підніметься до того самого рівня, що й ззовні. Якщо ж зовнішній рівень буде вищим від дірки, яку ми проб'ємо, то вода підніматиметься доти, доки її знову спинить стиснене повітря. Треба пробити дірку вище зовнішнього рівня. А як це вгадати? Ми в цьому термітнику — мовби робітники у водолазному дзвоні.

— Що ж робити? — запитав Том.

— Насамперед добре все обміркувати, а потім уже діяти. Необачність може коштувати нам життя. (...)

Він вирішив спершу пробити дірочку в глиняній стіні на фут вище від рівня води в термітнику, тобто на сім футів від долівки. Якщо в цю дірочку проникне свіже повітря, то верх термітника виступає над водою. Якщо ж дірочку буде пробито нижче рівня води ззовні, то вода в термітнику підніметься вище дірочки, витіснивши повітря. У такому разі, швидко заткнувши дірочку, доведеться пробивати ще одну, на фут вище, і так далі. А якщо і в дірочку, пробиту вгорі термітника, рине вода, це означатиме: вона стоїть в улоговині вище п'ятнадцяти футів, отже, затоплена вся колонія термітів. У такому випадку Дікові і його супутникам, ув'язненим у термітнику, навряд чи вдасться врятуватися від найжахливішої смерті — через повільне задушення!

Дік Сенд знав це, але залишався спокійним. Він заздалегідь зважив усі можливі наслідки того, що задумав. Та й, зрештою, чекати далі вже нікуди. У термітнику ставало чимдалі важче дихати, бо повітря було перенасичене вуглекислим газом.

Дік Сенд вирішив просвердлити стіну термітника шомполом з гвинтовою нарізкою на кінці. (...)

За хвилину шомпол просвердлив стіну. Відразу долинув глухий шум, схожий на звук, з яким повітряні бульбашки пробиваються крізь рідину. Повітря виривалося з термітника назовні, а рівень води

¹ Ф у т — міра довжини, що дорівнює 30,48 см.

в ньому почав підніматися. Нарешті вода зупинилася, закривши дірочку. Отже, її зроблено надто низько.

— Візьмімо вище! — мовив Дік Сенд, мерщій замазуючи дірочку глиною.

Вода в термітнику вже не прибувала, але повітряний простір за цей час зменшився на добрих вісім дюймів¹. Дихати ставало чимдалі важче, бо кисню в повітрі меншало й меншало. Про це свідчив і ліхтар: полум'я в ньому почервоніло, а тоді почало поволі тьмяніти.

Дік Сенд негайно заходився свердлими отвір — на фут вище від першого. Якщо й ця спроба буде невдалою, вода в термітнику підніметься ще вище... Але треба ризикнути — іншої ради немає! (...)

Цієї миті Дік Сенд, просвердливши стіну, витяг шомпол. Почулося те саме булькотіння, і вода почала швидко підніматися. Отже, і цей отвір — нижче рівня води ззовні!

Становище було справді жахливим. Місіс Велдон, до ніг якої вже підступила вода, взяла малого Джека на руки. Усі задихалися. У вухах шуміло. Ліхтар ледве блимав.

— Невже весь термітник під водою? — прошепотів Дік Сенд.

Про це треба було дізнатися напевне, просвердливши третій отвір — під самісіньким верхом термітника.

Але якщо і ця спроба скінчиться невдало, їм загрожує смерть від задухи! Рештки повітря вихопляться назовні, і вода заповнить весь термітник...

— Місіс Велдон, — мовив Дік Сенд. — Ви розумієте наше становище. Якщо ми гаятимемо час, нам забракне повітря. Ми можемо врятуватися лише в тому випадку, коли верх термітника виступає над водою. Тож зробімо останню спробу! Яка ваша думка?

— Свердли, Діку, — відповіла місіс Велдон.

Цієї миті вогонь у ліхтарі погас через брак кисню. Місіс Велдон і її супутники опинилися в непроглядній пітьмі.

Геркулес учепився за один з ярусів; тільки голова його витикалася з води. Дік Сенд виліз негрові на плечі й почав швидко свердлими отвір біля самісінького верху термітника. Тут свердлими глину було важче — шар її був товстіший і твердіший. Місіс Велдон, Джек, кузен Бенедикт, забравшись на горішній ярус, дивилися на Діка. Легко зрозуміти, як він хвилювався: адже крізь оцю малесеньку дірочку має прохопитися повітря — і життя або ж вода — і смерть!

Раптом почувся пронизливий свист. То ринуло з термітника стиснене повітря... Блиснуло денне світло. Вода піднялася ще дюймів на вісім і зупинилася. Отже, нема потреби затикати дірку: напевно, зовнішній і внутрішній рівні води — однакові.

Верх термітника виступає над водою! Місіс Велдон і її супутників врятовано!

Переклад П. Соколовського

¹ Д ю й м — міра довжини, що дорівнює 2,54 см.

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

1. Назвіть основні події мандрівки «пілігримівців».
2. Які риси характеру виявив Дік Сенд під час зображених у творі пригод? Чи можна назвати його справжнім капітаном? Обґрунтуйте відповідь прикладами з твору.
3. Яку таємницю покладено в основу сюжету твору «П'ятнадцятирічний капітан»? Коли і за яких обставин героям вдається її розкрити?
4. Які наукові відомості містяться в романі «П'ятнадцятирічний капітан»? Як автор розкриває практичне значення цих знань?

Літературна розминка

1. Які твори про фантастичні подорожі ви знаєте? Що зазвичай зображено в таких творах?
2. Уявіть, що фантастична подорож відбувається в Різдвяні свята. Чим, на ваш погляд, вона відрізнятиметься від інших незвичайних мандрівок?
3. Як ви гадаєте, на чому наголошує автор, називаючи прозовий твір «піснею»?

Англійський письменник Чарлз Діккенс народився 7 лютого 1812 р. неподалік великого портового міста Портсмута. Батько митця служив у казначействі морського відомства. Занадто товариський і нерозважливий, він витрачав більше грошей, ніж міг собі дозволити, тож зрештою опинився в борговій в'язниці. Відтак дванадцятирічний Чарлз, перервавши навчання, мусив піти працювати на фабрику з виробництва вакси.

Невдовзі батько отримав несподівану спадщину й вийшов на волю, однак у вразливій душі майбутнього письменника назавжди закарбувалися переживання тих днів. Згодом вони відбилися в зворушливих образах дітей, що рано стикнулися з жорстокістю світу. Втілювався в книжках митця й віра у щасливий випадок — він часто відіграє важливу роль у долі його героїв.

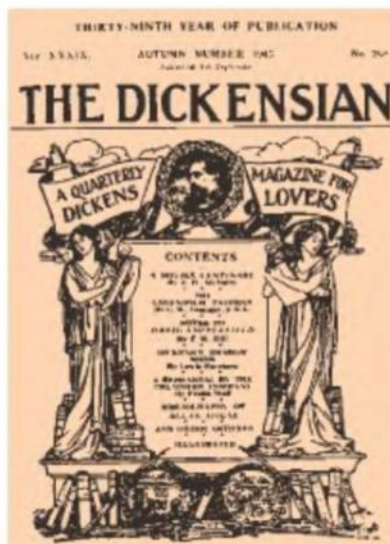
У п'ятнадцять років Чарлз влаштувався молодшим клерком¹ в одну з адвокатських контор Лондона. Він добре справлявся зі своїми обов'язками. А втім, обдарованість і працездатність юнака виявлялися в усьому, до чого б він не брався, зокрема й у складанні звітів про засідання парламенту, і в написанні журналістських нарисів для часописів. Саме ті нариси, надруковані під псевдонімом Боз, зробили молодого автора відомим спочатку в Англії, а незабаром і в усій Європі.

Журналістика навчила Діккенса помічати зв'язки між характером людини та її оточенням, вбранням, помешканням. Вона спонукала письменника досліджувати несправедливі суспільні закони, які забезпечували процвітання багатіїв і прирікали на злиденне існування тих, хто заробляв шматок хліба важкою працею. Правдиво і точно Діккенс відтворював щодення ділків, охоплених жагою наживи, й бідняків, кинутих долею напризволяще; строкатість центральних вулиць Лондона й сторожку тишу завулків, де переховуються злочинці. Він критикував суспільство, у якому цінність людини визначалася не моральними чеснотами, а грішми. Однак водночас у душі письменника жив романтик, який вірив у чудо й силу мрії.

Бездушному світу зиску й фальші Діккенс протиставляв щирі взаємини простолюду. Адже вони, на думку письменника, ґрунтувалися на справжніх життєвих цінностях — любові, дружбі, доброті, здатності співчувати й радіти дрібницям. Особливого значення серед тих цінностей Діккенс надавав сімейному затишку. Домашнє вогнище, що зігриває найубогіші оселі й освітлює надією стражденне життя, було для митця запорукою того, що людина не самотня у світі й навіть у найтяжчій скруті може сподіватися на просте земне щастя.

Чарлз Діккенс
(1812–1870)

«Діккенсіан» — журнал,
адресований шанувальникам
Ч. Діккенса

¹ Клерк — конторський службовець, діловод.

Авторитетна цитата

Австрійський письменник *Стефан Цвайг* зауважував щодо Діккенса: «У найменших радощах він віднайшов глибокий зміст. Він допоміг простим людям знайти поезію в їхньому буденному житті, спонукав їх ще більше полюбити найдорожче для них — рідну домівку, тісну кімнатку, де в каміні... потріскують сухі дрова, де на столі... співає чайник, де люди, відмовившись від марнославної бажань, ховаються від лютих бур, від жорстокої зухвалості світу...»

Він показав тисячам і мільйонам, що в їхньому убогому житті є багато неминуючих радощів, що під попелом буднів жевріє іскорка тихої радості, і вчив їх роздмухувати ту іскорку у веселий, благодатний вогонь». ❖

Одним з найсвітліших творів Діккенса є «Різдвяна пісня в прозі, або Різдвяне оповідання з привидами», яку англійський письменник Вільям Теккерей назвав «особистим подарунком кожному читачеві».

Час дії *повісті*, що зображує фантастичну мандрівку головного героя власним життям, автор обрав не випадково. Адже Різдво — свято великого дива. У цей день люди відзначають народження Христа — Сина Божого, що прийшов на Землю, аби спокутувати їхні гріхи. Ушановуючи Спасителя, християни замислюються над своїми вчинками й сподіваються на кращі зміни в житті.

Усе це мав на увазі Діккенс, описуючи різдвяні пригоди ділка Скруджа, для якого існує лише один «бог» — гроші і якого насправді може врятувати хіба що чудо. Крім того, чарівна атмосфера Різдва якнайкраще пасувала до задуму письменника поєднати у своєму творі буденне й фантастичне.

Утім, «різдвяною» повість є не лише за змістом, а й за формою. Недарма автор назвав її «піснею в прозі», наголосивши і на поетичності твору, і на його зв'язку з народними різдвяними піснями, що уславлюють духовне чудо. Прагнучи наблизити *композицію* повісті до пісенної, письменник назвав її розділи *строфами*.

Літературознавча довідка

Повість — прозовий твір, за обсягом більший, ніж оповідання. У повісті зображено низку подій із життя головного героя, а також детально змальовано пов'язаних з ним другорядних персонажів.

Композиція — побудова літературного твору, його структура.

Строфа — група рядків, що повторюються в тексті віршованого твору. У пісні строфа зазвичай утворює основу куплету.

Літературна кухня

Як побудовано «Різдвяну пісню в прозі...»?

Повість складається з п'яти розділів-строф. Перший з них виступає своєрідним прологом, або «заспівом», до сюжету: тут читач знайомиться з головним героєм, дізнається про час і місце дії, а також про мету майбутньої фантастичної мандрівки. Три наступних розділи, подібно до куплетів пісні, мають схожу будову. У кожному з них у визначений час з'являється певний привид, разом з яким Скрудж здійснює подорож у певний період свого життя. Кожна така мандрівка спричиняє важливі зрушення в його душі.

Після останньої подорожі героєм переживає нове народження (про це йдеться в п'ятому, завершальному, розділі). Тепер свято Різдва набуває для Скруджа глибокого особистого змісту. Показуючи, як його скам'яніла душа відроджується й розквітає милосердям, як наповнюється жагою творити добро й знаходить шлях до справжнього щастя, письменник утверджує віру в силу *гуманізму* — тобто щирої любові до людини та поваги до її гідності. ❖

Діккенс і його герої

Перевірте себе

1. Які факти біографії Діккенса ви запам'ятали?
2. Як досвід роботи журналістом вплинув на художню творчість письменника?
3. Які теми розкрив Діккенс у своїх творах?
4. Дайте визначення понять «композиція» та «строфа».
5. Як побудовано повість Діккенса «Різдвяна пісня в прозі...».

РІЗДВЯНА ПІСНЯ В ПРОЗІ,

або

РІЗДВЯНЕ ОПОВІДАННЯ З ПРИВИДАМИ

(Скорочено)

Строфа I. Марлєєва тінь

❖ Від того дня, коли єдиний компаньйон Ебenezера Скруджа пішов із життя, минуло сім років. Однак на вивісці, що прикрашала двері їхньої контори, як і раніше, було написано: «Скрудж і Марлей»... ❖

(...) О! Скрудж був справжній «жмикрут»: він умів міцно схопити людину як кліщами, придушити, скрутити, згребти. Це був старий грішник — заздрісний, жадібний, твердий і гострий, як кремінь, але ніяке кресало не могло викресати з нього благородної іскри, скритний, потайний та самостійний, як той слимак. Через холод у душі і вся постать його немов заморозилася: ніс загострився, щоки зморщились, хода стала скутою, очі почервоніли, тонкі губи посиніли, а голос — хитрий та прикрий — скрипів. Холодний іній лежав у нього на голові, на бровах і на сухім підборідді. Скрудж всюди носив із собою той холод; у найгарячіші дні він морозив ним свою контору і не давав їй нагрітися хоч би на один градус навіть на Різдво.

Кадр з мультфільму
«Різдвяна історія»
(режисер Р. Земекіс, 2009 р.)

Надвірний холод і тепло не впливали на Скруджа. Ніяка спека не могла зігріти Скруджа, ніякий холод не морозив його. Не було вітру, жорстокішого за Скруджа, снігу, упертішого, дощу, такого невблаганного, як Скрудж. Найгірша негода не могла знайти в Скруджеві такого місця, де б пройняти його. Злива, град, сніг, сльота мали тільки одну кращу за нього прикмету, — вони бувають часом щедрі, а Скрудж ніколи.

Ніхто на вулиці, зустрівшись із ним, не спинявся, щоб привітно спитати в нього: «Як ся маєте, пане Скрудже? Коли ви зайдете до мене?» Старці ніколи не сподівалися від нього милостині; діти ніколи не питали в нього, котра година; ніхто ніколи за все його життя — ні чоловік, ні жінка — не попросив його показати дорогу. (...)

Скрудж не звертав на все те ніякої уваги. Йому навіть подобалося протовплюватися дорогами людського життя, нехтуючи людським співчуттям.

Якось, перед одним з найкращих днів року, перед Різдвом, старий Скрудж сидів і працював у своїй конторі. Година була холодна, похмура. Туман аж проймав. (...)

Скрудж не зачиняв дверей у своїй кімнаті, щоб наглядати за писарем, що переписував папери в сусідньому закамарку¹, тісному та темному, неначе бочка. У коминку в Скруджа ледве горіло, а в коминку в писаря так мало було вогню, що здавалося, неначе там жевріла одна жарина. Але писар не міг підкинути вугілля, бо скринька з вугіллям стояла у Скруджевій кімнаті й кожного разу,

¹ За ка марок — невеличке тісне приміщення.

як писар увіходив туди з лопаткою, щоб набрати вугілля, господар казав йому, що, мабуть, їм доведеться розлучитися. І писар замотав шию білою хустиною і думав, як би його зігрітися коло свічки, але це була важка справа!..

— Будьте здорові, зі Святим вечором, з веселим Різдвом, дядечку! Щастя вам, Боже! — залунав зненацька радісний голос. То говорив Скруджів племінник, хутко ввійшовши до хати.

— Що за дурниці! — відказав Скрудж.

Племінник зігрівся, швидко йдучи по холоду та по туману; на щоках у нього грала краска, очі блищали. Він був дуже гарний у цю хвилину.

— Різдо дурниці, дядечку?! — спитав племінник. — Ви, звичайно, так не думаєте?

— Думаю, — відповів Скрудж. — «Веселе Різдо!» Яке ти маєш право веселитися? З якої речі тобі радіти? Ти, здається, доволі вбогий...

— Змилуйтеся! — весело промовив племінник. — Краще скажіть, яке ви маєте право сумувати? З якої речі ви такі похмурі? Ви, здається, доволі багаті?..

Скрудж не знайшов цієї хвилини кращої відповіді й знову промовив:

— Ат, дурниці!

— Ну, та не гнівайтесь ж, дядечку! — сказав племінник.

— Як же мені не гніватися, — бурчав дядько, — коли той світ, де я живу, заселений такими дурнями, як ти! «Радісне Різдо!» Не говори мені такого. На Різдо платять борги без грошей; воно показує, що чоловік став на рік старший і ні на одну годину не став багатший; це той час, коли треба лічити по книгах і бачити, що кожна стаття за всі дванадцять місяців була проти нас. Коли б я міг робити так, як бажаю, — скрикнув Скрудж з лютістю, — то я б кожного дурня, що шляється та славить Христа, зварив разом з його різдвяною стравою й поховав би, застромивши йому ялинку в серце! (...) Святкуй собі Різдо по-своєму і не заважай мені святкувати його, як я хочу.

— Хіба це святкування! — скрикнув племінник. — У тім-то й річ, що ви його зовсім не святкуєте!

— Ну, то не заважай мені зовсім про нього не думати. Нехай воно тобі буде щасливе! А справді, чи принесло воно тобі коли-небудь щастя?

— Є багато речей, що я з них міг би добути щастя, але я ними не скористався, — між іншим і Різдо так само. Але, окрім моєї великої шаноби до Святого Різдва, я ще вважаю цей день найкращим у цілому році; добрий, веселий, ласкавий, привітний день! Єдиний з усіх довгих днів, коли всі вузькі серця ширшають, єдиний день, коли всіх бідніших людей вважають за своїх товаришів у житті, а не створіннями іншої породи. І через те, дядечку, хоч Різдо й не поклато мені в кишеню ані шматочка злата або

срібла, а я все ж певний, що воно мені дало добро і буде ще його давати; я славлю його.

Писар в закармарку заплескав у долоні на хвалу, але зараз же зрозумів недоречність такого вчинку і почав мішати вугілля в коминку, та й загасив останні бліді іскри.

— Давайте, плещіть більше, — гримнув на нього Скрудж, — то ви відсвяткуєте Різдво, згубивши службу! (...)

Племінник запросив Скруджа до себе на святкування Різдва, але той знехтував його пропозицією. Щиро побажавши дядькові гарних свят, юнак пішов.

Потім до Скруджа завітали два джентльмени, які збирали гроші для бідних. Господар фірми «Скрудж і Марлей» відмовився зробити пожертвування, пояснивши це тим, що не бажає підтримувати лінощі людей, які не вміють належно себе забезпечити.

День добіг кінця. Неохоче «подарувавши» писареві вихідний, Скрудж пішов з контори й, пообідавши в трактирі, вирушив додому. Жив він у похмурому будинку, який колись належав Марлеєві.

Щойно Скрудж зібрався увійти до помешкання, як йому здалося, ніби молоток біля дверей перетворився на обличчя померлого компаньйона. Та за хвилину примара зникла. Старий був дещо спантеличений, але, промовивши «дурниця», упевнено переступив поріг.

Усередині було холодно й темно. Скрудж влаштувався біля каміна, у якому ледь жеврів вогонь. Привид Марлея вперто з'являвся то тут то там, але Скрудж щоразу відмахувався словом «дурниця». Коли ж дивний гість щосили забряжчав своїм ланцюгом і зняв хустку, яка підтримувала його нижню щелепу, Скрудж нарешті повірив власним очам. Він упав на коліна й затулив обличчя руками. ▲

— О змилуйся! — скрикнув він. — Нащо ти, страшний привиде, так турбуєш мене?!

— О чоловіче з людським розумом, чи віриш ти тепер у мене? — спитав дух. (...)

— О Скрудже! — сказав привид. — У кожного чоловіка душа не повинна бути замкнена, — треба, щоб вона завжди зустрічалася зі своїми близькими, щоб мала співчуття до інших; коли душа не робила цього за життя, то мусить спокутувати це по смерті. Вона засуджена тинятися по світу й бачити, — о горе мені! — те бачити, до чого вже не може прилучитися, тих бачити, що за життя могла б з ними ділитися, що їхне щастя тримала у своїх руках.

Привид знову застогнав, затряс ланцюгом і почав ламати свої прозорі руки.

— Ви закуті, — промовив Скрудж тремтячим голосом. — Через що?

— Я ношу ланцюг, який сам собі скував за життя, — відповів привид. — Я одягнув його з власної волі і з власної волі його ношу. Хіба ж тобі не знайомий цей ланцюг?

Скрудж дедалі сильніше тремтів.

— Можливо, — вів далі привид, — ти хочеш довідатися про вагу та довжину ланцюга, який ти сам носиш? Твій ланцюг був такий самий, як мій, за сім років перед цим. Від того часу ти багато працював коло нього, і він зробився дуже важкий.

Скрудж глянув додола, немов сподівався побачити навкруги себе довгий залізний ланцюг, але не побачив нічого. (...)

— О нещасна, скута істото! — скрикнув привид. — Ти не знаєш, що коли б людина хотіла робити те добро, що вона може зробити, то ціле життя здалося б їй коротким! Не знаєш ти, що ніяке каяття не може поладити життя, страчене даремно. І я цього раніше не знав! І я такий був!

— Але ж ти завжди був хорошим, діловим чоловіком, Якове, — зауважив Скрудж заїкаючись, бо відчув, що Марлееві слова приходяться їй до нього.

— «Діловитим!» — скрикнув привид, ламаючи руки. — Моє діло мусило бути — усі люди, спільне добро, любов, співчуття, терпіння, добродійність, — оце все було моє діло! Торгові справи були тільки краплею того моря справ, що мені було призначено.

По тій мові привид простягнув до Скруджа свого ланцюга, неначе один цей ланцюг був причиною усіх його мук, а потім знову кинув його додола зі страшенним брязкотом.

— У цю пору року я найбільше страждаю, — казав він далі. — О, навіщо я ходив, заплющивши очі, між своїми близькими; чому я жодного разу не підвів очей до тієї зірки, що завела волхвів до убогої печери! Хіба мало тут бідних домівок, що сяйво тієї зірки завело б мене до них! (...) Я не маю права сказати тобі, через що я з'явився перед тобою сьогодні у видимій постаті. Але скажу тобі, що я часто, дуже часто сидів коло тебе без твого відома.

Це не втішило Скруджа; він затремтів і обер п'ят з обличчя.

— І це не легка частина моєї кари! — продовжував привид. — Сьогодні я прийшов для того, щоб сказати, що ти ще можеш мати надію уникнути моєї долі. Я допоможу тобі.

— Ти завжди був моїм добрим другом, — промовив Скрудж, — дякую тобі!

— До тебе прийдуть три духи, — закінчив привид. (...) Без їхнього візиту ти матимеш таку саму долю, як я. Сподівайся першого з них завтра о першій годині ночі.

— Чи не можна б мені прийняти усіх разом і на тому скінчити, Якове? — натякнув Скрудж.

— Другого сподівайся на другу ніч, у ту саму годину. Третій прийде на третю ніч з останнім дзвоном півночі. Мене ти більше не побачиш; але задля твого власного щастя пам'ятай все, що було цієї ночі. (...)

Тінь Марлея здійнялася у повітря, де, жалісно завиваючи, літали численні привиди, скуті довгими ланцюгами. Багатьох з них Скрудж знав, коли вони були людьми. Один з його колишніх знайомих був прикутий до величезної вогнетривкої

шафи. Він жалівся на те, що не може допомогти бідній молодій матері, яка сидить на порозі з дитиною на руках... Тієї ночі Скрудж заснув, не роздягаючись. ▲

Літературний практикум

1. Схарактеризуйте Скруджа. Яке враження справив на вас цей герой?
2. **Знайдіть!** Які риси характеру Скруджа відбилися в його зовнішності? Наведіть відповідні цитати.
3. Як Скрудж ставився до оточуючих?
4. Чому Скрудж не святкував Різдва? Прочитуйте його пояснення. Що ви можете на це заперечити?
5. З якою метою до Скруджа завітав дух Марлея?
6. За що і як було покарано Марлея після смерті?
7. Що має на увазі Марлей, коли стверджує: «Я ношу ланцюг, який сам собі скував за життя»? Що означає цей ланцюг і його довжина?
8. **Подискуйте!** Як Скрудж розуміє щастя? А його племінник? Хто з них, на ваш погляд, правий? Як ви розумієте зміст поняття «щастя»?

Строфа II. Перший з трьох духів

▲ Скрудж прокинувся опівночі. Він був здивований тим, що проспав майже добу. Рівно о першій годині перед ним постав дивний гість. ▲

(...) Цей гість був чудною істотою: він мав дитячу постать, але був більше схожий на діда; однак якийсь дивний простір одсовував його від очей і зменшував у дитину. Волосся спадало йому на плечі й було зовсім біле, як у діда, але на його свіжому обличчі не було жодної зморшки. Руки в нього були довгі та міцні, голі, так само як і ноги, але ноги були дуже делікатні. На гостеві була сорочка, дуже біла, підперезана ясным блискучим поясом. Він держав гілку вічнозеленої зимової рослини, а вбрання його було прикрашене літніми квітками. Але найдивніше було те, що від його голови йшло широким пасмом світло, — воно освітлювало все навкруги. Але під рукою він тримав великий гасильник, і здавалося, що коли він в якусь смутну хвилину надягне той гасильник замість капелюха, то світло зараз погасне. Але і це ще не було найдивніше в тому створінні, як придивився Скрудж. Він мінився та світився то з одного боку, то з другого; там, де за хвилину був ясний, робився темний, вся духовна постать була ясна подекуди і весь час міняла свої обриси. То він був з однією рукою, то з однією ногою, то зненацька мав двадцять ніг; то були самі ноги без голови, то голова без тіла; при всіх тих змінах не можна було навіть спостерегти, якої форми була кожна частина його тіла, — так вони хутко зникали в темряві. Зненацька, на диво Скруджеві, дух знову став сам собою — ясным і світлим, як і спочатку.

— Чи це не ви, добродію, той дух, що про його відвідини мені казано? — спитав Скрудж.

— Я.

Голос у нього був лагідний та любий, але, дивна річ, лунав той голос так, неначе дух був оддалік, а не близесенько від Скруджа.

— Хто ви і що ви таке? — спитав Скрудж.

— Я дух минулих Різдвяних свят.

— Давно минулих? — жваво спитав Скрудж, придивляючись до малесенької істоти.

— Ні, тих Різдвяних свят, що відбувалися на твоїй пам'яті.

Скруджеві (він сам не знав через що) дуже захотілося побачити духа в капелюхові, і він попросив його одягнути.

— Що? — скрикнув дух. — Невже ти хотів би так хутко знищити людськими руками те світло, що від мене йде? Хіба не досить того, що ти та інші такі, як ти, зробили цю шапку та примушують мене носити її цілими роками, насунувши по самі брови?

Скрудж, звичайно, сказав, що він зовсім не хотів образити духа, і додав, що він не пам'ятає, щоб коли-небудь хотів надіти на духа шапку. (...)

Побачивши, що дух веде його до вікна, Скрудж ухопився за його одяг і з благаючим поглядом скрикнув:

— Я ж людина, я можу впасти!

— Дай я доторкнуся до твого серця, — сказав дух, поклавши йому руку на груди, — і мій дотик підтримає тебе тепер і потім.

По тій мові вони пройшли крізь стіну й опинилися на сільській дорозі. З обох боків простяглися поля, місто зовсім зникло, не було видно й знаку. Зникли теж туман і темрява; був ясний холодний зимовий день, і земля була вкрита снігом.

Скрудж озирнувся і, сплеснувши руками, скрикнув:

— Боже мій, та я ж тут ріс, я був тут дитиною!

Дух ласкаво глянув на нього. Його делікатний дотик, хоч дуже легенький та короткий, здавалося, все ще впливав на почуття старого чоловіка.

Скрудж почув у повітрі тисячі запахів, з ними були пов'язані тисячі давно забутих дум, надій, утіх і турбот.

— Твої губи тремтять, — зауважив дух. — А що це в тебе на щоці?

Скрудж пробурмотів, заїкаючись, що то прищ, і попросив духа, щоб він його вів куди хоче.

— Чи ти пам'ятаєш дорогу? — спитав дух.

Кадр з мультфільму
«Різдвяна історія»
(режисер Р. Земекіс, 2009 р.)

— Чи я пам'ятаю дорогу? — скрикнув Скрудж із запалом. — Та я міг би йти нею, зав'язавши очі!

— Дивно, що ти протягом стількох років не згадав про неї, — зауважив дух. — Ну, ходімо!

Вони пішли дорогою. Скрудж упізнавав кожні ворота, кожний стовп, кожне дерево. За деякий час з'явилося й село. Он місток, он церква, он в'ється річечка. Кілька коненят бігло підтюпцем, на них їхали хлоп'ята й перегукувалися з іншими хлопцями, що сиділи на сільських візках, а поганяли коней господарі. Діти були дуже веселі; перегукуючись, вони сповняли широкі поля такими веселими голосами, що, слухаючи їх, саме повітря сміялося.

— Це тільки тінь тих людей, що колись були, — сказав дух, — вони не бачать і не чують нас.

Веселі подорожні наближалися, і Скрудж упізнавав кожного та звав по йменню. Чому він так безмірно тішився, дивлячись на них? Чому його суворі очі заблищали і серце забилося? Чому втішно йому було слухати, як ті селяни, повертаючи на роздоріжжі, бажали одне одному веселого Різдва? Що було веселого в Різдві для Скруджа? Геть думку про «радісне Різдво»! Коли воно принесло йому щось добре?..

Кадр з мультфільму
«Різдвяна історія»
(режисер Р. Земекіс, 2009 р.)

— Школа ще не зовсім порожня, — сказав дух. — Там ще до цієї пори сидить самотній хлопчик, покинутий своїми близькими.

Скрудж сказав, що він знає те, і заплакав. (...)

Дух і Скрудж пройшли через першу хату, а потім далі.

В останнім кутку будинку двері відчинилися перед ними, і вони побачили довгу порожню, похмуру хату, що здавалася ще порожнішою через довгі ряди соснових лавок зі столиками. Коло блідого вогню сиділа самотня дитина й читала. Скрудж сів на лавку й заплакав, побачивши свою власну бліду тінь, себе самого, забутого, як бувало завжди на Різдво...

Дух доторкнувся до Скруджевої руки й показав йому на ту його давню тінь. Хлопчик сидів, зовсім поринувши в читання. Зненацька за вікном з'явився перед ними зовсім виразно чоловік у чужинському вбранні; за поясом у нього стриміла сокира, і він тримав за узду осла, навантаженого дровами.

— Та це ж Алі-Баба! — скрикнув Скрудж у нестямі. — Це добрий, старий, чесний Алі-Баба! Так, так, я знаю.

Одного разу, на Різдво, як Скрудж ще маленьким був zostавлений сам, так, як і тепер, уявився йому Алі-Баба. Бідне хлоп'я! (...)

Потім, хутко змінивши голос, що зовсім не було в звичай у Скруджа, він сказав, жаліючи сам себе: «Бідне хлоп'я!» — і знову заплакав. Потім, утерши сльози кінцем рукава та засовуючи руку в кишеню й оглядаючись навкруги, він промовив тихо:

— Я хотів би... але вже пізно!..

— Що таке? — спитав дух.

— Нічого, — відповів Скрудж, — нічого; минулої ночі якийсь хлопчик колядував коло моїх дверей... мені хотілось би дати йому що-небудь...

На духовім обличчі з'явився замислений усміх; він поворухнув рукою й сказав:

— Подивимося на інше Різдво.

При тій мові давніший маленький Скрудж став більший, хата потемнішала й стала ще бруднішою. Двері покосилися, вікна потріскалися. І ось хлопець знову тут сам, бо всі хлопці пороз'їздилися додому на веселі Святки. (...)

Він тепер не читав, ходив сумний по хаті сюди та туди. Скрудж глянув на духа, смутно покивав головою й боязко глянув на двері. Вони прочинилися, і маленька дівчинка, значно менша за хлопця, вбігла в хату, кинулася до нього, почала його обіймати, цілувати, мовлячи:

— Любий, любий братику мій! Я приїхала по тебе, любий! — та й почала плескати щупленькими рученятами й сердечно сміятися. — Я приїхала по тебе, щоб одвезти тебе додому, додому, додому!

— Додому, моя маленька Фанні? — спитав здивований хлопчик.

— Еге ж! — відповіла дівчинка, сяючи від утіхи. — Додому, зовсім і назавжди! Тато став такий добрий, що в нас удома тепер просто рай! Він так ласкаво зі мною розмовляв одного вечора, як я ішла спати, що я не побоялася в нього запитати ще раз, чи можна тобі повернутися додому. Він відповів, що можна, і послав мене з повозом по тебе. Ти будеш дорослим чоловіком, — провадила дівчинка, широко розкриваючи очі, — і вже ніколи не повернешся сюди, ми святкуватимемо усі свята вкупі й будемо веселитися більше за всіх у світі!

— А ти стала зовсім великою, моя зозулько! — гукнув хлопець.

Вона заплескала в долоні, сміялася й хотіла дістати до його голови, але була дуже маленькою для того, вона сміялася і ставала навшпиньки, щоб обняти його, потім з дитячим поспіхом почала тягти його до дверей, він же був зовсім не від того, щоб іти за нею. (...)

Тим часом скриньку молодого Скруджа прив'язали до повозу; діти швиденько попрощалися з тією школою, сіли в повіз і хутко поїхали садком, збиваючи колесами іній та сніг з кущів над доріжкою.

— Дівчинка була завжди таким тендітним створінням і могла зів'янути від найменшого подиху вітру, — зауважив дух, — але серце в неї було добре.

— О! — скрикнув Скрудж. — Твоя правда! Я не буду казати, що ні — Боже мене борони.

— Вона потім померла, вже будучи заміжною, і в неї, здається, залишилися діти? — спитав дух.

— Одна дитина, — відповів Скрудж.

— Твій племінник?

Скруджеві стало ніяково: він відповів коротко:

— Еге...

Скрудж і дух залишили школу й тієї ж миті опинилися на людних вулицях у великому місті. Люди сновигали то сюди, то туди, а вози й карети мелькали та скупчувалися, перебиваючи одне одному дорогу. Дивлячись на вбрані крамниці, можна було виразно бачити, що й тут святкують Різдво; тільки тепер вже був вечір і на вулицях було засвічене світло. (...)

■ Дух переніс Скруджа до крамниці, у якій той замолоду служив учнем. Як же весело святкували тут колись Різдво! Господар крамниці влаштував для рідних і знайомих справжні домашні бали. Раптом Скрудж пригадав, що ніколи не обдаровував на свята свого писаря Боба Кретчита.

Потім Скрудж побачив себе нареченим, який на Різдвяний вечір прийшов до коханої. Гірко засмучена тим, що пристрасть до грошей витіснила з його серця почуття любові, дівчина відмовилася взяти шлюб. Дух показав Скруджеві, як склалася подальша доля його обраниці: вона вийшла заміж і стала вірною дружиною та дбайливою матір'ю. Тоді герой збагнув, що через жагу наживи втратив можливість прожити щасливе сімейне життя. Ця думка була такою нестерпною, що він зажадав негайно вирватися з минулого й навіть спробував загасити випромінюване духом світло... Зрештою, Скрудж опинився у своєму ліжку й забувся важким сном. ▲

Строфа III. Другий з трьох духів

Скрудж спав; далі захропів на всю хату й прокинувся. Сів на ліжку й став приходити до пам'яті. Він добре знав, що дзвін знов виб'є першу годину. (...)

Прошло п'ять хвилин, десять, чверть години — ніхто не з'являвся. Тільки червонясте світло з тієї пори, як вибило годину, ринуло цілим потоком на ліжку, де Скрудж лежав увесь той час. Це світло було страшне Скруджеві й турбувало його більше, ніж дванадцять духів разом, бо він не міг угадати, що то за світло й до чого воно. (...)

Нарешті він почав думати, що джерело того світла в сусідній хаті, бо справді світло йшло звідти. Зрозумівши це, Скрудж тихенько встав з ліжка і, чалапаючи пантофлями, пішов до дверей.

Тієї хвилини, як він узявся за клямку, чудний голос назвав його по іменню та запросив увійти. Скрудж увійшов.

Хата була, напевне, його власна, але вона дуже змінилася: стіни й стеля були так гарно вбрані свіжими гілками, що хата стала неначе гай; у всіх кутках сяйніли яро-червоні ягоди. Блискучі листки з гостролистника, омели та плюща одбивали в собі світло, немов то були маленькі дзеркальця: у каміні горів такий великий вогонь,

якого той задубілий камін вже багато-багато років не бачив, — з тієї пори, як Скрудж і Марлей оселилися в тому будинку.

Долі лежали купою гуси, ковбаси, дичина, здорові шматки м'яса, пудинги, барильця з устрицями, гарячі каштани, червонобокі яблука, соковиті помаранчі, солодкі пироги, на додачу миски з киплячим пуншем¹; від усього того хата була повна дуже доброго запаху. На всій тій купі, неначе на престолі, сидів гарний, веселий, кремезний чолов'яга, дуже милий на погляд; у руці в нього був запалений каганець, він тримав його високо над головою, освітлюючи Скруджа в ту хвилину, як той визирнув із-за дверей.

— Увійди! — гукнув чоловік, — увійди, познайомся зі мною.

Скрудж боязко увійшов і нахилив голову перед духом. Скрудж уже не був давнім упертим Скруджем, і, хоч духів погляд був дуже ясний та ласкавий, Скруджеві не хотілося його зустріти.

— Я дух теперішнього Різдва, — промовив здоровань, — подивися на мене!

Скрудж покірно глянув. Дух був убраний у просту зелену кирею², облямовану білим хутром. Кирея була накинута вільно, і було видно широкі груди духові; з-під широких піл видно було босі ноги. На голові в духа був вінок, зроблений із зимового зілля, прикрашений де-не-де блискучими крижинками. Його темно-каштанові кучері були довгі й розпущені по плечах; обличчя було добре, очі блищали, голос був веселий. Взагалі від нього віяло радістю й щирістю. Коло пояса в нього висіли старосвітські піхви, наполовину з'їдені іржею, — шаблі в них не було. (...)

Дух Різдва підвівся.

— Духу, — промовив Скрудж, — веди мене, куди хочеш. Останньої ночі я ходив поневолі, і та наука багато вдіяла... Коли ти хочеш учити мене, то я хочу скористатися з твоєї науки. (...)

■ Дух повів Скруджа вулицями міста, що святкувало Різдво. Невдовзі вони завітали до оселі Скруджевого писаря Боба Кретчита. ■

Пані Кретчит, жінка Кретчита, була вбрана вбого, у сукні двічі перелицьованій, але прикрашеній стьожками; ті стьожки дуже дешеві, але за невеличкі гроші надають сукні краси. Пані Кретчит з допомогою Белінди Кретчит, своєї другої дочки, теж прибраної по змозі, накрила стіл скатертиною. Тим часом Пітер Кретчит, старший син Кретчита, пробував виделкою, чи зварилася картопля. На Пітерові були страшенно великі батьківські комірці, що Боб дав йому надіти задля свята. Кінці тих комірців лізли Пітерові в рот, але він дуже тішився зі свого убору та мріяв про те, щоб показатися в ньому десь у хорошому товаристві. Двоє молодших Кретчитенят —

¹ П у н ш — міцний спиртний напій з рому, коньяку, вина тощо із цукром, водою, лимонним соком. Пунш подають до столу підігрітим.

² К и р е я — верхній довгий суконний одяг з відлогою.

хлопчик і дівчинка — з галасом убігли до хати, гукаючи, що вони крізь двері в пекарні чули пах від гуски й упізнали свою власну гуску. Втішаючись любимими мріями про підливу з яблуками та цибулею, вони почали стрибати навкруг столу, вихваляючи Пітера, тимчасом як він (зовсім не гордий, хоч комірці, певно, задушили його) голосно цокнув покришкою із чавунчика й сповістив, що картоплю час взяти й обчистити.

— Що це так довго немає вашого батька й братика Тайні Тіма? — мовила пані Кретчит. — Та й Марта щось не йде!..

— Марта ось де, мамо! — сказала молода дівчина, входячи в хату.

— Ось Марта, мамочко! — гукали двоє молодших Кретчитенят. — Ох Марто! Коли б ти знала, яка в нас гуска!!!

— Що це ти так пізно прийшла сьогодні, моя дитино? — спитала пані Кретчит, цілуючи Марту кілька разів та з ніжною турботою знімаючи з неї хустку й капелюшок.

— Треба було ввечері кінчати багато роботи, мамочко, — відказала дівчина, — а сьогодні все попривірити.

— Ну, добре! Аби вже ти прийшла!.. Сідай коло вогню, зігрійся, моя любочко!

— Ні, ні, Марто! Не сідай! Он тато йдуть! — загукали молодші Кретчити, що були завжди вкупі. — Сховайся, Марто! Сховайся!

Марта сховалася. Увійшов батько, маленький Боб. На ньому була довга шалька з торочками; старе вбрання було позашиване й вичищене, щоб було святоче. Він ніс на плечах Тайні Тіма, бо Тайні Тім, бідненький, ходив на милиці і його ніжки були заправлені в залізни лубки.

— Де Марта? — спитав відразу Боб Кретчит, озираючись.

— Не прийшла, — відповіла пані Кретчит.

— Не прийшла!.. — промовив Боб, засмутившись. Він був усю дорогу дуже веселий, бо від самої церкви був Тайні Тімові за коня і біг, як чистокровний винохід¹. Тепер він одразу зажурився й знову проказав:

— Вона не прийшла на Різдво!..

Марта не любила бачити батька смутним, навіть задля жарту: вона вибігла з-за дверей і кинулась йому в обійми, тим часом менші Кретчитенята схопили Тайні Тіма й понесли в пекарню, щоб він послухав, як там співає в казанку пудинг.

Коли Боб уже досить націлувався з дочкою, а пані Кретчит досить насміялася з його легковір'я, вона спитала:

— Як поведився Тайні Тім у церкві?

— Як слід любому хлопчикові, — відповів Боб, — навіть ще краще. Сидячи часто сам, він звик думати, і йому часто спадають на думку дуже чудні речі.

¹ В и н о х і д — кінь, який під час бігу одночасно виносить уперед або обидві праві, або обидві ліві ноги.

Повертаючись додому, він сказав мені, що, певне, його запримітили в церкві, бо він каліка: «Мені, — каже, — приємно нагадувати всім на Різдво Того, хто робив калік ходячими, а сліпих видющими...»

Бобів голос тремтів, як він говорив те... Тім росте, розумнішає, а чи одужає він коли?..

Боб не встиг нічого більше додати, бо стало чути, як застукала милиця об підлогу; Тайні Тім разом з братом та сестрою увійшов у хату й сів на своїй лавочці коло вогню. (...)

Пітер і ті всезнайки, малі Кретчитенята, пішли по гуску й принесли її урочисто. Гуска справила таке враження, неначе то була якась надзвичайна птаха, дивніша за чорного лебедя, та й справді, у цій господі гуска з'являлася дуже рідко. (...)

Аж ось полумисок поставили на стіл, і Боб проказав молитву. Після молитви всі поважно замовкли, бо пані Кретчит, помалу оглянувши патику, лагодилася встромити його гусці в грудину. Але як вона вже розрізала гуску й звідти показалася начинка, то навкруг столу пішло тільки шепотіння... Навіть Тайні Тім, захочений двома молодшими Кретчитенятами, застукав ножем об стіл і гукнув:

— Ох, яка гуска!

Ніколи не було такої гуски! Боб сказав, що він не вірить, щоб колись пекли таку гуску. Усі дивувалися, що вона була така ніжна, пахуча, велика й така дешева. (...)

▶ Після гуски родина поласувала чудовим пудингом. Потім дорослі та діти всілися біля каміна. ◀

Кадр з мультфільму «Різдвяна історія» (режисер Р. Земекіс, 2009 р.)

Тайні Тім сидів дуже близько від батька. Боб ніжно, ласкаво тримав його маленьку худу ручку, немов боявся, щоб хто не одібрав того синочка від нього. (...)

— Духу! — сказав Скрудж так чуло, як він ніколи до цієї пори не говорив. — Скажи мені, чи буде жити Тайні Тім?

— Я бачу порожнє місце в кутку біля каміна й старанно заховану цілою родиною самотню милицю. Якщо ці тіні не зміняться в прийдешності, то дитина помре. (...)

— За здоров'я пана Скруджа! — промовив Боб. — Моему господареві завдячуємо ми цим маленьким бенкетом. Випіймо ж за здоров'я пана Скруджа!

— Ми йому завдячуємо цим бенкетом?! — скрикнула пані Кретчит, червоніючи від зворушення. — Я хотіла б, щоб він був тут. Я сказала б йому свою думку про нього. Сподіваюся, що вона б йому прийшлася до смаку.

— Люба моя, — стримав її Боб, — перед дітьми! У день Різдва!

— Звичайно, тільки ради такого великого Свята хтось може пити за здоров'я такого поганого, скупого, злого, безжалісного чоловіка, як твій господар Скрудж. Ти, Роберте, добре знаєш, який він. Ніхто не знає цього краще за тебе, мій бідолашний.

— Люба моя, — лагідно відповів Боб, — сьогодні ж Різдво!

— Я вип'ю за його здоров'я тільки задля тебе й задля сьогоднішнього дня, — сказала пані Кретчит і потім промовила: — Довгого життя панові Скруджеві! Веселого Різдва й щасливого Нового року! Я певна, що він буде дуже веселий і дуже щасливий!

За матір'ю випили й діти, це було перше, що вони зробили без щирої втіхи. Тайні Тім випив після всіх, але цей тост не мав для нього жодної ціни. Скрудж був страшилом для всієї сім'ї. Саме його ім'я й тепер насунуло якусь тінь, що не розходилася аж п'ять хвилин.

Коли тінь розійшлася, то всі стали ще веселіші від тієї думки, що вже скінчили справу з тим нещасним Скруджем. (...)

У всьому святі не було нічого надзвичайного. Родина Кретчитів була не пишна. Убрані вони були погано: черевики промокали, одяг зношений; Пітер добре знав, де знаходиться позичкова каса. Але Кретчити були щасливі; вдячні за те, що мали; задоволені одне за одного та з того, як провели вкупі час. Коли ж вони вже зникали Скруджеві з очей, то здавалися особливо щасливими при світлі духового каганця, як дух благословив їх ним на прощання. Скрудж до останку пильно дивився на них, особливо ж на Тайні Тіма.

Дух і Скрудж вийшли з хати й пішли вулицею. (...)

Кадр з мультфільму
«Різдвяна історія»
(режисер Р. Земекіс, 2009 р.)

■ Незабаром вони завітали до оселі племінника Скруджа, де зібралася весела компанія. За чаєм розмовляли про скупого дядька, господаря будинку. Гості засуджували Скруджа, але сам племінник говорив про нього зі щирим співчуттям.

Після чаю свято продовжилося: товариство співало, танцювало, грало у фанти. Скрудж, ніким не помічений і не почутий, потайки приєднався до гравців. Він відчував, як м'якшало його серце, і зовсім розчулився, коли почув зворушливий тост, виголошений племінником на його честь. Скруджеві не хотілося залишати цей гостинний будиночок, але дух зажадав продовжити подорож. Далі вони навідувалися до хворих, ув'язнених, убогих — до всіх, хто потерпав від життєвих знегод. І щоразу, коли лунало різдвяне благословення духа, обличчя знедолених світлішали від радості й надії. ▲

Строфа IV. Останній дух

▲ Настала третя ніч. Дух цієї ночі був зовсім не схожий на своїх попередників: у чорних шатах, з-під яких було видно лише простягнуту руку, він здавався згустком темряви й жаху. Скрудж боявся його більше, ніж інших привидів. Проте, долаючи страх, вирушив разом з таємничим гостем у подорож. ▲

(...) Не знаю, чи можна сказати, що вони увійшли в місто, бо швидше місто посунулося до них і огорнуло їх собою. У будь-якому разі вони опинилися в самому центрі його — на біржі серед купців. Одні швидко ходили то сюди, то туди; другі, побрязкуючи грошима в кишені, збиралися гуртками й розмовляли, інші — дивлячись на годинник, інші — крутячи свої великі золоті печаті. Одне слово — все було як завжди, добре знайома Скруджеві картина.

Дух став позад одного гурточка ділових людей. Скрудж, побачивши, що його рука простягнута до них, підійшов теж послухати їхню розмову.

— Ні, — мовив великий товстий пан з величезним волом, — я нічого більше не знаю про це. Я знаю тільки, що він помер.

— Коли він помер? — спитав другий.

— Тієї ночі, здається.

— Що ж це з ним сталося? — спитав третій, беручи понюшку тютюну з дуже великої табакерки. — Я думав, він ніколи не помре.

— Бог його знає, — відповів перший, зітхнувши.

— Що ж він зробив зі своїми грошима? — спитав добродій із червоним обличчям та наростом на носі, що тремтів у нього, як у індика.

— Я нічого не чув про це, — відповів, зітхнувши, пан з великим волом (...).

▲ Далі дух привів Скруджа до темної крамниці старого Джо на окраїні міста. Тут зібралися шахраї, що принесли речі, викрадені з дому небіжчика. Дехто з них не погребував навіть зняти сорочку з померлого. Скрудж з острахом слухав їхню розмову. Дух привів Скруджа до ліжка, на якому лежав небіжчик (ділок так і не наважився подивитися на його обличчя), а потім — до родини Кретчитів, яка оплакувала смерть малого Тіма. Зрештою подорожні опинилися на кладовищі. Дух показав Скруджеві на чийсь занедбану могилу. Тремтячи від страху, герой побачив на надгробку власне ім'я. ▲

(...) — Невже?! — скрикнув Скрудж, упавши на коліна. — Невже той чоловік, що лежав на ліжку, — це я?..

Дух показав пальцем на нього, а тоді знову на могилу.

— Ні, духу! О ні, ні!

Але палець не ворухився.

— Духу! — скрикнув Скрудж, міцно тримаючись за духів одяг. — Слухай, що я казатиму! Я вже не той чоловік, що був раніше. Після твоєї науки я вже не хочу бути тим, чим я був. Навіщо ж би мені показувати все це, коли немає надії, що я виправлюся?

Уперше духова рука немов затремтіла.

— Добрий духу, — казав Скрудж, стоячи на колінах, — ти жалієш мене; запевни мене, що я можу змінити ті тіні, що ти мені показував, коли зміню все життя.

Добра рука затремтіла.

— Я шануватиму у своєму серці Різдво і буду думати про нього цілий рік! Я спокутую минуле теперішнім і майбутнім. Усі три духи будуть завжди зі мною. Я не забуду їхньої науки. О, скажи мені, що я можу стерти напис із цього могильного каменя.

І з палким благанням він ухопив духову руку; дух намагався звільнити її, але обійми Скруджеві були дужі й втримали руку. Однак дух таки відштовхнув Скруджа.

Піднісши руки в останнім благанні, Скрудж зненацька зауважив, що шати духові змінилися. Вони осунулися, повужчали й зменшилися, стали такі, як стовпчик від Скруджевого ліжка.

Строфа V. Закінчення

Еге, такі, як стовпчик від власного Скруджевого ліжка.

Ліжко було Скруджеве, і хата була його. Але що було найприємніше, то це те, що майбутнє належало йому й що можна було ще каятися.

— Я спокутую минуле теперішнім і майбутнім! — повторив Скрудж, схопившись із ліжка. — Усі три духи будуть жити в мені. О Якове Марлею! Нехай святиться Різдво! Я кажу це на колінах, так, старий Якове, на колінах!

Скрудж був такий зворушений, що голос його тремтів і не слухався його. Під час останньої боротьби із духом він ридав, і все обличчя його було облите слізьми. (...)

Він хотів одягтися, але руки не слухалися його, крутили одяг, вивертали його, одягали не тим боком, рвали, м'яли його.

— Я не знаю, що робити! — скрикнув Скрудж, сміючись і плачучи водночас. — Я почувую себе легким як пушинка; щасливим, як ангел; веселим, як школяр; у мене голова крутиться, як у п'яного! Дай, Боже, кожному веселого Різдва! Дай, Боже, щасливого Нового року всьому світові! О, який же я щасливий! Гоп-ля-ля! Гоп-ля-ля! Ура-а-а! (...)

(...) Нарешті Скрудж убрався у свій найкращий одяг і вийшов на вулицю. Якраз тоді люди виходили гуртами з дому, зовсім так, як показував йому дух теперішнього Різдва. Заклавши руки за спину, Скрудж ішов, поглядаючи на всіх з усмішкою. Він мав такий веселий і ласкавий вигляд, що трое чи четверо якихось добрих людей сказали йому: «Добридень, пане! З Різдрвом будьте здорові!» І Скрудж потім часто казав, що ці слова були найрадіснішими, наймилішими з усіх, які він будь-коли чув. (...)

Далі Скрудж пішов до церкви, потім проходжувався, дивився на людей, що поспішали кудись: привітно озивався до дітей, до старців, дивився униз у кухні, угору на вікна і відчував, що це все сповнює його серце радістю. Ніколи ще ніяка прогулянка, та й будь-що інше не робило його таким щасливим.

Після полудня він пішов до свого племінника. Разів із десять пройшов він повз двері, поки наважився постукати. Далі таки постукав.

— Чи вдома ваш господар, голубонько? — спитав він служницю. — Славна дівчина! Дуже мила!

— Дома, пане.

— Де ж він, моя люба?

— Він, пане, в їдальні разом з панною. Я проведу вас туди, коли бажаєте.

— Дякую вам; він знає мене, — промовив Скрудж, — я вже сам собі піду.

Він тихенько відхилив двері і зазирнув до їдальні. Стіл був накритий серед хати дуже святково, а молоді господарі вкотре оглядали, чи все було до ладу.

— Фреде! — промовив Скрудж.

— Господи Боже мій! — скрикнув Фред. — Хто це?..

— Це я, твій дядько Скрудж. Я прийшов на обід. Можна увійти?

Чи можна йому увійти! Скрудж повинен був дякувати Богові, що племінник не поодривав йому рук, стискаючи їх. Щирішої зустрічі не могло й бути. Племінниця привітала його теж так само щиро, і Топнер теж, як прийшов, і кругленька сестра, і всі гості, як поприходили. Що за чудовий був то вечір! Які хороші забави! Яка згода! Яке щастя!

А на другий день Скрудж прийшов рано у свою контору. Страх як рано! Він тільки й думав про те, щоб прийти раніше від свого писаря Боба Кретчита і зловити його на запізненні.

Так і сталося. Годинник вибив дев'ять — Боба немає; чверть на десяту — Боба немає. Він спізнився якраз на вісімнадцять з половиною хвилин.

Скрудж сидів перед широко відчиненими дверима, щоб побачити, як Боб увійде у свій закамарок.

Боб ще за дверима зняв шапку й шарфик і одним скоком сів на стілець; потім почав рипіти пером так швидко, немов хотів догнати дев'яту годину.

— Слухайте! — гукнув Скрудж своїм (як тільки він міг удати) звичайним голосом. — Що це ви приходите в таку пізню пору?

— Вибачте мені, добродію, — промовив Боб, — я справді спізнався...

— Спізнався! — сказав Скрудж. — Ще б пак — ні! А йдьте лишень сюди, добродію!

— Це ж тільки один раз на рік, — благав Боб, виходячи зі свого закутка. — Цього вже ніколи не буде більше, пане! Я вчора трохи побавився ради свята...

— Ну, то я вам от що скажу, — мовив Скрудж. — Я не хочу більше терпіти такого, як було, і через те, — говорив він далі, вставши зі стільця й так штовхнувши Боба у бік, що той поточився назад у свій закамарок, — через те я зважив платити вам більше.

Боб затремтів з переляку й потягнувся за лінійкою. У нього майнула думка оглушити лінійкою Скруджа, зв'язати його, покликати на допомогу з вулиці людей і відвезти його в дім для божевільних.

Кадр з мультфільму «Різдвяна історія» (режисер Р. Земекіс, 2009 р.)

— З Різдвом Христовим, Бобе! — сказав Скрудж зовсім поважно, тріпаючи його по плечах. — Дай вам, Боже, кращого Різдва, мій любий друже, ніж ті Святки, що я багато років робив вам. Я збільшу вам платню й буду старатися, щоб допомогти вашій бідній родині. Ми поговоримо про це сьогодні увечері за склянкою гарячого пуншу. Та запаліть перше всього більший вогонь у себе в каміні!

Скрудж зробив усе, що казав, навіть набагато більше; що ж до Тайні Тіма, який одужав, то Скрудж став йому другим батьком.

Скрудж став таким добрим другом, добрим господарем і доброю людиною, що навряд чи й був другий такий у доброму старому Лондоні або в якому іншому доброму старому місті в доброму старому світі. Дехто насміхався з тієї зміни, але Скрудж не зважав на те. Він знав,

що завжди знайдуться люди, охочі сміятися з усякого добра, з усього хорошого та величного. Знаючи, що вони сліпці, Скрудж хотів, щоб вони мружили очі від сміху, ніж від справжньої сліпоти, бо сміх набагато приємніший за сліпоту. Він і сам сміявся і був щасливий.

Після тієї пригоди Скрудж не бачився більше з духами; але все життя він поведився, як наказує любов до людей, уміючи одривати в себе й допомагати іншим, і про нього казали, що вже хто-хто, а Скрудж уміє шанувати Різдво.

Дай Боже, щоб те саме можна було сказати про нас усіх!

Отже, прокажімо за маленьким Тайні Тімом: «Нехай буде над кожним з нас Боже благословення, його любов та ласка!»

Переклад О. Кривинюк
(подано за сучасною літературною редакцією)

Запитання і завдання до прочитаних уривків

1. Який вигляд мав дух минулих Різдвяних свят? Які дивні деталі підкреслюють його фантастичність? Визначте протилежні елементи в його описі. Що, на вашу думку, вони означають?
2. **Знайдіть!** До чого торкнувся дух, аби підтримати Скруджа під час переходу крізь стіну? Поясніть значення цієї деталі.
3. Що відчув Скрудж, опинившись на сільській дорозі свого дитинства? Доповніть відповідь цитатами.
4. Що нового ви дізналися про Скруджа, прочитавши про його подорож у минуле?
5. У який час повів Скруджа другий привид?
6. Як святкувала Різдво родина Кретчитів? Які деталі свідчать про скруту, у якій жила ця сім'я? Чи можна назвати Кретчитів щасливими? Обґрунтуйте свою відповідь.
7. Про що головний герой довідався під час останньої мандрівки? Як вона на нього вплинула?
8. Як змінився Скрудж після подорожей з духами? Які нові риси з'явилися в його характері?

Запитання і завдання до прочитаного твору

1. У чому, на ваш погляд, полягала основна життєва помилка Скруджа? Як саме виправив її герой наприкінці твору?
2. Знайдіть у кожній подорожі Скруджа ознаки пробудження його душі.
3. Чому змальовані в повісті події відбуваються саме під час Різдвяних свят?
4. Визначте основні життєподібні та фантастичні елементи в повісті. Запишіть їх у зошиті.
5. Що Діккенс критикує у своїй повісті?
6. Визначте основну думку прочитаного твору.

РОЗДІЛ 3

«ЖИВІТЬ ЯКОМОГА ВЕСЕЛІШЕ...»

Літературна розминка

1. Які українські традиції святкування Різдва ви знаєте?
2. Як святкують Різдво у вашій родині?

Микола Гоголь
(1809–1852)

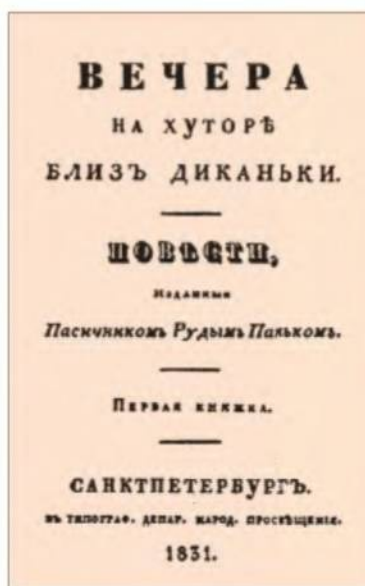
Микола Васильович Гоголь — класик російського письменства XIX ст. В історії літератури його творчість дістала гідну оцінку поряд з доробком таких видатних митців, як Олександр Пушкін, Михайло Лермонтов, Федір Достоєвський, Лев Толстой. Однак, на відміну від цих майстрів слова, Гоголь увійшов у російську культуру через «українські ворота» і впродовж усього творчого життя зберігав зв'язок з українським культурним ґрунтом, на якому виріс як особистість і як письменник. Сам Микола Васильович, пояснюючи свою подвійну — російську й українську — культурну приналежність, зазначав: *«Скажу вам одне слово з приводу того, яка в мене душа — хохляцька чи російська... сам не знаю, яка в мене душа. Знаю тільки, що*

не надав би переваги ані малоросіянину перед росіянином, ані росіянину перед малоросіянином. Обидві вдачі надто щедро обдаровані Богом, і, неначе навмисне, кожна з них порізно має те, чого не має інша: вірний знак того, що вони повинні доповнити одна одну...».

Микола Гоголь з'явився на світ 1 квітня 1809 р. в містечку Великі Сорочинці, що на Полтавщині. Сім'я його вела свій рід від козацького старшини. Один з предків Миколи Васильовича, Василь Танський, був відомим віршописцем. Схильність до літературної творчості мав також батько письменника — автор кількох комедій українською мовою, поставлених на сцені домашнього театру знатного родича Гоголів Дмитра Трощинського.

Крім успадкованої обдарованості, розвитку мистецьких здібностей Миколи Гоголя сприяли враження дитинства. Перші десять років його життя минули в батьківському маєтку Василівці, серед мальовничих полтавських краєвидів у супроводі чудових українських наспівів. Тут майбутній письменник відкрив для себе красу рідної мови, народних казок і повір'їв. У період навчання в Ніжинській гімназії вищих наук він почав збирати твори українського фольклору й матеріали для українсько-російського словника (його так і не було укладено), а також поглиблено вивчати вітчизняну історію та літературу.

З українською темою був пов'язаний і перший творчий успіх молодого літератора в Санкт-Петербурзі, куди він поїхав по славу. Після невдалого поетичного дебюту¹ Гоголь оприлюднив збірку повістей «Вечори на хуторі біля Диканьки». Збірка зачарувала читачів буянням фантазії, барвистими картинами українського побуту, мальовничими краєвидами, світлим гумором, соковитою мовою. Здавалося, молодий і досі не відомий письменник відкрив росіянам український світ...

Титульний аркуш першого видання «Вечорів на хуторі біля Диканьки»

Консультація професора Філолога

Збірка «Вечори на хуторі біля Диканьки» складається з двох частин. До першої з них увійшли повісті «Сорочинський ярмарок», «Басаврюк, або Вечір проти Івана Купала», «Майська ніч, або Утоплена», «Пропала грамота». Друга частина охоплює твори «Ніч перед Різдом», «Страшна помста», «Іван Федорович Шпонька та його тітонька», «Зачароване місце».

За порадою друзів, публікуючи цю книжку, Гоголь приховав своє прізвище за літературною «маскою» вигаданого видавця — пасічника Рудого Панька. Саме він буцімто і є автором передмови до обох частин збірки. Прізвисько, а також далека від високого літературного стилю оповідна манера пасічника мали засвідчити його просто-народне походження. Використовуючи цю «маску», Гоголь визначив лукавий народний тон усієї книжки. Її твори рясніють українськими прислів'ями й приказками, які підсилюють комічність ситуацій і виразність мовлення персонажів. ❖

¹ Д е б ю т — перший виступ, починання в якійсь галузі; початок.

Одним з найпоетичніших творів «Вечорів...» є повість «Ніч перед Різдвом». У ній змальовано всілякі дивасії, що відбуваються в українському селі напередодні великого свята.

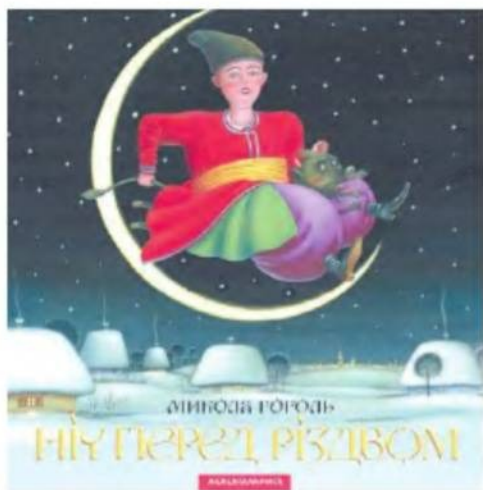

Літературна кухня

Як побудовано повість «Ніч перед Різдвом»?

Час дії твору автор обрав не випадково, адже Різдвяним святкам притаманна атмосфера очікування дива й здійснення заповітних бажань. До того ж в Україні Різдво здавна святкували всією громадою за народними звичаями. Спираючись на це, письменник відтворив у повісті національні традиції, висвітлив самобутній народний світогляд, поєднав побутові й фантастичні елементи.

Унаслідок такого поєднання у творі Гоголя постає дивовижна картина світу. Буденне життя в ній набуває казкового забарвлення, а фантастичні істоти — кумедних людських рис.

К. Лавро. Обкладинка українського видання повісті «Ніч перед Різдвом», 2006 р.

У сюжеті «Ночі перед Різдвом» переплітаються три лінії: перша — лінія чорта, друга — лінія залицяльників Солохи, третя — лінія Вакули й Оксани. А об'єднує їх образ чорта, який поволі перетворюється на «чарівного помічника» коваля. Основна думка твору — перемога добра над злом: мрії — над дійсністю (кохання Вакули — над байдужістю Оксани), світлик сил — над темрявою (чистої душі коваля — над чортом).

Запальний гумор у повісті поєднується із задушевним ліричним настроєм, що загалом є характерною ознакою творів Гоголя. ❀

Письменник замолоду покинув батьківщину: жив у Санкт-Петербурзі, Москві й Римі, відвідав Єрусалим, Париж, Відень, Франкфурт та інші міста. Згодом і в його творчості українська тема поступово відійшла на другий план. Гоголь зосередився переважно на зображенні російського життя, але душею так і не відірвався від наймилішого у світі краю дитинства. Принагідно митець приїздив до рідної Василівки, залюбки відвідував Київ. Українська струна завжди бриніла в душі Гоголя, і відлунням тієї музики пройнята вся його творчість...

Перевірте себе

1. Яку роль у житті й творчості Гоголя відіграла Україна?
2. Що ви знаєте про дитинство та юність письменника?
3. Стисло схарактеризуйте збірку повістей «Вечори на хуторі біля Диканьки». Під яким ім'ям її було видано? Назвіть твори, що увійшли до цієї збірки.
4. Як побудовано повість «Ніч перед Різдвом»?

НІЧ ПЕРЕД РІЗДВОМ (Скорочено)

Останній день перед Різдвом минув. Зимова, ясна ніч настала. Глянули зірки. Місяць велично вплив на небо посвітити добрим людям та всьому світові, щоб усім було весело колядувати й славити Христа. Морозило дужче, як зранку: але зате так було тихо, що рипіння морозу під чоботом чути було за півверсти. Ще ні одна юрба парубків не з'являлася під вікнами хат; тільки місяць зазирає до них крадькома, ніби викликаючи дівчат, що прибиралися та чепурилися, хутчій вибігати на рипучий сніг. Аж ось з димаря одної хати клубами посунув дим і пішов хмарою по небу, і разом з димом вилетіла відьма верхи на мітлі. (...)

Відьма... знялася так високо, що тільки чорною цяточкою миготіла вгорі. Та де тільки з'являлася та цяточка, там зорі одна по одній зникали на небі. Незабаром відьма назбирала їх повний рукав. Три чи чотири ще блищали. Раптом з іншого боку з'явилася інша цяточка, побільшала, почала розтягатись і вже то була не цяточка. Короткозорий, хоч би він наклав на ніс, замість окулярів, колеса з комісарової брички, і тоді не розпізнав би, що воно таке. Спереду достоту німець¹: вузенька мордочка, яка безнастанно вертілася на всі боки та нюхала все, що тільки траплялося, закінчувалась, як і в наших свиней, кругленьким п'ятачком; ніжки були такі тоненькі, що коли б такі мав яресківський голова, то він поламав би їх за першим козачком. А зате ззаду був він точнісінько губерньський стряпчий² в мундирі, бо в нього теліпався хвіст, такий гострий та довгий, як теперішні мундирні фалди; хіба тільки по цапиній бороді під мордою, по невеличких ріжках, які

Кадр з кінофільму «Вечори на хуторі біля Диканьки»
(режисер О. Роу, 1961 р.)

¹ Німцем у нас називають кожного, хто тільки з чужого краю, нехай він буде француз, чи цісарець, чи швед — все німець. (Прим. М. Гоголя).

² Стряпчий — судовий урядовець.

стирчали на голові, та що увесь був не більший од сажотруса, можна було догадатися, що то не німець і не губерньський стряпчий, а просто чорт, якому останню ніч залишилося вештатись по білому світу та під'юджувати на гріхи добрих людей. Завтра ж, тільки-но вдарять перші дзвони до утрені, побіжить він, не оглядаючись, підібгавши хвоста, до свого барлога.

Тим часом чорт підкрадався потихеньку до місяця і вже протягнув був руку, щоб схопити його; та враз смикнув її назад, ніби обпикшись, посмоктав пальці, подригав ногою й забіг з другого боку, і знову відскочив та відсмикнув руку. Але ж, незважаючи на невдачі, хитрий чорт не покинув своїх витівок. Підбігши, раптом схопив він обома руками місяць, кривляючись та дмухаючи; перекидав його з руки в руку, як мужик, що дістав голими руками жарину для своєї люльки; нарешті покwapно сховав до кишені, і, начебто нічого й не було, побіг далі.

У Диканьці ніхто не чув, як чорт украв місяця. Щоправда, волосний писар, виходячи рачки з шинку, бачив, як місяць, не знати чого, танцював на небі, і запевняв, божачись, у тому все село: та миряни¹ хитали головами й навіть підіймали його на сміх. Та яка ж була причина зважитися чортові на таке беззаконне діло? А ось яка: він знав, що багатого козака Чуба запросив дяк до себе на кутю, де будуть: голова; приїжджий з архієрейської півчोї² дяків родич, у синьому сюртуці, що брав якнайнижчого баса; козак Свербигуз і ще дехто. Де, крім куті, буде варенуха, перегнана на шафран горілка та багато всякої страви. А тим часом його дочка, красуня на все село, зостанеться дома, а до дочки напевне прийде коваль, силач і хлопець хоч куди, що був чортові осоружніший, ніж проповіді отця Кіндрата.

Кадр з кінофільму «Вечори на хуторі біля Диканьки»
(режисер О. Роу, 1961 р.)

На дозвіллі коваль малював і вславився як найкращий живописець на всю околицю. Сам сотник Л...ко, що був ще тоді живий-здоровий, закликав його навмисно до Полтави пофарбувати дерев'яний паркан коло свого дому. Усі миски, з яких диканські козаки сьорбали борщ, були розмальовані ковалем. Коваль був богобоязлива людина й малював часто образи святих, і тепер ще можна знайти в Т...церкві його евангеліста Луку. Але тріумфом його майстерності була одна картина, намальована на церковній стіні... на якій

¹ М и р я н и — члени сільської громади; селяни.

² П і в ч а — церковний хор.

зобразив він святого Петра в день страшного суду з ключами в руках, як той виганяв з пекла нечисту силу; переляканий чорт кидався на всі боки, передчуваючи свою погибель, а замкнені колись грішники били й ганяли його батогами, поліняками і всім, що під руку трапилось. У той час, як майстер працював над цією картиною й малював її на великій дерев'яній дошці, чорт з усієї сили намагався перешкоджати йому: штовхав невидимо під руку, хапав із горна в кузні попіл і обсипав ним картину; та, незважаючи на все, роботу було закінчено, дошку внесено до церкви і вправлено у стіну в притворі, і з того часу чорт запрягся мститися ковалеві.

Одну тільки ніч залишалося йому блукати білим світом; але й цієї ночі він шукав способу зігнати на ковалеві свою злість. І для цього наважився вкрати місяць, сподіваючись, що старий Чуб ледачий та вайлуватий, а до дяка від хати не так вже й близько: дорога йшла поза селом, повз вітряки, повз кладовище, обминаючи яр. Ще місячної ночі варенуха та горілка, настояна на шафрані, могли б заманити Чуба. Але в таку темряву навряд чи вдалося б кому стягти його з печі та викликати з хати. А коваль, що здавна не ладнав з ним, при ньому нізащо не наважиться прийти до дочки, дарма, що дужий.

Отаким чином, як тільки чорт сховав у кишеню свою місяць, враз по всьому світі зробилося так темно, що не кожен би знайшов дорогу до шинку, не тільки до дяка. Відьма, опинившись раптом у темряві, скрикнула. Тут чорт, підкотившись до неї бісиком, підхопив її під руку й заходився нашіптувати на вухо те саме, що звичайно нашіптують усій жіночій породі. Дивно ведеться в нас на світі! (...)

Тепер погляньмо, що робить, залишившись сама, красуня-дочка. Оксані не минуло ще й сімнадцяти років, а вже мало не по всьому світу, і по той бік Диканьки, і по цей бік Диканьки, тільки й мови було, що про неї. Парубки гуртом проголосили, що кращої дівки й не було ще ніколи і не буде ніколи на селі. Оксана знала й чула все, що про неї говорили, і була вередлива, як красуня. (...) Парубки ганялися за нею юрбами, але, втративши терпець, залишали один по одному вередливу красуню й лицялися до інших, не таких примхливих. Один тільки коваль був упертий і не кидав свого залицяння, дарма, що й з ним поводитись анітрохи не краще, ніж з іншими. По виході батька свого, Оксана довго ще чепурилася та вихилялася перед невеликим в олов'яній оправі дзеркалом і не могла намилуватися з себе. «І чого людям надумалося розславляти, нібито я гарна? — говорила вона, ніби неухажно, для того тільки, щоб хоч про що-небудь побалакати з собою. — Брешуть люди, я зовсім не гарна». Але свіже, жваве, по-дитячому юне личко, з блискучими чорними очима та невимовно привабливою усмішкою, що пропікала душу, майнувши в дзеркалі, враз довело інше. «Хіба чорні брови та очі мої, — провадила далі красуня, не випускаючи дзеркала, —

такі гарні, що вже подібних до них немає й на світі? Яка тут краса в цьому кирпатенькому носі? І в щоках? І в губах? Ніби гарні мої чорні коси? Ух, їх можна злякатися увечері: вони, як довгі гадюки, переплелись та обвилились круг моєї голови. Я бачу тепер, що я зовсім не гарна! — І, відхиляючи трохи далі від себе дзеркало, скрикнула:

— Ні, гарна я! Ой, яка гарна! Диво! Яку радість принесу я тому, кому буду жоною! Як милуватиметься з мене мій чоловік! Він нестягнеться від радості! Він зацілує мене на смерть.

— Чудна дівчина! — прошепотів, увійшовши тихо, коваль. — І вихваляється вона мало! З годину стоїть, видивляючись у дзеркало, і не надивиться, та ще й хвалить себе вголос!

«Егеж, парубки, чи ж вам до пари я? Ви погляньте на мене, — вела далі гарненька кокетка, — як я плавно виступаю; у мене сорочка вишита червоним шовком. А які стрічки на голові! Вам довіку не бачити пишнішого галуна! Всього цього накупив мені батько мій, щоб одружився зо мною найкращий молодець у світі!» І, усміхнувшись, обернулася вона й побачила коваля...

Скрикнула й суворо зупинилася перед ним.

Коваль і руки опустив.

Важко сказати, що виявляло смагляве личко чарівної дівчини: і суворість в ньому було видно; і крізь суворість якийсь глузування з збентеженого коваля; і ледве помітна краска досади тонко розливалася по обличчю; і все це так перемішалось й таке було невимовно гарне, що поцілувати її мільйон разів — от усе, що можна було зробити тоді найліпшого.

— Чого ти прийшов сюди? — так почала Оксана. — Хіба хочеться, щоб випровадила за двері лопатою? Ви всі майстри під'їжджати до нас. Умить пронохаєте, коли батьків нема дома. О, я знаю вас! Що, скриня моя готова?

— Буде готова, моє серденько, після свят буде готова. Коли б ти знала, скільки попрацював я коло неї: дві ночі не виходив з кузні; зате в жодній попівни не буде такої скрині. Залізо поклав таке, якого не клав на сотникову таратайку, коли ходив на роботу до Полтави. А як буде розмальована! Хоч усю околицю виходи своїми біленькими ніжками, не знайдеш такої! По всьому полю будуть розкидані червоні й сині квіти. Горітиме, як жар. Не сердься ж на мене! Дозволь поговорити, хоч подивитись на тебе!

— Хто ж тобі боронить, говори й дивись!

Тут сіла вона на лаву й знову глянула в дзеркало й стала управляти на голові свої коси. Погля-

Кадр з кінофільму «Вечори на хуторі біля Диканьки»
(режисер О. Роу, 1961 р.)

нула на шию, на нову сорочку, вишиту шовком, і тонке почуття самовдоволення з'явилося на устах, на свіжих щічках і підсинилося в очах.

— Дозволь і мені сісти біля тебе! — сказав коваль.

— Сідай, — промовила Оксана, зберігаючи на устах та у волоених очах те саме почуття.

— Чарівна, люба Оксано, дозволь поцілувати тебе! — промовив підбадьорений коваль і пригорнув її до себе, наміряючись поцілувати; та Оксана

відхилила свої щоки, що були вже на непримітній віддалі від губ коваля, і відіпхнула його. — Чого тобі ще хочеться? Йому як мед, то й ложку! Геть від мене, в тебе руки цупкіші за залізо. Та й сам ти пахнеш димом. Я думаю, геть мене забруднив сажею.

Тут вона піднесла дзеркало й знову почала перед ним чепуритися.

«Не любить вона мене! — думав собі, похиливши голову, коваль. — Йй усе іграшки; а я стою перед нею, як дурень, і очей не зводжу з неї. І все б стояв перед нею, і повік би не зводив з неї очей! Чарівна дівчина! Чого б я не дав, щоб дізнатися, що в неї на серці, кого вона кохає. Та ні, вона й гадки не має ні про кого. Вона милується сама собою; мучить мене, бідолашного; а я за журбою не бачу світу; а я її так люблю, як ні один чоловік на світі не любив і ніколи не любитиме».

— Чи правда, що твоя мати відьма? — промовила Оксана й засміялася. І коваль відчув, що всередині в нього все засміялося. Сміх цей начебто враз озвався в серці, тихо заграли жили, а разом з тим і досада запала йому на душу, що він не мав права поцілувати це милим сміхом осяяне личко.

— Що мені мати? Ти в мене і мати, і батько, і все, що тільки є найдорожчого в світі. Якби мене покликав цар і сказав: «Ковалю Вакуло, проси в мене всього, що тільки є найкращого в моєму царстві, все віддам тобі. Звелю тобі зробити золоту кузню, і будеш ти кувати срібними молотами». — «Не хочу, — сказав би я цареві, — ні самоцвітів дорогих, ні золотої кузні, ні всього твого царства. Дай мені краще мою Оксану!» (...)

Мороз побільшав, і вгорі так зробилося холодно, що чорт перестрибував з одного копитця на друге й хукав собі в кулак, бажаючи хоч як-небудь розігріти замерзлі руки. (...)

Відьма й собі відчула, що холодно, дарма, що була тепло одягнена; і тому, піднявши руки догори, відставила ногу та, прибравши такої пози, як людина, що мчить на ковзанах, не зворухнувшись

Кадр з кінофільму «Вечори на хуторі біля Диканьки»
(режисер О. Роу, 1961 р.)

жодним суглобом, спустилася повітрям, ніби по льодовій похилій горі, — і просто в димар.

Чорт таким самим способом подався слідом за нею. Але що ця тварина прудкіша за всякого фертика¹ в панчохах, то й не дивно, що він наїхав при самім отворі димаря на шию своїй коханці та й опинилися обое в просторій печі між горшками.

Мандрівниця відсунула тихенько затулку, щоб глянути, чи не наскликав син її, Вакула, до хати гостей, та, побачивши, що нікого не було, тільки мішки лежали серед хати, вилізла з печі, скинула теплого кожуха, причепурилась, і ніхто не міг би дізнатися, що вона хвилину тому їздила на мітлі.

Мати коваля Вакули мала не більше як сорок літ. Вона була ні гарна ні погана з себе. Важко й бути гарною в такі роки. Однак вона вміла так причаровувати до себе найстатечніших козаків (яким, не завадить між іншим сказати, мало було діла до краси), що до неї вчачали і голова, і дяк Йосип Никифорович (звісно, коли дячихи не було дома), і козак Корній Чуб, і козак Касян Свербигуз. І, на похвалу їй слід сказати, вона так уміло обходилася з ними, що жодному з них і на думку не спадало, що в нього є суперник. (...)

Солоха вклонялась кожному, і кожний думав, що вона вклоняється тільки йому. (...)

Утім, прихильнішою Солоха була до Чуба. Щоправда, цікавив її не так сам козак, як його майно. Дізнавшись про кохання Вакули до Оксани, жінка стривожилася, адже, побравшись із дівчиною, син міг заволодіти Чубовим багатством. Аби того не сталося, Солоха за всяку ціну намагалася посварити Вакулу із Чубом.

Тим часом через темряву й заметіль козак Чуб заблукав і не помітив, що повернувся до власної хати. Він постукав у двері, але, почувши грізний окрик Вакули, вирішив, що потрапив до сусідів. Парубок теж не впізнав Чуба й накинувся на нього з кулаками. Збентежений козак поплентався до Солохи. ▲

Літературний практикум

1. Які дивовижні події відбуваються на початку повісті «Ніч перед Різдом»?
2. Знайдіть порівняння, яке автор використовує в описі викрадення місяця. На чому наголошує це порівняння?
3. Знайдіть портрети відьми й чорта. Які подробиці наближають ці образи до казкових персонажів, а які — засвідчують їхню життєподібність?
4. **Робота в парах.** Перечитайте опис зимової ночі, яким починається повість. Опрацюйте його за поданими запитаннями.
 - Як в описі розкрито красу й святкову урочистість зимового пейзажу?
 - Що надає опису зимової ночі поетичності?

¹Ф е р т и к, ф е р т — тут: самовдоволення, розв'язна людина, чепурун.

• Завдяки яким художнім засобам образи природного світу, згадані в описі, постають одухотвореними?

5. Яким зображено Вакулу в наведеному уривку повісті? Що свідчить про хист і майстерність парубка? За що його незлюбив чорт?

6. Схарактеризуйте зовнішність і вдачу Оксани. Обґрунтуйте відповідь, спираючись на текст.

7. Схарактеризуйте ставлення Вакули до Оксани. Знайдіть у тексті рядки на підтвердження щирості кохання коваля.

(...) Купи дівчат з мішками вдерлися до хати Чуба, обступили Оксану. Крик, регіт, балачки приголомшили коваля. Усі наввипередки поспішали розказати красуні що-небудь нове, викладали з мішків і хвалилися паляницями, ковбасами, варениками, яких встигли чимало вже наколядувати. Оксана, здавалось, була цілком задоволена і рада, щebetала то з тією, то з тією і реготала, не вгаваючи. З якоюсь досадою й заздрістю дивився коваль на таку веселість і цього разу кляв колядки, хоча й сам не раз захоплювався ними до нестями.

— Е, Одарко! — сказала весела красуня, обернувшись до однієї з дівчат, — у тебе нові черевики. Ой, які ж хороші! І з золотом! Добре тобі, Одарко, в тебе є така людина, яка все тобі купує; а мені нема кому дістати такі гарні черевики.

— Не тужи, моя любя Оксано! — підхопив коваль, — я тобі дістану такі черевики, що мало яка й панночка носить.

— Ти? — сказала Оксана, швидко й згорда глянувши на нього. — Подивлюсь я, де ти дістанеш такі черевики, які могла б я надіти на свою ногу. Хіба принесеш ті самі, що носить цариця.

— Бачиш, яких захотіла! — закричала сміючись дівоча юрба.

— А так! — провадила далі горда красуня, — будьте ви всі за свідків: якщо коваль Вакула принесе ті самі черевики, які носить цариця, то от вам моє слово, що вийду зараз-таки за нього заміж.

Дівчата повели із собою примхливу красуню.

— Смійся, смійся! — говорив коваль, виходячи слідом за ними. — Я й сам сміюся із себе! Думаю і не можу надумати, куди подівся розум мій? Вона мене не любить, та й бог з нею! (...)

Чорт тим часом не на жарт розніжився в Солохи: цілував їй руку з такими вихилясами, як засідатель попівні, хапався за серце, охкав і сказав прямо, що коли вона не погодиться вдовольнити його спрагу і, як водиться, нагородити, то він ладен на все, кинеться у воду, а душу пошле прямо в пекло. Солоха була не така вже жорстока, до того ж чорт, як відомо, діяв з нею заодно. (...) Раптом почувся стукіт і голос кремезного голови. Солоха побігла відчиняти двері, а спритний чорт вліз у мішок, що лежав долі.

Голова, обтрусивши зі своїх капелюхів сніг та випивши з Солошиних рук чарку горілки, розказав, що він не пішов до дяка, бо знялася заметіль; а побачивши світло в її хаті, завернув до неї, маючи намір перебути вечір з нею. Не встиг голова це сказати, як у двері загрюкало знов і почувся голос дяка.

Кадр з кінофільму «Вечори на хуторі біля Диканьки» (режисер О. Рой, 1961 р.)

— Сховай мене кудись, — шепотів голова. — Мені не хочеться зустрітися з дяком.

Солоха думала довго, куди заховати такого огрядного гостя; нарешті вибрала найбільший мішок з вугіллям; вугілля висипала в кадовб, і кремезний голова забрався з вусами, з головою і з капелюхами в мішок.

Дяк увійшов, покректуючи та потираючи руки, і розказав, що в нього не було нікого і що він сердечно радий цій нагоді погуляти трохи в неї і не злякався заметілі. Тут він підійшов

до неї ближче, кахикнув, усміхнувся, доторкнувся своїми довгими пальцями до її оголеної повної руки і промовив з таким виглядом, у якому виявлялися і лукавство, і самовдоволеність:

— А що це у вас, велеліпная Солохо? — І, сказавши це, відскочив він трохи назад.

— Як то що? Рука, Йосипе Никифоровичу! — відповіла Солоха.

— Гм! Рука! Хе! Хе! Хе! — промовив сердечно задоволений зі свого почину дяк... (...)

▶ Раптом у двері постукали. Почувши голос Чуба, Солоха сховала дяка в мішку. Та тільки-но гість завів з нею розмову, як у двері знову почали гупати. То повернувся Вакула. Відтак Чуб опинився в тому самому мішку, у якому вже сидів дяк...

Побачивши посеред хати мішки, Вакула узявся віднести їх до кузні. На вулиці він зустрів юрбу дівчат, серед яких була й Оксана, і зупинився... ◀

Усі жилки в ньому здригнулися; кинувши на землю мішки, аж дяк, що був на самому дні, заохкав, забившись, і голова гикнув на все горло, подався він з маленьким мішком за плечима разом з гуртом парубків, що йшли слідом за тою дівочою юрбою, звідки йому почувся голос Оксани.

«Так: це вона! Стоїть, як цариця, і блискає чорними очима, їй розказує щось показний парубок, мабуть, забавне, бо вона сміється. Та вона завжди сміється». Нібито мимохідь, сам не розуміючи як, продерся коваль кризь натовп і став коло неї.

— А, Вакуло, ти тут! Здоров! — сказала красуня з тою самою усмішкою, що мало не зводила Вакулу з розуму. — Ну, багато наколядував? Е, який маленький мішок! А черевики, які носить цариця, дістав? Дістань черевики, вийду за тебе заміж! — І, засміявшись, побігла з гуртом дівчат.

Як укопаний, стояв коваль на одному місці. «Ні, не можу; несила більше... — промовив він нарешті. — Але, боже ти мій, чому вона така з біса гарна? Її погляд, і мова, і все, ну, от так і палить, так і палить... Ні, немає вже снаги перемогти себе! Час покласти край усьому, пропадай душа, піду втоплюся в ополонці, та й згадує як звали!»

Тут рішучим кроком пішов він уперед, наздогнав гурт, порівнявся з Оксаною і сказав твердим голосом:

— Прощай, Оксано! Шукай собі якого хочеш жениха, мороч, кого хочеш; а мене не побачиш більше на цьому світі.

Красуня була ніби здивована, хотіла щось сказати, але коваль махнув рукою й побіг геть.

— Куди, Вакуло? — кричали парубки, бачивши, як біжить коваль.

— Прощайте, браття! — кричав у відповідь коваль. — Дасть бог, побачимося на тому світі; а на цьому вже не гуляти нам разом. Прощайте, не згадуйте лихом! Перекажіть отцю Кіндратові, щоб одслужив панахиду по моїй грішній душі. Свічок перед іконами Чудотворця та Божої Матері, каюсь, не обмалював через мирські справи. Все добро, яке знайдеться в моїй скрині, на церкву! Прощайте!

Проговоривши це, коваль кинувся знову бігти з мішком на спині.

— Він збожеволів! — говорили парубки.

— Пропаща душа! — побожно пробурмотіла бабуся, що проходила повз, — треба піти розказати, як коваль повісився!

Однак Вакула пішов порадитися до сільського знахаря Пузатого Пацюка. Чорт тим часом сидів у мішку, який він ніс за плечима.

Розповівши Пацюкові про своє горе, парубок захопився, що ладен шукати допомоги навіть у самого чорта. Почувши такі слова, Пацюк зауважив, що чорт сидить у Вакули за плечима...

Переляканий коваль кинувся навтьоки, а чорт, який саме виліз із мішка, заскочив йому на шию.

Кадр з кінофільму «Вечори на хуторі біля Диканьки»
(режисер О. Роу, 1961 р.)

Мороз пішов поза шкірою в коваля; перелякавшись та збліднувши, не знав він, що робити, вже хотів перехреститися... Але чорт, нахиливши свій собачий писок йому до правого вуха, сказав:

— Це я — твій друг, усе зроблю для товариша й друга! Грошей дам, скільки хочеш, — пискнув він йому на ліве вухо. — Оксана буде сьогодні ж наша, — прошепотів він, нахилиючи свій писок знову до правого вуха.

Коваль стояв, роздумуючи.

— Згода, — сказав він нарешті, — за таку ціну готовий бути твоїм!

Чорт сплеснув руками і почав з радості галопувати на шиї коваля. «Тепер уже попався коваль! — подумав він собі. — Тепер я віддячу тобі, голубчику, за всі твої малювання та небилиці, що ти вигадував на чортів! Що тепер скажуть мої товариші, коли дізнаються, що найпобожніший на все село чоловік у моїх руках?» Тут чорт засміявся з радості, згадавши, як дражнитиме в пеклі все хвостате кодрло, як лютуватиме кривий чорт, якого вважали між ними першим на вигадки.

— Ну, Вакуло! — пропищав чорт, так само не злязючи з шиї, ніби боячись, щоб той не втік. — Ти знаєш, що без контракту нічого не робиться.

— Я згодний! — сказав коваль. — У вас, я чув, розписуються кров'ю; стривай же, я дістану з кишені цвяха! — Тут він заклав назад руку — та хап чорта за хвіст.

— Бач, який жартун! — закричав сміючись чорт. — Ну, годі, кинь уже пустувати!

— Стривай, голубчику! — закричав коваль. — А ось це як тобі видасться? — При цьому слові він поклав хреста, і чорт зробився такий тихий, мов ягнятко. — Постривай же, — сказав він, стягаючи його за хвіст на землю, — знатимеш ти в мене, як під'юджувати на гріх добрих людей і чесних християн. — Тут коваль скочив на нього верхи і підняв руку, наміряючись перехрестити.

— Змилуйся, Вакуло! — жалібно простогнав чорт, — усе, чого тобі треба, усе зроблю, пусти тільки душу на покаєння: не клади на мене страшного хреста!

— Ага, ось яким голосом заспівав, німець проклятий? Тепер я знаю, що робити. Вези мене зараз-таки на собі! чуєш? та лети як птиця!

— Куди? — промовив смутний чорт.

— В Петембург, просто до цариці!

І коваль обімлів... почувуючи, як підіймається в повітря. (...)

Оксану зачепили прощальні слова Вакули, тож вона вирішила бути привітною із закоханим парубком.

Щоб забрати покинуті ковалем мішки, колядники побігли по санчата. Тим часом Чубів кум, що напідпитку вертався додому, прихопив один з них, сподіва-

ючись розжитися різдвяними подарунками. Коли ж сварлива дружина відібрала в нього «здобич», з'ясувалося, що в мішку ховаються Чуб і дяк.

Останній мішок Вакули колядники привезли до Оксани. Коли з нього вибор-сався зняковілий голова, до хати увійшов Чуб. Прикро вражений витівками Солохи, козак поклав собі надалі до неї не залицятися. ▲

Спочатку страшно здалося Вакулі, коли піднявся він від землі на таку висоту, що нічого вже не міг бачити вниз, та пролетів, як муха, під самим місяцем так, що якби не нахилився трохи, то зачепив би його шапкою. Однак трохи згодом він підбадьорився і вже став навіть кепкувати з чорта. Його забавляло надзвичайно, як чорт чхав і кашляв, коли він скидав з шиї кипарисового хрестика та підносив до нього. Навмисно підіймав він руку почухати голову, а чорт, думаючи, що його збираються хрестити, летів ще швидше. Все було ясне у височині. Повітря в легкому сріблястому тумані було прозоре. Все було видно; і навіть можна було помітити, як вихором промчав повз них, сидячи в горшку, чаклун; як зорі, зібравшись купкою, гралися в піжмурки; як клубочився осторонь хмарою цілий рій духів; як чорт, що танцював при місяці, скинув шапку, побачивши коваля, що мчав верхи; як летіла, вертаючись назад, мітла, на якій, видно, тільки що з'їздила, куди треба, відьма... багато ще погані зустрічали вони. Усе, бачивши коваля, на хвилину спинялося подивитись на нього, і потім знову мчало далі своєю дорогою; коваль усе летів — і враз засяяв перед ним Петербург, увесь в огні. (Тоді була з якогось приводу ілюмінація). Чорт, перелетівши через шлагбаум, перекинувся конем, і коваль побачив себе на баскому бігуні посеред вулиці. Боже мій! стукіт, грім, блиск; по обидва боки височіють чотириповерхові стіни; стукіт кінських копит, звук коліс відбивалися громом і лунали з чотирьох боків; будинки росли і ніби підіймалися з землі на кожному кроці; мости дрижали; карети літали; візники... кричали; сніг свистів під тисячею саней, що мчали звідусіль; пішоходи тулилися й тиснулись попід домами, що обнизані були площками, і величезні тіні їхні миготіли по стінах, сягаючи головою до димарів та дахів. Здивовано оглядався коваль на всі боки. Йому здавалося, що всі доми вп'ялися в нього незчисленними вогняними очима й дивилися. Панів, у критих сукном

Кадр з кінофільму «Вечори на хуторі біля Диканьки» (режисер О. Роу, 1961 р.)

шубах, він бачив так багато, що не знав, перед ким шапку скидати. (...)

Не наважившись відразу звернутися до цариці, Вакула наказав чортові розшукати запорожців, які саме збиралися до неї на прийом. За наказом коваля чорт зменшився й сховався в його кишені. Незабаром Вакула разом з козаками стояв перед царським палацом.

Карети зупинилися перед палацом. Запорожці вийшли, увійшли у розкішні сіни й почали підніматися сліпучо освітленими сходами.

— Що за сходи! — шепотів сам до себе коваль, — шкода ногами топтати. Які прикраси! От кажуть: брешуть казки! Який чорт брешуть! Боже ти мій, що за поруччя, яка робота! Тут самого заліза карбованців на п'ятдесят пішло!

Уже піднявшись сходами, запорожці пройшли першу залу. Несміливо йшов за ними коваль, боячись на кожному кроці посковзнутися на паркеті. Пройшли три зали, а коваль усе ще не переставав дивуватися. (...)

Запорожці пройшли ще дві зали й зупинилися. Тут велено було їм дождити. У залі товпилося кілька генералів у гаптованих золотом мундирах. Запорожці вклонилися на всі боки й стали купою. Через хвилину ввійшов, у супроводі цілого почту, величний на зріст, огрядний чоловік у гетьманському мундирі, у жовтих чобітках. Волосся на ньому було розкуйовджене, одне око трохи підсліпувате, на обличчі позначалась якась погордлива величність, у всіх рухах видно було звичку владарювати. Усі генерали, що досі походжали досить бундючно в золотих мундирах, заметушилися і з низькими поклонами, здавалося, ловили кожне його слово й навіть щонайменший рух, щоб ту ж мить полетіти виконувати його. Але гетьман не звернув навіть і уваги, ледве кивнув головою та й підійшов до запорожців.

Запорожці вклонилися всі в ноги.

Кадр з кінофільму «Вечори на хуторі біля Диканьки» (режисер О. Роу, 1961 р.)

— Чи всі ви тут? — запитав він протяжно, вимовляючи слова трохи в ніс.

— Та всі, батьку! — відповіли запорожці, кланяючись знову.

— Не забудете говорити так, як я вас учив?

— Ні, батьку, не забудемо.

— Це цар? — спитав коваль в одного із запорожців.

— Куди тобі цар! Це сам Потьомкін, — відповів той.

У другій кімнаті почувалися голоси, і коваль не знав, куди подіти свої очі, коли увійшло

безліч дам в атласних вбраннях з довгими хвостами й придворних у гаптованих золотом каптанах та зі жмутками позаду. Він тільки бачив самий блиск і більше нічого. Запорожці раптом усі попадали на землю й закричали в один голос:

— Помилуй, мамо! Помилуй!

Коваль, не бачачи нічого, простягся й собі, з усією щирістю, на підлозі.

— Встаньте! — пролунав над ними владний і разом приємний голос. Деякі з придворних заметушилися й штовхали запорожців.

— Не встанемо, мамо, не встанемо! Помремо, а не встанемо! — кричали запорожці.

Потьомкін кусав собі губи, нарешті підійшов сам і владно шепнув одному із запорожців. Запорожці підвелися.

Тоді насмілився й коваль підвести голову і побачив перед себе невелику на зріст жінку, трохи навіть огрядну, напудрену, з голубими очима і водночас із тим велично усміхненим виразом, який так умів підкоряти собі все і міг тільки належати жінці, що царює.

— Ясновельможний обіцяв мене познайомити сьогодні з моїм народом, якого я ще досі не бачила, — казала дама з голубими очима, розглядаючи з цікавістю запорожців. — Чи добре вас тут приймають? — провадила вона далі, підходячи ближче.

— Та спасибі, мамо! Харч дають добрий (хоч барани тутешні зовсім не те, що в нас на Запорожжі), чому ж не жити як-небудь?..

Потьомкін скривився, бачивши, що запорожці кажуть зовсім не те, чого він їх учив...

Один із запорожців, прибравши поважної пози, виступив наперед:

— Змилуйся, мамо! Навіщо губиш вірний народ? Чим прогнівили? Хіба держали ми руку поганого татарина; хіба згоджувалися в чому-небудь з турчином; хіба зрадили тебе ділом або помислом? За що ж неласка? Перше чули ми, що велиш скрізь будувати фортеці проти нас; потім чули, що хочеш повернути на карабінерів; тепер чуємо про нові напасті. Чим завинило запорозьке військо? Чи не тим, що провело твою армію через Перекоп та допомогло твоїм генералам порубати кримців?..

Потьомкін мовчав і недбало чистив маленькою щіточкою свої діаманти, якими були унізані його руки.

— Чого ж хочете ви? — співчутливо спитала Катерина.

Запорожці значущо поглянули один на одного.

«Тепер час! Цариця питає, чого хочете!» — сказав сам до себе коваль, та й упав раптом на землю.

Кадр з кінофільму «Вечори на хуторі біля Диканьки»
(режисер О. Роу, 1961 р.)

— Ваша царська величносте, не веліть карати, а веліть милувати! З чого, не в гнів будь вашій царській милості сказано, зроблено черевички, що на ногах ваших? Я думаю, жоден швець, у жодному царстві на світі не зуміє так пошити. Боже ти мій, що б то було, коли б моя жінка та взулася в такі черевички?!

Цариця засміялася. Придворні засміялися теж. Потьомкін і хмурився, і усміхався разом. Запорожці почали штовхати під руку коваля, думаючи, чи не з'їхав він часом з глузду.

— Устань! — сказала ласкаво цариця. — Якщо так тобі хочеться мати такі черевички, то це неважко зробити. Принесіть йому цю ж мить черевички найдорожчі, з золотом! Далєбі, мені дуже до вподоби ця простодушність! (...) Однак... я чула, що на Січі у вас ніколи не женяться.

— Як же, мамо! Адже чоловікові, сама знаєш, без жінки не можна жити, — відказав той самий запорожець, що розмовляв з ковалем, і коваль здивувався, почувши, що цей запорожець, знаючи так добре грамотну мову, говорить з царицею, начебто навмисно, найгрубішою говіркою, яку звать мужицькою. «Хитрий народ! — подумав він собі. — Мабуть, недарма він це робить».

— Ми не ченці, — провадив далі запорожець, — а люди грішні. Ласі, як і всі чесні християни, до скоромного. Є в нас чимало таких, що мають жінок, тільки не живуть з ними на Січі. Є в нас чимало таких, що мають жінок у Польщі; є такі, що мають жінок на Україні; є такі, що мають жінок і в Туреччині.

У цей час ковалеві принесли черевички.

— Боже ж ти мій, що за прикраса! — скрикнув він радісно, ухпивши черевички. — Ваша царська величносте! Що ж, коли черевички такі на ногах і в них, можна гадати, ваше благородіє, ходите і на лід ковзатися, які ж мають бути самі ніжки? Думаю, що принаймні з чистого сахару.

Цариця, що й справді мала найстрункіші та прегарні ніжки, не могла не усміхнутися, чуючи такий комплімент з уст простодушного

Кадр з кінофільму «Вечори на хуторі біля Диканьки» (режисер О. Рой, 1961 р.)

коваля, якого в його запорозькому убранні можна було вважати за справжнього красеня, незважаючи на смагляве лице.

Зрадівши з такої прихильної уваги, коваль уже хотів був розпитати гарненько царицю про все: чи правда, що царі їдять самий тільки мед та сало, і про подібні речі; але, відчувши, що запорожці штовхають його під боки, вирішив замовкнути; і коли цариця, звернувшись до старих, почала розпитувати, як у них живуть на Січі, які звичаї

водяться, то він, відійшовши назад, нагнувся до кишені, сказав тихо: «Винось мене звідси хутчій!» — та й опинився раптом за шлагбаумом.

Тим часом селом прокотилася звістка про загибель коваля. Оксана засмутилася. Дівчина переконувала себе, що то лише плітки, але серце її поїняла тривога. Тієї ночі Оксана зрозуміла, що кохає Вакулу...

Ще швидше наостанку ночі чорт мчав з ковалем назад. І вмить опинився Вакула коло своєї хати. У цей час проспівав півень. «Куди? — закричав він, ухопивши за хвіст чорта, що хотів утекти: — Стривай, приятелю, ще не все: я ще не подякував тобі». Тут, схопивши хворостину, оперіцив він його три рази, і бідний чорт кинувся бігти, як мужик, що його тільки-но відшмагав засідатель. Отож замість того, щоб обдурити, спокусити та пошити в дурні інших, ворог людського роду сам був обдурений. Після цього Вакула ввійшов у сіни, зарився в сіно і проспав аж до обіду. Прокинувшись, він злякався, коли побачив, що сонце вже високо. «Я проспав утреню й обідню!» (...) Обережно витяг він з-за пазухи черевики й знову здивувався з дорогої роботи й дивовижної пригоди минулої ночі; умився, причепурився якнайкраще, одягся в те саме вбрання, що добув у запорожців, вийняв зі скрині нову шапку... із синім верхом, яку не надівав ще жодного разу, відколи купив її, ще будучи в Полтаві; вийняв також новий барвистий пояс; поклав усе це разом з нагайкою в хустку й подався просто до Чуба.

Чуб вирячив очі, коли ввійшов до нього коваль, і не знав, з чого дивуватися: чи з того, що коваль воскрес, чи з того, що коваль насмілювався до нього прийти, чи з того, нарешті, що він вирядився таким чепуруном і запорожцем. Та ще більше здивувався він, коли Вакула розв'язав хустку й поклав перед ним новісіньку шапку й пояс, якого ще не бачено було на селі, а сам упав йому до ніг і сказав благальним голосом: «Змилуйся, батьку, не гнівайся! Ось тобі й нагайка: бий, скільки душа забажає, віддаюсь сам; у всьому каюсь; бий, та не гнівайся тільки! Ти ж колись братався з покійним батьком, разом хліб-сіль їли й могорич пили».

Чуб не без таємної втіхи бачив, як коваль, що нікому на селі у вус не дув, згинав у руці п'ятаки й підкови, як гречані млинці, той самий коваль лежав тепер коло ніг у нього. Щоб ще більше підтримати гідність, Чуб узяв нагайку і вдарив його тричі по спині.

— Ну, буде з тебе, вставай! Старих людей завжди слухай! Забудьмо все, що було між нами! Ну, тепер кажи, чого тобі хочеться?

— Віддай, батьку, за мене Оксану!

Чуб трохи подумав, подивився на шапку та пояс, шапка була чудова, пояс теж не поступався перед нею, згадав зрадливу Солоху і скачав рішуче:

— Добре, присилай сватів!

— Ой! — скрикнула Оксана, переступивши поріг, побачивши коваля і втупивши з подивом і радістю в нього очі.

— Поглянь, які я тобі приніс черевики! — сказав Вакула. — Ті самі, що носить цариця.

— Ні, ні! Мені не треба черевиків! — говорила вона, махаючи руками й не зводячи з нього очей. — Я й без черевиків... — Далі вона не договорила й зашарілася.

Коваль підійшов ближче, взяв її за руку; красуня й очі опустила. Ще ніколи не була вона така дивовижно гарна. Захоплений коваль тихо поцілував її, обличчя її ще більше зашарілося, і вона стала ще краща.

Проїздив через Диканьку блаженної пам'яті архієрей, хвалив місце, де стоїть село, та, їдучи вулицею, спинився перед новою хатою.

— А чия це така розмальована хата? — спитав преосвященний у вродливої молодиці з немовлятком на руках, що стояла коло дверей.

— Ковалю Вакули! — сказала йому, кланяючись, Оксана, бо це була саме вона.

— Славно! Славно робота! — сказав преосвященний, розглядаючи двері та вікна. А вікна всі були обведені кругом червоною фарбою; а на дверях всюди були козаки на конях з люльками в зубах.

Та ще більше похвалив преосвященний Вакулу, коли дізнався, що він додержав церковного покаяння і пофарбував задарма увесь лівий крилас¹ зеленою фарбою з червоними квітками. Це, проте, ще не все; на стіні збоку, як увійдеш у церкву, намалював Вакула чорта в пеклі, такого гидкого, що всі плювали, коли проходили повз нього, а молодиці, як тільки розплакувалось у них на руках дитя, підносили його до картини й говорили: «Он бач, яка кака намальована!» — і дитя, стримуючи слізючки, скося поглядало на картину й тулилося до лона своєї матері.

Переклад А. Хуторяна

Запитання і завдання до прожитаних уривків

1. Як Солоха позбулася своїх залицяльників? Наведіть кумедні подробиці цієї пригоди.
2. Як Вакула поставився до Оксаниної обіцянки одружитися, якщо він дістане царські черевички? Обґрунтуйте відповідь цитатами з тексту.
3. Перечитайте опис подорожі Вакули до Петербурга. Якими фантастичними подробицями насичує його автор?
4. Якими постають цариця й придворні у творі Гоголя? Як поведилися в палаці запорожці?

¹ К р і л а с — у церкві підвищене місце для хору, читців із правого та лівого боку від середніх дверей вівтаря.

5. Як Вакулі вдалося роздобути для коханої царські черевики? Схарактеризуйте поведінку парубка в палаці.

6. Як Оксана поставилася до подарованих Вакулою черевичків? Чи й справді через них дівчина погодилася вийти заміж за коваля? Обґрунтуйте свою думку.

Запитання і завдання до прочитаного твору

1. Які риси характеру виявив Вакула в боротьбі за серце Оксани?

2. Як ковалеві вдалося приборкати чорта?

3. Чому змінилося ставлення Оксани до коваля?

4. **Порівняйте!** Порівняйте опис Петербурга з описом зимової ночі в селі. Укажіть найзначніші розбіжності між ними. Зверніть увагу на те, «чиїми очима» бачить Петербург автор повісті. Чому ця подробиця важлива?

5. Визначте основну думку повісті «Ніч перед Різдом». Сформулюйте її в кількох реченнях і запишіть.

У СВІТІ МИСТЕЦТВА

ЗНАМЕНИТІ ЛІТЕРАТУРНІ СЮЖЕТИ У ТВОРАХ МАЙСТРІВ РІЗНИХ МИСТЕЦТВ

Збірка Гоголя «Вечори на хуторі біля Диканьки» справила величезний вплив на українську й російську культуру. Зокрема, на основі повісті «Ніч перед Різдом» виникло чимало відомих нині творів інших видів мистецтв.

У другій половині XIX ст. за повістю «Ніч перед Різдом» створили опери видатні російські композитори Петро Чайковський і Микола Римський-Корсаков.

Опера *Чайковського* спочатку називалася «Коваль Вакула». Однак згодом автор доопрацював її і представив публіці під назвою «Черевички» (1885). Композитор використав у своєму творі широку палітру української народної музики — від неквапливої думи до запального гопака (танок Чорта й Солохи). Український світ в опері розкрито через задушевно-ліричну й жартівливо-комічну музичні теми, суголосні властивостям національної душі в гоголівській повісті. «Черевички» називають найсвітлішою оперою Чайковського.

Сцена з опери «Ніч перед Різдвом» М. Римського-Корсакова

Опера *Римського-Корсакова* «Ніч перед Різдвом» з'явилася за десять років після «Черевичків». Її автора цікавили передусім фантастичні, казкові елементи повісті.

Важливе значення мали для композитора й змальовані Гоголем народні обряди, які, на його думку, зберігали живий і плідний зв'язок з язичницькими¹ повір'ями давніх слов'ян. Відтворюючи язичницьке світобачення, Римський-Корсаков наголосив на спорідненості фантастики й дійсності, життя природи й людини.

1. Як ви гадаєте, що спонукало Чайковського змінити назву опери, написаної на основі гоголівської повісті?
2. Прослухайте уривки згаданих музичних творів і підготуйте стисле повідомлення про них.

Повісті Гоголя стали джерелом натхнення для відомого російського художника *Іллі Рєпіна*. Уродженець міста Чугуєва (Харківська область) і нащадок козацького роду, він добре знав традиції українського народу й нерідко звертався до них у своїй творчості. У річницю української теми митець написав полотно «Вечорниці», яке перегукується з картинами українського світу, створеними в гоголівських повістях.

¹ Я з і ч н и ц ь к и й — від *язичництво*: первісна релігія східних слов'ян, сутність якої полягала в обоженні сил природи й культу предків.

І. Рєпін. Вечорниці

1. Пригадайте, що таке вечорниці. Розгляньте репродукцію картини Рєпіна.
2. Опишіть приміщення, у якому відбувається гуляння, зображене художником. Хто бере участь у вечорницях? Опишіть убрання й настрій цих персонажів.
3. Опишіть танок, який виконують парубок і дівчина на передньому плані картини, визначте його характер. Обґрунтуйте відповідь деталями картини.
4. Чим зображена на картині Рєпіна танцюристка схожа на Оксану з повісті Гоголя? Обґрунтуйте свою думку.

У 1961 р. режисер *Олександр Роу* зняв кінофільм «Вечори на хуторі біля Диканьки», узявши за основу сюжет гоголівської «Ночі перед Різдвом». Завдяки напрочуд вдалому акторському складу, спеціальним ефектам, гумору й точному відтворенню святкової атмосфери повісті ця стрічка зажила слави шедевра радянського кінематографа.

Радянські кінематографісти й мультіплікатори не обійшли увагою і пригодницький роман Стівенсона «Острів Скарбів». Найкращою серед кіноробіт визнано трисерійну однойменну стрічку режисера *Володимира Воробйова* (1982), що майже буквально відтворює літературний твір. Ролі двох центральних персонажів — Гокінса й Сілвера — у ній блискуче виконали юний *Федір Стуков* і відомий актор *Олег Борисов*.

Кадр з кінофільму
«Вечори на хуторі біля Диканьки»
(режисер *О. Роу*, 1961 р.)

Кадр з кінофільму
«Острів Скарбів»
(режисер *В. Воробйов*, 1982 р.)

Кадр з мультфільму
«Острів Скарбів»
(режисер *Д. Черкаський*, 1988 р.)

Кадр з кінофільму
«Різдвяна історія»
(режисер *Р. Земекіс*, 2009 р.)

Безперечно, цікавою є також експериментальна мультиплікаційно-ігрова стрічка «Острів Скарбів», створена на студії «Київнаукфільм» під керівництвом режисера *Давида Черкаського* (1988). Сюжет мультфільму насичений комічними музичними номерами, у яких поєдналися елементи кіно та анімації.

Тривалу екранну історію має твір Діккенса «Різдвяна пісня в прозі...». Перша його кіноверсія — німий фільм «Скрудж, або Примара Марлі» (режисер *Волтер Буф*) — побачила світ 1901 р. А найсучаснішою на сьогодні екранізацією є американський фільм «Різдвяна історія» режисера *Роберта Земекіса* (2009). Цю стрічку, що успішно поєднала основні ідеї повісті із сучасними технічними ефектами, схвально сприйняли глядачі різних країн.

1. Розгляньте кадри з екранізацій літературних творів і визначте, які епізоди на них зображено.
2. Які риси характерів персонажів відбилися в поданих кадрах?

Підсумкові запитання і завдання

Перший рівень

1. Назвіть головного героя повісті «Різдвяна пісня в прозі...».
2. Як називається повість, у якій ідеться про кохання коваля Вакули до красуні Оксани? Хто автор цього твору?
3. Що таке пригодницький роман? Наведіть приклади таких творів.

Другий рівень

1. Який з авторів, згаданих у третій частині підручника, був пов'язаний з українською культурною традицією? Як цей зв'язок позначився на творчості письменника?
2. У яких епізодах роману «Острів Скарбів» виявилася сміливість Джима Гокінса?
3. Що таке композиція літературного твору? Схарактеризуйте композицію «Різдвяної пісні в прозі...».

Третій рівень

1. У яких рисах характеру й особливостях поведінки Сілвера розкрито його непересічну вдачу?
2. Перечитайте авторську характеристику Скруджа, подану на початку «Різдвяної пісні в прозі...»: «*О! Скрудж був справжній "жми-крут": він умів міцно схопити людину як кліщами, придушити, скрутити, згребти*». Обґрунтуйте її прикладами з твору. Як риса характеру, наголошена автором, позначилася на житті героя і його стосунках з оточуючими? Чим вона була зумовлена?
3. Схарактеризуйте фантастичних персонажів, змальованих у творі «Ніч перед Різдвом». Назвіть їхні казкові, життєподібні й кумедні риси.

Четвертий рівень

1. Порівняйте образи Сілвера й Гокінса. У чому вони протиставлені один одному? Які шляхи досягнення поставленої мети уособлюють названі персонажі?
2. Які відкриття зробив Скрудж під час фантастичних мандрівок? У чому полягає його духовне переродження? У чому воно виявилось?
3. Які українські народні традиції, звичаї, вірування та увявлення відбилися в повісті «Ніч перед Різдвом»?

Клуб книголюбів

1. **Пофантазуйте!** Спочатку роман «Острів Скарбів» мав назву «Корабельний кухар». Однак, зваживши на пораду видавця, автор її змінив. Як ви гадаєте, чому першу назву було визнано невдалою? Який із заголовків вам більше подобається? Поясніть свій вибір.
2. Як у повісті «Різдвяна пісня в прозі...» розкрито цінність сімейних стосунків і домашнього вогнища? Наведіть приклади з твору.
3. Чому історію кохання Вакули й Оксани Гоголь розгортає на тлі Різдвяних свят? Що споріднює повість «Ніч перед Різдвом» з фолькlorною казкою? А чим вони відрізняються?

4. Групова робота. Завдання для першої групи. Порівняйте! Порівняйте сюжети «Різдвяної пісні в прозі...» Діккенса та «Ночі перед Різдвом» Гоголя. Визначте спільне й відмінне в цих творах.

Завдання для другої групи. Підготуйте інсценізацію уривка одного з творів, уміщених у третій частині підручника.

Завдання для третьої групи. Підготуйте «реквізит»¹ для гри «Упізнай літературний твір за зображеною в ньому річчю». Складіть перелік запитань, які допоможуть визначити, чи добре ваші однокласники знають художні тексти, у яких згадано той чи той предмет (наприклад: «Де вперше з'являється ця річ?»; «Кому вона належить?»; «Які події пов'язані з цим предметом?» тощо).

Теми творів

1. «Різні шляхи до однієї мети: образи Джима Гокінса й Джона Сілвера в романі Стівенсона «Острів Скарбів»».
2. «Чудо Різдва в повісті Діккенса «Різдвяна пісня в прозі...»».
3. «Перемога кохання над життєвими перешкодами й силами зла в повісті Гоголя «Ніч перед Різдвом»».

¹ Р е к в і з і т — сукупність предметів, необхідних для постановки театральної вистави чи кінозйомки.

ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА

ЛЮДСЬКІ СТОСУНКИ

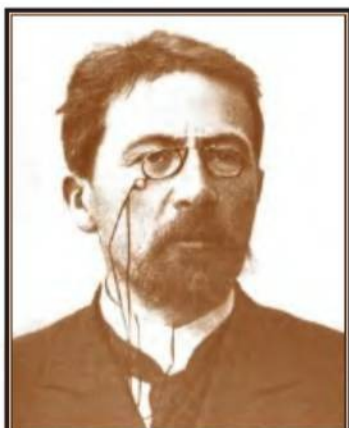
РОЗДІЛ 1

СМІШНІ ТА ПРИКРІ «ДРІБНИЦІ ЖИТТЯ»

Літературна розминка

1. Назвіть гумористичні літературні твори, які ви читали. Укажіть їхніх авторів
2. Що саме в цих творах викликало у вас сміх: певні риси вдачі героїв, ситуації, жарти, висловлювання?
3. Чим, на вашу думку, «добрий» сміх відрізняється від «злого», «уїдливого»?

Антон Чехов
(1860–1904)

Російський письменник Антон Павлович Чехов народився 29 січня 1860 р. в Таганрозі у сім'ї бакалійника. Дитинство і юність митця не були безхмарними. Родина терпіла нужду, тож він мусив багато працювати, допомагаючи батькам — людям суворої вдачі, що жорстко й вимогливо ставилися до дітей. За власними словами, Чехов не мав дитинства. Згодом він написав чимало творів, сповнених співчуття до тих, хто змалечку був позбавлений батьківського тепла й уваги.

Утім, на долю юнака випали й радісні переживання. З величезним задоволенням він вигадував невеличкі гумористичні історії, відвідував Таганрозький театр, брав участь у домашніх виставах, де зазвичай виконував комічні ролі. Ці

захоплення визначили подальше життя митця: свій літературний талант Чехов розвивав переважно в напрямі написання оповідань і творів для театру.

Друкуватися Антон Павлович почав ще за років навчання на медичному факультеті Московського університету. Більшість його ранніх оповідань — стислі дотепні сценки, у яких влучно схоплено кумедні «дрібниці життя». Іноді Чехов писав про такі дрібниці з *гумором*, іноді — з *іронією*.

Літературознавча довідка

Гумор — різновид комічного, зображення смішного в життєвих явищах, людських характерах, учинках, стосунках. При цьому зовнішня усмішка поєднується з внутрішньою симпатією до висміюваного.

Іронія — засіб художньої виразності, який надає прихованого глузливого значення удавано серйозним, благопристойним або навіть схвальним твердженням. Зазвичай іронія спрямована на осуд висміюваного явища.

Робочий кабінет А. Чехова
в Москві

Студентський квиток
А. Чехова

Друкуючи свої твори в розважальних часописах, молодий Чехов підписував їх веселими псевдонімами (найпопулярнішим був Антоша Чехонте). Незабаром публікації автора-початківця, що мав надзвичайно гострий погляд на життя, привернули увагу читацького загалу. Однак мало хто міг уявити, що зухвалий Антоша Чехонте стане одним з найвидатніших у світі письменників, а його сміх — могутньою зброєю, спрямованою проти будь-яких утисків і приниження людської гідності.

Консультація професора Філологова

Вислів Чехова «Стислість — сестра таланту» став крилатим. Чи не найпереконливіше засвідчують слухність цього твердження оповідання самого письменника, у яких стислий виклад поєднано зі змістовністю. Із цього приводу відомий літератор Корній Чуковський зауважив, що чеховські оповідання нагадують «спресовані романи». У його творах зображено цілком буденні картини — такі собі «дрібниці життя».

Однак саме в «дрібницях» виявляються негативні риси людської вдачі, які викриває і висміює автор.

Наприклад, в оповіданні «Товстий і тонкий» змальовано нібито незначну подію — зустріч двох колишніх однокласників. Описуючи її, автор не лише розкриває характери персонажів, а й показує фальш і потворність стосунків, зумовлених чинами, статками й суспільним становищем. ❖

Оповідання Чехова потребують уважного читання. У них немає жодного зайвого слова, важлива кожна подробиця. Письменник уникає розлогих описів — природи, помешкання персонажів, їхньої зовнішності, почуттів, думок. Він відтворює картини життя небагатьма виразними штрихами, вводячи в сюжет кілька промовистих *художніх деталей*, що по суті є влучними, ніби «спресованими» характеристиками героя та його оточення.

Літературознавча довідка

Художня деталь — виразна подробиця в художньому творі, яка містить важливу інформацію і має самостійне значення.

Скажімо, у сцені прощання товстого й тонкого зі згаданого вище оповідання можна помітити такі деталі: товстий простягає руку, «*відвернувшись від тонкого*» (як від людини, що дратує своїм фальшивим благоговінням), тимчасом тонкий «*тисне лише три пальці*» його руки (як підлеглий, що намагається не «перейти межі», спілкуючись із поважним начальством). Зазначені подробиці «сигналізують» про остаточне перетворення колишніх друзів на чиновників різних рангів. Отже, художні деталі в Чехова мають прихований зміст — *підтекст*.

Літературознавча довідка

Підтекст — неявний, прихований «під текстом» зміст художніх образів.

Підтекст є однією з характерних ознак чеховських оповідань. Нерідко він наявний навіть у назвах творів. Так, у заголовку «Товстий і тонкий» за антитезою зовнішнього вигляду двох персонажів приховано протиставлення їхніх способів життя, соціальної «ваги», поведінки тощо. Оповідання Чехова навчають нас помічати, «розшифровувати» й розуміти такі «дрібниці» — до речі, не лише в художній літературі, а й у житті.

Цікаві подробиці

Життя й творчість Чехова пов'язані з Україною. Таганрог, де народився письменник, за його життя входив до складу Катеринославської губернії (Катеринослав — колишня назва міста Дніпропетровська). Бабуся письменника по матері була україною. Отож з культурою, традиціями, побутом і мовою українства Чехов був обізнаний змалечку. Згодом він подорожував Полтавською та Харківською губерніями, Донецькими степами, кілька разів проводив літо в містечку Луки, що на мальовничій околиці Сум. Там, у невеликому будинку з колонами, який належав родині Лінтварьових, нині знаходиться Будинок-музей письменника.

В Україні Чехов почувався дуже затишно. Зокрема, у листі із Сум він писав: *«Крім природи, ніщо мене так не вражає в Україні, як загальне задоволення, народне здоров'я, високий ступінь розвитку тутешнього мужика, який і розумний, і релігійний, і тверезий, і моральний, і завжди веселий та ситий».*

У двадцять вісім років письменник уперше відвідав Крим. А за десять років придбав ділянку в Ялті, на якій звів будинок, названий Білою дачею. Біля неї було розбито сад, де Антон Павлович власноруч саджав квіти й дерева.

Із часом Біла дача перетворилася на вітальню для численних гостей, друзів, видатних діячів культури й прихильників митця. Відтак Чехов придбав будиночок поруч із затишною бухтою в Гурзуфі, де усамітнювався для творчої роботи. Нині до двох кримських будинків письменника приїзять шанувальники його творчості з усіх куточків світу.

Біла дача А. Чехова в Ялті

Будинок А. Чехова в Гурзуфі

Перевірте себе

1. Які факти біографії Чехова вам запам'яталися?
2. Схарактеризуйте ранню творчість митця. Що він висміював у своїх оповіданнях?
3. Дайте визначення понять «гумор» та «іронія».

4. Розкажіть про чеховські місця в Україні та Криму.

5. Що мав на увазі Корній Чуковський, назвавши чеховські оповідання «спресованими романами»? Як Чехов досягав «концентрованої» стислості оповіді?

6. **Подискуйте!** Чи згодні ви з думкою Чехова про те, що стислість є сестрою таланту? Відповідь обґрунтуйте.

ХАМЕЛЕОН¹

С. Герасимов. Ілюстрація до оповідання «Хамелеон»

Через базарну площу йде поліцейський наглядач Очумелов у новій шинелі й з клуночком у руці. За ним ступає рудий городовик² з решетом, уцертъ повним конфіскованого агрусу. Навкруги тиша... На площі ні душі... Повідчинювані двері крамниць і шинків дивляться на світ божий похмуро, як голодні пащі; коло них немає навіть жебраків.

— То ти кусатись, окаяний? — чує раптом Очумелов. — Хлопці, не пускайте його! Нині не дозволено кусатися! Тримай! А-а!

Чути собаче вищання. Очумелов дивиться в той бік і бачить: з дров'яного складу купця Пічугіна, стрибаючи на трьох ногах і озираючись, біжить собака.

За ним женеться чоловік у ситцевій накрохмаленій сорочці й розстебнутій жилетці. Він біжить за ним і, подавшись тулубом уперед, падає на землю й хапає собаку за задні лапи. Чути вдруге собаче вищання і крик: «Не пускай!» З крамниць висовуються сонні фізіономії, і скоро біля дров'яного складу, немов із землі вирісши, збирається натовп.

— Начебто безпорядок, ваше благородіє!.. — каже городовик.

Очумелов робить півповорот ліворуч і простує до зборища. Біля самих воріт складу, бачить він, стоїть вищеописаний чоловік у розстебнутій жилетці і, піднявши догори праву руку, показує натовпові закривавлений палець. На пів'яному обличчі в нього ніби написано: «Ось я тобі дам, шельмо!», та й самий палець має вигляд

¹ Х а м е л е о н — 1. Різновид ящірок, здатних змінювати колір шкіри. 2. У переносному значенні: людина, яка залежно від обставин часто змінює свої погляди, судження, симпатії, переконання.

² Г о р о д о в і к — нижчий чин міської поліції в Росії XIX ст.

знамення перемоги. У цьому чоловікові Очумелов упізнає золотаря¹ Хрюкіна.

У центрі натовпу, розчепірівши передні ноги й тремтячи всім тілом, сидить на землі сам винуватець скандалу — біле хортеня² з гострою мордою й жовтою плямою на спині. В сльозавих очах у нього вираз туги й жаху.

— З якої це нагоди тут? — питає Очумелов, врізаючись у натовп. — Чому тут? Це ти навіщо палець?.. Хто кричав?

— Іду я, ваше благородіє, нікого не займаю... — починає Хрюкін, кашляючи в кулак. — По дрова з Митрієм Митрійовичем, — і раптом це стерво з доброго дива за палець. Ви мені пробачте, я людина, котра робоча... Робота в мене дрібна. Нехай мені заплатять, бо — я цим пальцем, може, з тиждень не поворухну... Цього, ваше благородіє, і в законі нема, щоб від тварини терпіти... Якщо кожен кусатиметься, то краще й не жити на світі...

— Гм!.. Гарзд... — каже Очумелов суворо, кашляючи й ворупачи бровами. — Гарзд... Чий собака? Я цього так не залишу. Я покажу вам, як собак розпускати! Час звернути увагу на таких панів, що не бажають підкорятися постановам! Як оштрафують його, мерзотника, то він дізнається в мене, що означає собака і всяка інша бродяча худоба! Я йому нажену холоду!.. Єлдірін, — звертається наглядяч до городовика, — дізнайся, чий це собака, і складай протокол! А собаку знищити треба. Негайно! Він напевно сказаний... Чий це собака, питаю?

— Це, здається, генерала Жигалова! — каже хтось із натовпу.

— Генерала Жигалова? Гм!.. Зніми-но, Єлдірін, з мене пальто... Страшенно жарко! Мабуть, що на дощ... Одного тільки я не розумію: як він міг тебе вкусити? — звертається Очумелов до Хрюкіна. — Хіба він дістане до пальця? Він маленький, а ти ж он який здоровило! Ти, мабуть, розколупав пальця цвяшком, а потім і спала тобі на думку ідея, щоб здерти. Ти ж... відомий народ! Знаю вас, чортів!

— Він, ваше благородіє, цигаркою йому в морду для сміху, а він — не бувши дурний, і хапнув... Дурнувата людина, ваше благородіє!

— Брепеш, сліпий! Не бачив, то, виходить, навіщо брехати? Їх благородіє розумний пан і розбирають, якщо хто бреше, а хто по совісті, як перед Богом... А якщо я брешу, то нехай мировий³ розсудить. У нього в законі сказано... Нині всі рівні... У мене в самого брат у жандармах... якщо хочете знати...

— Не базікай!

— Ні, це не генеральський... — глибокодумно зауважує городовик. — У генерала таких нема. У нього все більше лягаві.

— Ти це певно знаєш?

¹ З о л о т а р — майстер, який виготовляє художні вироби, прикраси тощо з коштовних металів і каміння; ювелір.

² Х о р т — різновид собак мисливської породи.

³ М и р о в і й — суддя, який розбирає дрібні справи, розв'язує спірні питання.

— Певно, ваше благородіє...

— Я й сам знаю. У генерала собаки дорогі, породисті, а це — чорт знає що! Ні шерсті, ні вигляду... стерво, та й годі. І отакого собаку тримати?!.. Де ж у вас розум? Якби трапився такий собака в Петербурзі чи в Москві, то знаєте, що було б? Там не подивилися б на закон, а вмить — не дихай! Ти, Хрюкін, постраждав і діла цього так не залишай... Треба провчити! Пора...

— А може, і генеральський... — думає вголос городовик. — На морді в нього не написано... Оце якось у дворі в нього такого бачив.

— Звісно, генеральський! — каже голос з натовпу.

— Гм... Надінь-но, брат Єлдірін, на мене пальто... Щось вітер подув... Морозить... Ти одведеш його до генерала й спитаєш там. Скажеш, що я знайшов і прислав... І скажи, щоб його не випускали на вулицю... Він, може, дорогий, а якщо кожна свиня йому в ніс цигаркою тикатиме, то може й зіпсувати. Собака — ніжна тварина... А ти, бовдуре, опусти руку! Нема чого свого дурного пальця виставляти! Сам винен!..

— Кухар генеральський іде, його питаємо... Гей, Прохоре! Ходи-но, голубе, сюди! Поглянь на собаку... Ваш?

— Вигадав! Таких у нас зроду не було!

— І питати тут довго нема чого, — каже Очумелов. — Він бродячий! Нема чого тут довго балакати... Якщо сказав, що бродячий, виходить, бродячий... Знищити, от і все.

— Це не наш, — каже далі Прохор. — Це генералового брата, що оце приїхав. Наш не охочий до хортів. Брат їхній охочий...

— Та хіба братік їхній приїхали? Володимир Іванович? — питає Очумелов, і все обличчя в нього заливається усмішкою розчулення. — Ох ти господи! А я й не знав! Погостювати приїхали?

— В гості...

— Ох ти Господи... Скучили за братіком... А я ж і не знав! То це їхній собачка? Дуже радий... Візьми його... Собаченятко нічого собі... Метке таке... Хап цього за палець! Ха-ха-ха... Ну, чого тремтиш? Ррр... Рр... Сердиться, шельма... цуцик отакий.

Прохор кличе собаку і йде з ним від дров'яного складу... Натовп регоче з Хрюкіна.

— Я ще доберуся до тебе! — погрожує йому Очумелов і, запинаючись шинеллю, іде собі далі базарною площею.

Переклад А. Хуторяна

Літературний практикум

1. Стисло перекажіть зміст оповідання «Хамелеон». Кого й за що в ньому висміює автор?

2. **Робота в парах.** Персонажі оповідання мають промовисті прізвиська. Розкрийте значення цих прізвиськ, опрацювавши подані запитання й завдання.

• Установіть, від яких слів походять прізвиська Очумелов, Хрюкін, Пічугін, Жигалов (за зразком: *Очумелов* — від російського слова «очуметь»...). З'ясуйте, на які особливості вдачі героїв натякають ці прізвиська.

• **Знайдіть!** Яка подробиця надає своєрідне підтвердження прізвиську Хрюкін? Які ще прізвиська можна обґрунтувати деталями поведінки, зовнішності чи мовлення їхніх носіїв?

• Порівняйте прізвиська й професії кожного з героїв (наприклад: *Очумелов* — *поліцейський наглядач*...). Якими додатковими значеннями збагачують характери персонажів такі поєднання прізвиськ і професій?

• **Доведіть!** Який засіб комічного (гумор чи іронія) простежується в доборі прізвиськ героїв? Відповідь аргументуйте.

3. Знайдіть у тексті описи «постраждалого» й «винуватця» скандалу. Що надає цим описам комічного характеру?

4. Як залежно від різних відомостей про собаку змінюються поведінка й мовлення Очумелова? Яка художня деталь наголошує на цих змінах? Обґрунтуйте відповідь цитатами.

5. У якому значенні вжито слово «хамелеон» у назві оповідання? До якого персонажа воно докладається? Чому?

6. **Пофантазуйте!** Як, на вашу думку, могли б розвиватися події, якби собака вкусив самого Очумелова? Чи повівся б Очумелов у цьому випадку інакше, ніж описано в оповіданні? Прокоментуйте свою версію.

ТОВСТИЙ І ТОНКИЙ

На вокзалі Миколаївської залізниці зустрілися два приятелі: один товстий, другий тонкий. Товстий щойно пообідав на вокзалі, і його губи в маслі лисніли, мов стиглі вишні. Пахло від нього хересом і флердоранжем¹. А тонкий щойно зійшов з вагона і був нав'ючений чемоданами й картонками. Пахло від нього шинкою і кавовою гущею. З-за його спini визирала худенька жінка з довгим підборіддям — його дружина і високий гімназист з примруженим оком — його син.

— Порфирій! — вигукнув товстий, угледівши тонкого. — Чи ти це? Голубчику мій! Скільки зим, скільки літ!

— Матінко! — здивувався тонкий. — Миша! Друг дитинства! Звідки ти взявся?

Приятелі тричі поцілувалися і дивилися один на одного очима, повними сліз. Обидва були приємно здивовані.

— Любий мій! — почав тонкий після поцілунків. — От не чекав! От сюрприз! Ну, та глянь же на мене гарненько! Такий же красень, як і був! Такий же душечка і чепурун! Ах ти господи! Ну, що ж ти! Багатий? Одружений? Я вже одружений, як бачиш... Це ось моя

¹ Х е р е с — сорт міцного виноградного вина, що виробляється в Іспанії. Ф л е р д о р а н ж — квіти помаранчевого дерева, а також назва дорогих парфумів.

дружина, Луїза, уроджена Ванценбах... лютеранка¹... А це син мій Нафанаїл, учень третього класу. Це, Нафаня, друг мого дитинства! У гімназії разом учились!

Нафанаїл трохи подумав і зняв шапку.

— У гімназії разом учились! — продовжував тонкий. — Пам'ятаєш, як тебе дражнили? Тебе дражнили Геростратом² за те, що ти казенну книжку цигаркою пропалив, а мене Ефіальтом³ за те, що я ябедничати любив. Хо-хо... Дітьми були. Не бійся, Нафаня! Підійди до нього ближче... А це моя дружина, уроджена Ванценбах... лютеранка...

Нафанаїл трохи подумав і сховався за батькову спину.

— Ну, як живеш, друже? — спитав товстий, захоплено дивлячись на друга. — Служиш де? Дослужився?

— Служу, милий мій! Колезьким асесором⁴ уже другий рік і Станіслава маю. Платня погана... ну, та бог з нею! Дружина уроки музики дає, я портсигари приватно з дерева роблю. Чудові портсигари! По карбованцю за штуку продаю. Якщо ж хто бере десять штук і більше, тому, розумієш, знижка. Перебиваємося сяк-так. Служив, знаєш, у департаменті, а тепер сюди перевели столоначальником⁵ по тому ж відомству... Тут буду служити. Ну, а ти як? Либонь уже статський? Га?

— Ні, голубе мій, бери вище, — сказав товстий. — Я вже до таємного дослужився... Дві зірки маю.

¹ **Люте́ра́ни** — представники одного з напрямів протестантської релігії, головним проповідником якої був Мартін Лютер (1483–1546).

² **Геростра́т** — чоловік, який, згідно з давньогрецькими оповідями, спалив храм Артеміди в Ефесі, що вважався одним із семи чудес світу. У такий варварський спосіб він намагався прославитися. Обурені мешканці Ефеса стратили злочинця й заборонили навіть вимовляти його ім'я. Однак історик Феомп, описуючи пожежу в Ефесі, згадав божевільного честолюбця, винного в знищенні чудової пам'ятки архітектури. Відтак його ім'я було увічнене — «геростратівською» називають ганебну славу.

³ **Ефіа́льт** — у давньогрецькій міфології син бога морів Посейдона, наділений велетенським зростом і богатирською силою. Разом зі своїм братом, таким самим велетнем, Ефіальт погрожував богам, що дістанеться до неба.

⁴ У царській Росії існував так званий «Табель про ранги» — документ, за яким встановлювалася послідовність усіх чинів (військових і цивільних) за чотирнадцятьма класами. Цей перелік чітко закріплював місце кожного чину на суспільній драбині: першими номерами в ньому позначалися найвищі, останніми — найдрібніші. Наприклад, колезький асесор належав до восьмого класу (тобто знаходився майже посередині драбини), статський радник — до п'ятого, таємний радник — до третього, дійсний таємний радник — до другого. Залежно від класу визначалося й місце людини в суспільстві: представники перших класів шанувалися як впливові особи, а тих, хто перебував на нижчих щаблях, зневажали.

⁵ **Столонача́льник** — у царській Росії: керівник канцелярського відділу або самої канцелярії.

Тонкий раптом зблід, скам'янів, але скоро обличчя його покривилося в усі боки широчезною посмішкою; здавалося, що від обличчя і очей його посипались іскри. Сам він зіщулився, згорбився, звузився... Його чемодани, клунки й картонки стиснулись, поморщилися... Довге підборіддя дружини стало ще довшим; Нафанаїл витягся струнко і застібнув усі гудзики свого мундира...

— Я, ваше превосходительство... Дуже приємно! Друг, можна сказати, дитинства і раптом вийшли в такі вельможі! Хи-хи.

— Ну, годі! — поморщився товстий. — Навіщо цей тон? Ми з тобою друзі дитинства — і до чого тут це чиношанування!

— Та як же ж... Що ви... — захихикав тонкий, ще більше зіщулившись. — Милостива увага вашого превосходительства... ніби життєдайна волога... Це ось, ваше превосходительство, син мій Нафанаїл... дружина Луїза, лютеранка, певним чином...

Товстий хотів було заперечити щось, але на обличчі тонкого було написано стільки благоговіння, солодоців і шанобливої кислоти, що таємного радника занудило. Він одвернувся від тонкого й простяг йому на прощання руку.

Тонкий потиснув три пальці, уклонився всім тулубом і захихикав, мов китаець: «хи-хи-хи». Дружина усміхнулася. Нафанаїл шаркнув ногою і впустив картуза. Усі троє були приємно вражені.

Переклад С. Воскресенка

Б. Калаушин. Ілюстрація до оповідання «Товстий і тонкий»

Запитання і завдання до прогитаного твору

1. У чому комічність сцени, зображеної в оповіданні «Товстий і тонкий»? Які її деталі вам видаються особливо смішними?
2. Як характеризують персонажів твору шкільні прізвиська?
3. У першому абзаці оповідання автор повідомляє, чим пахне від товстого й тонкого. Знайдіть ці подробиці в тексті й поясніть, які штрихи до портретів персонажів вони додають.
4. Як і чому змінюється поведінка товстого й тонкого впродовж зустрічі? Наведіть відповідні цитати.
5. У який момент розмови дружина тонкого вперше усміхнулася. Якою ви уявляєте цю усмішку? Про що вона свідчить?

6. Простежте й прокоментуйте зміни в поведінці Нафані. Як ці зміни пов'язані з поведінкою батька?
7. Якого змісту набуває в оповіданні антитеза «товстий—тонкий»? Як ви гадаєте, чому її винесено в заголовок оповідання?
8. **Пофантазуйте!** Уявіть, що оповідання «Товстий і тонкий» має назву «Таємний радник і колезький асесор». Що в такому разі змінилося б у сприйнятті цього твору читачами?

РОЗДІЛ 2

**«НАСКІЛЬКИ ЛЮДИНА МАЛА
Й НАСКІЛЬКИ Ж ВОНА
ВЕЛИКА!»**

Літературна розминка

1. Кого називають «сильними особистостями»? Які риси характеру притаманні таким людям?
2. Наведіть приклади «сильних особистостей» із творів літератури й кіно. У чому саме виявилася сила цих персонажів?

Джек Лондон
(1876–1916)

Йому судилася рання слава одного з найвидатніших письменників Сполучених Штатів Америки. Його обожнювали як творця сильних і мужніх героїв, ним захоплювались як відчайдушною і сміливою людиною. Він був для своїх читачів «часточкою юності, відваги й героїзму», невинним романтиком і суворим критиком суспільства водночас.

Джек Лондон (справжнє ім'я — Джон Гріффіт Чейні) народився 12 січня 1876 р. у Сан-Франциско в сім'ї фермера, який замінив йому батька. Рідний батько письменника, дивакуватий професор Чейні, був мандрівним астрологом, виступав з публічними лекціями, займався дослідженнями, давав приватні уроки. Звісно,

Чейні не мав безпосереднього впливу на сина (він розлучився з дружиною до його народження), але, певне, саме від нього Джек Лондон успадкував творчу вдачу й любов до навчання.

З дитинства майбутньому письменнику доводилося боротися за місце під сонцем. Родина його здебільшого бідувала, а спроби вітчима виправити становище були марними.

У дванадцять років Джек Лондон почав працювати. Однак зарібок був копійчаний, тож невдовзі хлопець вирішив стати устричним піратом¹. Позичивши триста доларів, він придбав шлюп і швидко навчився цьому ризикованому ремеслу, що й справді виявилось прибутковим. Тепер юнак міг допомагати батькам і дещо залишати собі. Уже за кілька місяців Джек Лондон став королем устричних піратів, першим у ловах, бійках і веселоцях.

Набуті в той час навички керування шлюпом допомогли майбутньому письменнику найнятися матросом на корабель, що відпливав на лови морських котиків. Завдяки працьовитості, наполегливості, сміливості й щирості він завоював симпатію бувалих моряків. Кожний день подорожі дарував юнакові яскраві враження. Однак зароблених грошей вистачило ненадовго. Повернувшись додому, він узявся до чорної роботи. Працювати доводилося шість днів на тиждень, по тринадцять годин на добу, тимчасом зарплатня була такою мізерною, що родина ледь зводила кінці з кінцями.

У ті роки єдиною розрадою для Лондона стали книжки. Вони відкривали йому світ, сповнений сильних почуттів і глибоких думок, давали відповіді на запитання, що бентежили юну душу. Поступово розширюючи своє уявлення про життя, хлопець дедалі більше переконувався, що повинен багато чого навчитися, аби надолужити згаяне за роки мандрівок і пригод.

Цікаві подробиці

У дев'ятнадцять років Джек Лондон сів за шкільну парту. Стосунки з однокласниками, які були значно молодшими за нього, не склалися. До того ж юнак знову був змушений підробляти, зокрема й прибиральником у школі, що принижувало його перед товаришами. Усе це, звісно, ускладнювало його життя, але не стало перешкодою на шляху самоосвіти.

Самостійно засвоївши програму підготовчих курсів університету, Лондон став студентом. А незабаром трапилася подія, що змінила його життя: у Клондайку² було знайдено золото. Країну охопила «золота лихоманка», і молодий Лондон, покинувши університет, при-

¹ Устричний пірат — людина, що займається нелегальним виловом устриць (їстівних морських молюсків).

² Клонда́йк — золотоносний район на північному заході Канади, у басейні річки Клонда́йк.

Клондайк за часів
«золотої лихоманки»

еднався до численної армії золотощукачів.

Перебувши в Клондайку довгу полярну зиму, Джек Лондон зазнав усіх знегод північного життя. Він так і не знайшов золота, натомість здобув інший скарб — теми й сюжети для своїх майбутніх творів.

Спливуть лічені місяці, і цей скарб заблещить під його пером. Джек Лондон увійде в історію літератури як відкривач Американської Півночі — її величної природи, суворих буднів, що випробовують людину на міцність, та сильних характерів, здатних вистояти в битві за життя.

Перевірте себе

1. Які факти біографії митця вас зацікавили?
2. Які риси характеру, на ваш погляд, допомогли Джеку Лондону стати письменником?
3. Що спонукало Джека Лондона звернутися до теми «золотої лихоманки» в Північній Америці? Стисло схарактеризуйте його твори, присвячені цій темі.
4. **Подискутайте!** Чим можна пояснити письменницький інтерес Джека Лондона до сильних особистостей? Обґрунтуйте свою думку.

Теми проєктів

1. «Яскраві епізоди з життя Джека Лондона».
2. «Північна Америка у творчості Джека Лондона».
3. «Золота лихоманка» в Америці кінця XIX ст.».

ЖАГА ДО ЖИТТЯ

(Скорочено)

Хто добре жив і кинув все,
лиш той здобуде гарту, —
і виграти потрапить той,
хто ставить все на карту¹.

Вони ступали, кульгаючи, до річки; сходячи вкритим каменюками берегом, передній заточився і мало не впав. Обидва були стомлені й виснажені, з облич їм не сходив вираз тупого терпіння, що

¹ Переклад Н. Дубровської та Г. Яр.

його карбують тривалі знегоди. На спині вони несли важкі клунки, загорнені в уквивала і підтримувані ремінцями, які вони накиннули на лоби. Кожен ніс рушницю. Вони ступали, схиливши низько плечі, а ще нижче голову, втупившись очима в землю.

— Якби нам бодай два патрони з тих, що в схованці, — промовив задній.

Голос його звучав одноманітно, без усякого виразу. Він говорив байдужно, і перший, заходячи в молочно-білий потік, що шумував між камінням, не озвався ні словом.

Слідом за ним у річку ступив другий. Вони не роззувалися, хоч вода була холодна, як крига, — така холодна, аж кістки нили і затерпали ноги. Подекуди шумливий вир сягав їм до колін, і обидва вони втрачали опору.

Той, що йшов позаду, посковзнувся на гладенькому валуні й ледве не впав, але в останню мить утримався на ногах, голосно зойкнувши з болю. Мабуть, у нього запаморочилася голова; заточившись, він випростав вільну руку, ніби шукав опертя. Ставши рівно, він спробував ступити вперед, але знов похитнувся і мало не впав. Тоді він поглянув на товариша, котрий навіть не озирнувся.

Цілу хвилину він стояв нерухомо, ніби щось обмірковуючи. Потім гукнув:

— Агов, Біле! Я підвернув ногу!

Біл шкандибав далі через молочно-біле шумовиння. Він так і не озирнувся. Товариш дивився йому вслід, і, хоч його обличчя ніяк не пожвавилось, очі засвітилися тугою пораненого оленя.

Біл вийшов, кульгаючи, на той берег і подався далі, не повертаючи голови. Чоловік, що стояв серед потоку, вдивлявся йому вслід. Губи його злегка тремтіли, і давно не голені руді вуса заворушилися. Він механічно облизав їх.

— Біле! — гукнув він ще раз.

Це був благальний крик дужої людини, що потрапила в біду, але Біл не обернувся. Другий дивився, як він долав пологісний схил і, незграбно кульгаючи, простував усе далі й далі, туди, де на далекому небокраї вимальовувалися низькі горби. Він дивився товаришеві вслід, поки той перейшов через гребінь і зник з очей. Потім одвів погляд і озирнувся те коло світу, в якому його покинув Біл.

Побіля обрію дотлівало сонце, ледве проглядаючи крізь запону туману й мли, що налягали на землю без чітких обрисів, наче гуща. Перенісши всю свою вагу на здорову ногу, він витяг годинника. Була четверта. Уже тижнів зо два він не лічив днів, знав тільки, що зараз

Кадр з кінофільму
«Любов до життя» (США, 2012 р.)

Кадр з кінофільму
«Любов до життя» (США, 2012 р.)

кінець липня або початок серпня і що, отже, сонце сідає на північному заході. Він перевів погляд на південь — десь там, за оцими похмурими горбами простяглося Велике Ведмеже озеро; в тім краї Полярне коло застережно накреслило свій кордон по канадській Безплідній Землі. (...)

Він знову озирнув те коло світу, у якому залишився. Невесела картина. З усіх боків, аж до обрїю, одноманїтна пустеля, пагорби всі пологі й низькі.

Ані деревця, ані кущика, ні травинки — нічого, крім безкрайньої страшної пустки; і в його очах нараз проблїснув страх.

— Біле! — прошепотїв він і знову повторив: — Біле!

Він зіщулювся, стоячи посеред молочно-білого шумовиння, так, ніби вся оця неозора безодня пригнітила його своєю нездоланною силою й жаским спокоєм. Він затремтів, як у лихоманці. Рушниця випала з рук у воду. Зачувши плескіт, він отямився, переборов страх, опанував себе, намацав на дні рушницю й витяг її з води. Потім пересунув клумак ближче до лївого плеча, щоб не так давило на ушкоджену ногу, і побрїв до берега, невільно, обережно, кривлячись із болю.

Він ішов не зупиняючись. (...)

Він ішов слїдами товариша від болїтця до болїтця, намагаючись ставати на каменюки, що витикались острївцями з-посеред зеленого моря моху. (...)

Він їтиме за водою до річки Дїз. Там під перекинутим каное¹, що привалене камїняччям, їхня схованка. Він знайде там набої для своєї рушницї, гачки й лїски, невеличку рибальську сітку — одне слово, все начиння, щоб добувати собі харчі.

Також там є борошно — правда, небагато, — шматок бекону й трохи бобїв.

Бїл чекатиме на нього біля схованки, і вони удвох попливуть по Дїз на південь, до Великого Ведмежего озера, а потім через озеро до річки Макензі. І далї й далї на південь — хай женеться за ними зима, хай вкриваються кригою потоки, хай дні стануть морозні — вони пливтимуть собі на південь, поки дістануться до якоїсь факторїї Компанїї Гудзонової затоки, де ростуть високї й здоровї дерева і де вдосталь усякого харчу. (...)

Два дні в нього не було й рїски в ротї, і вже хтозна-відколи він не наїдався досхочу. Раз у раз він нахилився, зривав блїдї боло-

¹ К а н о́ е — невеличкий човен, у якому гребуть незакріпленим веслом, стоячи на одному колїні.

тяні ягоди, клав їх у рот, розжовував і ковтав. Пожива з тієї ягоди кепська — сама водичка та сім'я. Ягода одразу танула в роті, лишалася тільки гірке тверде сім'я. Чоловік знав, що з ягід нема ніякого наїдку, проте жував і жував, сподіваючись наїстися всупереч власному досвідові.

Літературний практикум

1. Перечитайте перше речення оповідання. Про що ви з нього дізналися?
2. Як автор називає героїв у першому реченні. Чому?
3. Дочитайте перший абзац до кінця. Як у ньому змальовано подорожніх? Чому письменник замість двох портретів персонажів подає спільний опис? Що можна сказати про героїв на підставі цього опису?
4. Знайдіть у тексті свідчення того, що персонажі — золотошукачі, які повертаються з промислу додому.
5. Знайдіть у прочитаному уривку описи природи. Як у них відтворено особливості північноамериканського пейзажу? Як відчувається серед північної природи герой?
6. У чому полягала небезпечність становища золотошукача, який ушкодив ногу?
7. **Подискутуйте!** Чому, на вашу думку, Біл не озирнувся на оклик товариша: справді не почув його голосу чи не схотів почути?
8. Як покинутий товариш сприйняв поведінку Біла? Знайдіть в уривку деталі, які передають почуття героя після кожного звернення до Біла. Як ці почуття змінюються?
9. **Пофантазуйте!** Чим, на вашу думку, закінчиться мандрівка для обох золотошукачів?

О дев'ятій годині він боляче забив об каменюку пальця на нозі, заточився і впав од страшної втоми й виснаги. Довгенько він лежав на боці не рухаючись. Потім зняв ремені й насилу сів. Ще не смеркло, і в напівсутінках він почав нишпорити між камінням, шукаючи моху. Склавши його в купу, він розпалив вогонь — мох затлівся, закурів — і поставив на нього бляшаний казанок з водою.

Він розв'язав свого клумака і передусім полічив сірники. Їх було шістдесят сім. Щоб пересвідчитись, він перелічив їх тричі. Тоді розділив сірники на три пучечки, загорнув кожен у промащений папір і сховав — один пучечок у порожній кисет, другий — за внутрішній обідок приношеного капелюха, а третій — за пазуху, під сорочку.

Кадр з кінофільму
«Любов до життя» (США, 2012 р.)

Коли він упорався з цим, його раптом посів ляк; він витяг і порозгортав усі пучечки й ще раз перерахував сірники. Їх так само було шістдесят сім.

Він висушив мокре взуття біля вогню. Мокасини перетворились на лахміття. Пошиті з укривала шкарпетки світили дірками, натерті ноги покривавіли. Кісточка дуже боліла. Він оглянув її — суглоб розпух і став завгрубшки з коліно. Він одірвав довгу смужку з одного укривала і туго перев'язав кісточку. Віддер ще кілька смуг і обмотав ноги — це правитиме йому за шкарпетки й мокасини. Потім випив гарячої води, накрутив годинника й ліг, загорнувшись в укривала. (...)

Прокинувся він о шостій ранку і якусь часину нерухомо лежав на спині, втупившись очима в сіре небо. Голод давався взнаки. (...)

Стонучи, він через силу звівся на ноги. Суглоби неначе заіржавіли. Вони аж скрипіли, і зігнути їх можна було лише великим зусиллям. Коли він урешті звівся на ноги, то ще з хвилину випростував спину, щоб стати прямо, як належить людині. (...)

Він повернув ліворуч і пішов, раз у раз пристаючи зірвати болотяну ягоду. Нога набрякла, і він кульгав дужче, але цей біль був за дурницю проти болю в шлунку. Голод гриз йому нутрощі. Він так допікав, аж забив йому памороки, і чоловік уже не знав, у який бік треба йти, щоб дістатися до Країни Патичків. Болотяні ягоди не гамували гострого голоду, від них тільки щипало язика й піднебіння. (...)

Він зазірав у кожному калюжу і зрештою, коли настав тривалий присмерк, помітив у одній такій калюжі рибку з пічкура завбільшки. Він занурив руку аж по плече, але рибка втекла. Тоді він узявся ловити її обома руками й скаламутив воду. Він так запалився, що впав у калюжу й промок до пояса. Вода геть скаламутніла, і йому довелося чекати, поки вона всядеться.

Він ще раз почав ловити рибу, але невдовзі вода скаламутніла знову. Та він уже не міг чекати: одв'язав бляшане відерце й став вичерпувати калюжу. Спочатку він черпав похапливо, весь захлюпався і випліскував воду так близько, що вона збігала назад у калюжу. Тоді він став черпати обережніше, намагаючись зберегти спокій, дарма що серце несамовито калатало і тряслися руки. За півгодини він дочерпався до дна. Води не залишилось, але рибка зникла. Між камінням він завважив ледь помітну шпарину, через яку вона прослизнула в сусідню, куди більшу калюжу — такої йому й за цілу добу не вибрати. Якби знаття, що там шпарина, він би від самого початку затулив її камінцем і напевно спіймав би рибу.

Збагнувши свою помилку, він безсило простягнувся на вологій землі. Спершу він плакав тихенько, далі вголос, і його ридання розлягалися над байдужою пустелею довкола; опісля він плакав без сліз, конвульсивно схлипаючи.

Він розпалив вогонь і зігрівся, випивши кілька кварт окропу. Потім уклався спати на прискалку — так само, як і минулої ночі.

Перед сном він перевіряв, чи не промокли, бува, сірники, і накрутив годинника. Укривала були вологі, аж липли. Кісточку боляче смікало. Але його діймав лише голод: цілу ніч йому снилися обіди, бенкети та столи, заставлені найрізноманітнішими стравами.

На ранок він змерз і прокинувся зовсім хворий. Сонця не було. Земля й небо стали ще сіріші, аж темні. (...) Виголоднів він просто до знестями. Йому було байдуже, куди простувати, отож він ішов, де легше, — низинами. Навпомацки знаходив під снігом водяві болотяні ягоди, так само навпомацки висмикував корінці рогозу. Та все це було несмачне і не приборкувало голоду. (...)

Він порвав рештки одного укривала на смужки й обмотав закривавлені ступні. Потім щільно перев'язав хвору ногу і приготувався рушати далі. Пакуючи клумак, він довго дивився на торбинку з лосячої шкіри, але врешті прихопив її із собою. (...)

Опівдні він нагледів у великій калюжі двох пічкурів. Вичерпати її було неможливо, але зараз він діяв розсудливо й спромігся упіймати їх відерцем. Вони були завдовжки з мізинець, та їсти йому вже майже перехотілося. Біль у шлунку дедалі тупішав і вщухав. Здавалося, шлунок дрімає. Він їх з'їв сирими, ретельно розжовуючи, — з'їв лише тому, що йому наказував розум. Чоловік усвідомлював, що треба їсти для того, щоб вижити. (...)

Ще одна ніч; уранці, міркуючи розважливіше, він розв'язав шкіряну шворку, що нею засупонював лосячу торбинку. З неї полився жовтий потік зернистого золотого піску й самородків. Він розділив золото надвоє: одну половину, зав'язавши її в шмат укривала, заховав біля примітного кам'яного виступу, а другу згріб назад у торбинку. Він уже почав рвати своє останнє укривало, щоб замотувати ноги. Але рушниці він ще не кинув, бо в сховищі на Дізі лежали набої. (...)

Опівдні він відчув, що нести клумак йому несила. Він знову розділив золото, цього разу висипав половину просто на землю. Трохи згодом він викинув і решту, залишивши при собі укривало, бляшане відерце й рушницю. (...) Одного разу він прийшов до тьми від фантастичного видовища. Він ледве не зомлів і заточився, як п'яний, насилу втримавшись на ногах. Перед ним стояв кінь. Він очам своїм не вірив. Їх заволокло густою імлюю, яку пронизували блискотливі цяточки. Він почав несамовито терти очі й врешті

Кадр з кінофільму
«Любов до життя» (США, 2012 р.)

побачив, що то не кінь, а здоровий бурий ведмідь. Звір роздивлявся його з ворожою цікавістю.

Чоловік уже підніс був рушницю, але зразу ж і згадав, що її не заряджено. Опустивши її, він витяг з оздоблених бісером піхов мисливського ножа. Перед ним було м'ясо і життя. Провів пальцем по лезу. Лезо було гостре. Вістря теж гостре. Зараз він кинеться на ведмедя і вб'є його. Але серце застерезливо стукотнуло, потім шалено підскочило й дрібно-дрібно затріпотіло, голову стягло мов обручем, мозок оповила млість.

Відчайдушну хоробрість змило хвилею страху. А що коли звір нападе на нього, слабосилого? Він хутко випростався, щоб прибрати показного вигляду, міцніше затис у руці ножа і подивився просто у вічі ведмедеві. Ведмідь ступив незграбно вперед, став на задні лапи й вичікувально рикнув. Якби чоловік побіг, ведмідь погнався б за ним, але чоловік не втік. Осмілілий зі страху, він теж загарчав, дико, люто, вкладаючи в це гарчання весь свій страх, як невіддільний від життя, переплетений з найглибшими його коріннями.

Ведмідь одступив убік, погрозово рикаючи: він і сам злякався цієї загадкової істоти, що стояла прямо й не боялась його. Та чоловік не рухався. Він стояв і далі, як статуя, поки небезпека минула, і лише тоді, не годен більше стримати дрожі, осів на вогкий мох. (...)

Настали жаскі дні зі снігом та дощем. Він уже не зважав на час, коли спинявся на ночівлю і коли вирушав у дорогу. Ішов він як удень, так і вночі. Відпочивав там, де падав, і насилу плентався вперед, коли в ньому знов спалахувало притьмяніле життя. Своєю волею він уже не боровся. Це просто життя в ньому не хотіло вмерти й гнало його вперед. Він не страждав. Нерви його притупіли, заніміли, уява сповнилася моторошними видивами й солодкими мріями. (...)

Він прийшов до тями, лежачи горілиць на кам'яному виступі. Гріло яскраве сонце. Десь удалині мекали оленята. З пам'яті виникали неясні спогади про дощ, вітер і сніг, але як довго стояла негода — два дні чи два тижні, — він не знав. (...)

Позаду почулось якесь сопіння — хтось наче зітхнув чи кашлянув. Дуже повільно, бо був украй виснажений і зовсім закоцюб, перевернувся він на другий бік. Поблизу він нічого не побачив і терпляче почав чекати. Знову почулося сопіння й бухикання — між двома визубленими каменями, не далі як за двадцять кроків од себе він угледів вовчу голову. Гострі вуха не стирчали догори, як у інших вовків; очі були тьмаві й налиті кров'ю, голова понурилася. Звір безперестану кліпав од яскравого сонця. Він чи не був хворий. За мить він знову засопів і бухикнув. (...)

Він сів і почав міркувати про те, що слід зробити найперше. Постолои з укривал протерлися наскрізь, ноги стали суцільною ранюю. Останнє укривало він подрав доценту. Рушницю й ножа загубив. Шапка теж пропала, і разом з нею сірники, сховані за обідком, але пучечок сірників за пазухою в кисеті, загорнутий у промащений папір, зберігся сухим. Чоловік глянув на годинника. Він показував одинадцять і ще

цокав. Мабуть, він його коли-не-коли накручував. (...)

Усю ніч він чув бухикання хворого вовка і час від часу мекання оленят. Навколо буяло життя, але життя повне сил і здоров'я, і він розумів: хворий вовк іде слідом за хворою людиною, мавши надію, що та вмре раніше. Вранці, розплющивши очі, він побачив, що звір не зводить з нього тоскного, голодного погляду. Вовк стояв понурившись, підбравши хвоста, мов миршавий, прибитий горем пес. Він тремтів на пронизливому ранковому вітрі й понуро вишкірився, коли чоловік обізвався до нього хрипким шепотом.

Зійшло яскраве сонце, і весь ранок він шкандибав, зашпортуючись і падаючи, до корабля, що виднів на іскристому морі. Погода стояла чудова — у північних широтах настало коротке бабине літо. Воно могло тривати тиждень, а могло скінчитись і завтра або позавтра. Пополудні він натрапив на слід. Це був слід іншої людини, що вже не йшла, а повзла навкарачки. Він подумав, що це, може, Білів слід, але подумав спроквола, байдуже. Тепер його ніщо не цікавило. Він уже нічого не відчував і не хвилювався. Він став несприйнятливий до болю. Шлунок і нерви заснули. Але життя, яке ще жевріло в ньому, гнало його вперед. (...)

Він пішов слідами людини, що лізла навкарачки, і незабаром дістався місця, де вони урвалися, — на мокрому мохові лежали свіжообгризені кістки, а навколо видніли сліди вовчих лап. Тут же валялася торбинка з лосячої шкіри, достоту така, як і в нього, подерта гострими іклами. Він спромігся підняти торбинку, хоч її вага була майже надсильна для його слабких рук. Біл ніс її до останку. Ха-ха! Ох і посміється ж він з Біла! Він виживе і донесе торбинку до корабля на іскристім морі. Сміх його звучав хрипко й страшно, мов вороняче крикання, і хворий вовк почав тоскно йому підвивати. Чоловік одразу змовк. Як же він посміється з Біла, коли це Біл, коли ці рожевувато-білі чистенькі кістки і є Біл!

Він одвернувся. Що ж, нехай Біл покинув його, але він не візьме золота, не смоктатиме Білових кісток. А Біл зробив би так, якби опинився на його місці, думав він, плентаючись далі. (...)

Того дня він скоротив відстань між собою і кораблем на три милі; наступного — ще на дві.

Тепер він повз навкарачки, як Біл. Під кінець п'ятого дня до корабля лишалося миль із сім, та він уже був неспроможний пропо-

Кадр з кінофільму
«Любов до життя» (США, 2012 р.)

взти за день і милі. Бабине літо все тривало, а він то ліз навкарачки, то непритомнів, а вовк усе плентався слідом за ним, кашляючи і хриплячи. Його коліна стали суцільною раною, як і ноги; хоч він обмотав їх клаптями, що видер із сорочки, кривава смуга тяглася за ним по каменях та мохові. Якось, оглянувшись, він побачив, що вовк пожадливо вилизує слід, і зрозумів, який його чекає кінець, якщо... якщо він сам не вб'є вовка. І почалася одвічна страшна трагедія боротьби за існування: хвора людина повзла, хворий вовк шкутильгав за нею — дві вмирущі істоти волоклися через пустелю, чигаючи на життя одна одної. (...)

Він лежав нерухомо на спині і дослухався до хрипкого дихання хворого вовка, який підступав до нього ближче й ближче. Воно ставало дедалі чутніше, час тягнувся нескінченно довго, а він не ворухився. Ось вовк засопів йому біля самого вуха. Шорсткий сухий язик тернув його по щоці, немов шліхтувальний папір. Він миттю випростав руки — принаймні хотів їх випростати. Пальці зімкнулися, мов пазурі, але нічого не схопили. Для швидких упевнених рухів потрібна сила, а йому саме сили й бракувало.

Вовкове терпіння було незмірне, одначе таке саме незмірне було терпіння й людини. Півдня він пролежав нерухомо, борючись із запамороченням, чигаючи на звіра, який хотів ним пожитися і яким він жадав пожитися сам. (...)

Дихання він не почув, але спроквола збудився зі сну, відчувши, як шорсткий язик торкнув його руку. Він чекав. Ікла злегка стиснулись, потім стиснули руку дужче, вовк зібрав усю свою снагу, намагаючись устроїти зуби в поживу, якої так довго чекав. Але й людина чекала довго: рука здавила вовчу щелепу. І поки вовк кволо пручався, а рука кволо тримала його за щелепу, друга рука поволі простягнулась і схопила звіра. Хвилин через п'ять чоловік усією своєю вагою навалився на вовка. Але рукам бракувало сили задушити його. Тоді він притиснувся обличчям до вовчої горлянки, намагаючись її прокусити. Рот забився шерстю. Минуло півгодини, і чоловік відчув, як у горло потік теплий струмочок. Кров зовсім йому не смакувала. Він ковтав її, немов розтоплений свинець, насилу долаючи огиду. Потім він перекинувся на спину й заснув.

На китобійному судні «Бедфорд» було кілька вчених — учасників наукової експедиції. З палуби вони зауважили на березі якусь дивну істоту. Вона повзла до води. Годі було визначити, що то за звір, отож як справжні природники вони сіли у вельбот¹ і попливли до берега роздивитися зблизька. То була й справді жива істота, в якій важко було впізнати людину. Вона була сліпа, безтямна і звивалася на піску, немов велетенський хробак. Вона звивалася марно, майже не посуваючись уперед, але була вперта — корчилася, крутилася і за годину пролазила футів із двадцять.

¹ В е л ь б о т — швидкохідна шлюпка з гострими носом і кормом, а також невеличкою щоглою.

Через три тижні, лежачи на койці в каюті «Бедфорда», зі сльозами, що котилися по запалих щоках, чоловік розповів, хто він такий та чого йому довелося зазнати. Він також мимрив щось про матір, про сонячну південну Каліфорнію, про будиночок посеред помаранчевого гаю, обсаджений квітами.

Збігло ще кілька днів. Він уже сидів за столом у каюткомпанії і обідав з ученими й корабельними офіцерами. Він ніяк не міг надивитися на таку силу-силенну їжі і спостерігав з тривогою, як вона зникає в чужих ротах. Він проводив поглядом кожний шматок, і на його обличчі проступав вираз глибокого жалю. Він був при своєму розумі, але проймався ненавистю до людей, котрі сиділи за столом. Його не облишав страх, що не вистачить харчів. Він розпитував кока, юнгу, капітана про запаси продуктів. Вони безліч разів заспокоювали його, однак він їм не вірив і нишком заглядав у комору, щоб пересвідчитись на власні очі.

Люди помітили, що він гладшає. Він товстішав з кожним днем. Учені похитували головами й висували різні теорії. Вони зменшили йому пайку, а проте він усе круглішав, і особливо виріс у нього живіт.

Матроси посміхалися. Вони знали, у чім річ. І коли вчені почали стежити за ним, то теж невдовзі дізнались. Вони побачили, як після сніданку він пробрався крадькома на бак і, мов жебрак, простяг руку до матроса. Матрос посміхнувся і дав йому шматок морського сухаря. Чоловік пожадливо схопив сухар, подивився на нього, як на те золото, і сховав за пазуху. Таку ж милостиню приймав він і од інших матросів.

Учені нічого не сказали й дали йому спокій. Але вони обстежили нишком його койку. У ній знайшлося повно сухарів, матрац був напханий сухарями, в кожному закутку були сухарі. І все ж чоловік мався при своєму розумі. Просто він уживав запобіжних заходів на випадок голоднечі, та й годі. Вчені сказали, що це минеться; воно й справді минулося, перш ніж «Бедфорд» кинув якір у бухті Сан-Франциско.

Переклад П. Соколовського

Запитання і завдання до прочитаних уривків

1. Як золотошукач намагався вгамувати голод? Перекажіть епізоди, у яких ідеться про його спроби впіймати рибу. Які риси характеру героя розкрито в цих епізодах?
2. Розкажіть про зустріч золотошукача з ведмедем. Що допомогло героєві уникнути загибелі?
3. Опишіть двобій з вовком. Яка думка не давала героєві змиритися з можливістю поразки?
4. У який момент випробувань герой викинув золото? Про що свідчить цей учинок?
5. Що герой відчув, побачивши кістки свого супутника? Чому він не взяв торбинки Біла із собою?

6. Яким побачили золотошукача матроси? Знайдіть відповідний опис у тексті. На чому в ньому наголошено? Чи відповідає цей «портрет» душевному стану героя?

7. Поясніть поведінку золотошукача на кораблі. Чому він підозріло ставився до своїх рятівників?

Запитання і завдання до прочитаного твору

1. Укажіть основні етапи «битви за життя», що випала на долю головного героя прочитаного вами оповідання Джека Лондона.

2. **Подискутуйте!** Обговоріть подані запитання. Поясніть свою думку.

- Яке з пережитих головним героєм випробувань було найважчим?
- У яких ситуаціях головний герой відчував розгубленість, страх, відчай? Чи означає це, що в такі миті він не був сильною особистістю?
- Як ви гадаєте, чому Біл загинув, а головний герой вижив?

3. **Групова робота.** Завдання для першої групи. Розкрийте зміст епіграфа до оповідання «Жага до життя» за наведеними запитаннями.

А. Які цінності людського життя утверджує епіграф?

Б. Як, згідно з епіграфом, їх можна досягнути?

В. Чи підтверджує зміст оповідання ідеї епіграфа (можливо, навпаки, спростовує)? Обґрунтуйте прикладами з тексту.

Завдання для другої групи. «Переробіть» початок твору (від першого речення до слів золотошукача «Агов, Біле! Я підвернув ногу!») так, щоб оповідь у ньому велася від особи головного героя. Що в такому випадку зміниться? Чому, на вашу думку, автор обрав інший спосіб оповіді? А чому він не дав імені головному героєві?

Завдання для третьої групи. **Пофантазуйте!** Придумайте власне закінчення оповідання, починаючи зі слів: «Через три тижні, лежачи на койці...».

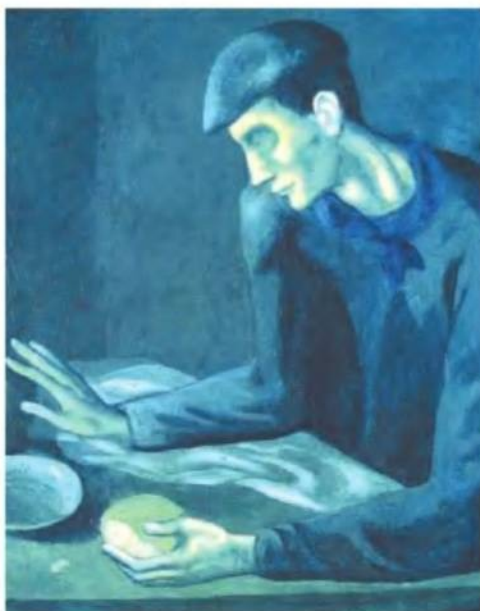

Літературна розминка

1. Розгляньте репродукції картин. Як ви гадаєте, чим зацікавив художників образ людини, позбавленої зору? Які проблеми життя сліпих відображено на картинах?

В. Перов. Приїзд інститутки до сліпого батька

П. Пікассо. Сніданок сліпого

Дж. Еверетт Міллес. Сліпа дівчина

2. Що увиразнили художники в образах сліпих — обмеженість їхніх можливостей чи прагнення бути повноцінними людьми?

Володимир
Короленко
(1853–1921)

Талановитий письменник з України увійшов в історію російської літератури як заступник знедолених і принижених. Таким він був і у своїй творчості, і в політично-громадській діяльності, за яку заплатив роками життя на засланні.

Володимир Галактіонович Короленко народився 27 липня 1853 р. в Житомирі. Батько письменника, нащадок козацького роду, був суддею. Його поважали як людину чесну й невідкупну. Ці якості Короленко-старший прищеплював і своїм п'ятьом дітям. Мати митця походила з польських поміщиків. Великодушна й самовіддана, вона виховувала синів і дочок передусім добрими, чуйними, порядними.

Дитинство Володимира Галактіоновича минуло в Житомирі, юність — у Рівному. Тоді це були невеликі затишні містечка. Романтика їхніх пишних краєвидів, таємничих підземель і давніх легенд зачаровувала мрійливого хлопчину. Однак саме там він пізнав і справжню гіркоту провінційної дійсності — зашкарублий застій, що аж надто яскраво виказував вади державно-суспільного ладу Російської імперії.

Консультація професора Філологова

Дитячі та юнацькі враження були для Короленка важливим духовним орієнтиром. Живучи в Росії, письменник завжди намагався налагодити побут за батьківськими традиціями. Спогади про Україну відлунювали і в його творах. Так, житомирський період, який тривав тринадцять років, відбився в оповіданнях «Вночі», «Парадокс», «Мое перше знайомство з Діккенсом» та чотиритомній «Історії мого сучасника». А повість «У поганому товаристві» стала яскравою літературною пам'яткою перебування Володимира Галактіоновича в Рівному. ❖

На долю письменника випало чимало поневірянь. Після смерті батька родина Короленків залишилася без засобів до існування, тож продовження навчання в реальному училищі потребувало від Володимира розважливого ставлення до життя й жорстких обмежень. А 1871 р. він вступив до Петербурзького технологічного інституту.

У перші студентські роки напівголодний юнак рятувався від злиднів копійчаними підробітками і зрештою змушений був перевестися до московської Петрівської хліборобської і лісової академії, де отримав стипендію. Однак закінчити цей навчальний заклад Короленку не вдалося. За активну участь у студентських заво-

рушеннях майбутнього письменника було виключено з академії і вислано в провінцію.

Відбувши покарання, Короленко повернувся до Петербурга, де вступив у Гірничий інститут. Влада пильно стежила за студентом, що приєднався до народницького руху, й невдовзі його було заарештовано за підозрою у співпраці «з головними революційними діячами». Майже шість років Володимир Галактіонович провів у тюрмах і на засланні. Останній термін він відбував у Якутії за відмову присягнути на вірність цареві Олександрю III.

Утім, життєві випробування лише загартували Короленка. Навіть більше — саме вони викували з нього письменника, перед яким невдовзі шанобливо схилилася Росія.

У 1885 р. Короленку дозволили оселитися в Нижньому Новгороді. Протягом наступних десяти років він опублікував кілька збірок талановитих нарисів і оповідань, у яких виступав проти соціальної несправедливості й обстоював право пригноблених на гідне життя.

Не менш значущою була й громадська діяльність Володимира Галактіоновича. Численні статті, у яких він викривав злочини чиновників, бездушність судової машини й подібні суспільні явища, незмінно привертала увагу широкого загалу. Згодом його публікації набули такої впливовості, що з ними мусив рахуватися навіть царський уряд.

У 1890-х роках письменник відвідав Крим і Поволжя, подорожував Кавказом і Південним Уралом. Випало йому побувати й в Америці. Враження від тієї поїздки втілилися в повісті «Без язика» (1895), де змальовано поневіряння українського селянина, що марно намагається знайти кращу долю на чужині.

Громадській діяльності письменник віддавав майже весь свій час. Друзі говорили, що він міг би написати значно більше художніх творів, якби не витрачав стільки сил на суспільні справи. Короленко не заперечував, але й ніколи не шкодував про свій вибір, адже інтереси громади ставив вище за власну творчість. Так було і за царського правління, і за більшовицького уряду. Короленко рішуче засуджував насильницькі методи нової влади й братовбивчу війну, яка коштувала народів багатьох жертв...

У 1901 р. Короленко повернувся на батьківщину. Він оселився на Полтавщині, де й прожив до кінця своїх днів.

Український мотив

Нині в Україні діють два літературно-меморіальних музеї Короленка. Один з них знаходиться в Житомирі, у будинку, де минули дитячі роки митця. У сімох залах музею можна побачити речі родини Короленків, а також прижиттєві видання творів письменника та його сучасників.

Другий музейний комплекс розташований у Полтаві. До нього входять садиба письменника (пам'ятка історії кінця XIX — початку

XX ст.), флігель, де розміщено виставковий зал, та могила письменника і його дружини на території міського парку «Перемога». ❖

Будинок-музей В. Короленка
в Житомирі

Будинок-музей В. Короленка
в Полтаві

Либонь найкраще особистість, життя і творчість Короленка характеризують його власні слова: *«Письменник має бути передусім людиною»*. За активну громадянську позицію, відданість ідеалам справедливості й людяність сучасники називали митця *«совістю Росії»*.

Перевірте себе

1. Розкажіть про родину Короленків. Які моральні якості прищепили письменнику батьки?
2. Як вплинули на творчість Короленка дитячі та юнацькі враження, пов'язані з Україною?
3. Схарактеризуйте громадську діяльність Короленка. Чому сучасники назвали письменника *«совістю Росії»*?

Теми проєктів

1. *«В. Короленко і Україна»*.
2. *«Образи дітей у творах В. Короленка»*.
3. *«В. Короленко. Письменник, який зажив слави “совісті Росії”»*.

СЛІПІЙ МУЗИКАНТ (Уривки)

Розділ перший

❖ У подружжя поміщиків Попельських народилася дитина. Хлопчик, названий Петрусем, видавався цілком здоровим, але мати передчувала горе. Невдовзі медичне обстеження показало, що маля сліпе. ❖

III

Сім'я, у якій народився сліпий хлопчик, була невеликою. Крім названих уже осіб, вона складалася ще з батька й «дядька Максима», як звали його геть усі домашні й навіть сторонні. Батько був схожий на тисячу інших сільських поміщиків південно-західного краю: він був добродушний, навіть, мабуть, добрий, добре наглядав за робітниками й дуже любив будувати та перебудовувати млини. Ця робота забирала майже весь його час, і тому голос його лунав у домі тільки в певні, визначені години дня, що збігалися з обідом, сніданком та іншими такими подіями. У таких випадках він завжди вимовляв незмінну фразу: «Чи здорова ти, моя голубко?» — після чого сідав до столу і вже майже нічого не говорив, хіба коли-не-коли розповідав щось про дубові вали та шестерні. Ясна річ, що його мирне й нехитре існування мало позначалося на душевному складі його сина. Зате дядько Максим був зовсім іншою людиною. Років за десять до описуваних подій дядько Максим був відомий як найнебезпечніший забіяка не тільки в околицях його маєтку, а навіть у Києві «на Контрактах»¹. Усі дивувались, як у такій поважній з усякого погляду сім'ї, якою була сім'я пані Попельської, народженої Яценко, міг удатися такий жахливий братик. Ніхто не знав, як слід з ним поводитись і чим йому догодити. На чемність панів він відповідав грубіанством, а мужикам дарував свавільство й грубощі, на які найсмирніший із «шляхтичів» неодмінно відповідав би ляпсами. Нарешті, на велику радість усіх добромисних людей, дядько Максим за щось дуже розсердився на австрійців і виїхав до Італії: там він приєднався до такого самого забіяки й еретика — Гарібальді², що, як з жахом переказували пани-поміщики, побратався з чортом і за ніщо має самого папу. (...)

Мабуть, австрійці теж дуже розсердилися на дядька Максима. Час від часу в «Кур'єрку», здавна улюбленій газеті панів-поміщиків, згадувалося в реляціях³ його ім'я серед одчайдушних гарібальдійських сподвижників,

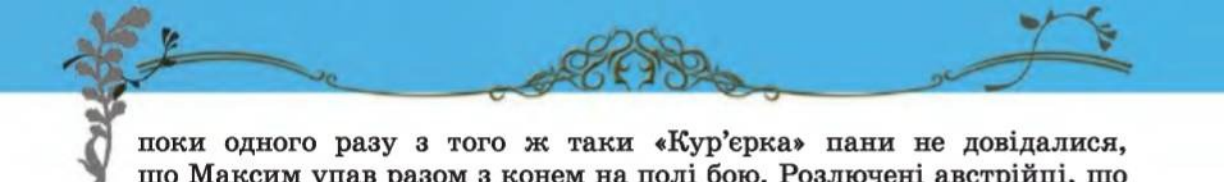

Кадр з кінофільму
«Сліпий музикант»
(режисер Т. Лукашевич, 1960 р.)

¹ Контракти — місцева назва колись славетного київського ярмарку.

² Гарібальді, Джузеппе (1807–1882) — італійський революціонер, очільник національно-визвольного руху.

³ Реляція — донесення, повідомлення про бої.

поки одного разу з того ж таки «Кур'єрка» пани не довідалися, що Максим упав разом з конем на полі бою. Розлючені австрійці, що вже давно, очевидно, гострили зуби на завзятого волиняка (що ним мало не одним, на думку його земляків, держався ще Гарібальді), порубали його, як капусту. (...)

З'ясувалося, однак, що австрійські шаблі не зуміли вигнати з Максима його впертої душі, і вона зосталась, хоч і в дуже попсованому тілі. Гарібальдійські забіяки винесли свого гідного товариша з бійки, віддали його кудись у шпиталь, і от, за кілька років, Максим несподівано прибув до своєї сестри, де й зостався.

Тепер йому було вже не до дуелей. Праву ногу йому зовсім одрізали, і тому він ходив на милиці, а ліва рука була покалічена й придатна тільки на те, щоб с'як-так спиратися на палицю. Та й взагалі він став серйознішим, угамувався, і тільки час від часу його гострий язик орудував так само влучно, як колись шабля. Він перестав їздити на «Контракти», рідко показувався на людях і більшу частину часу просиджував у своїй бібліотеці, читаючи якісь книжки, про які ніхто нічого не знав, крім припущення, що книжки зовсім безбожні. Він також писав щось, та що писання його ніколи не друкувалися в «Кур'єрку», то ніхто не надавав їм серйозного значення.

На той час, коли в сільському будиночку з'явилася й почала рости нова істота, у коротко остриженому волоссі дядька Максима вже пробивалася срібляста просивина. Плечі від постійного підпирання милицями піднялися, тулуб набрав квадратної форми. Чудний вигляд, похмуро зсунуті брови, стук милиць і клуби тютюнового диму, якими він завжди повивав себе, не випускаючи з рота люльки, — усе це лякало сторонніх, і тільки близькі до інваліда люди знали, що в порубаному тілі б'ється гаряче й добре серце, а у великій квадратній голові, укритій щетиною густого волосся, працює невгамовна думка.

Та навіть і близькі люди не знали, над яким питанням працювала ця думка в той час. Вони бачили тільки, що дядько Максим, повитий синім димом, просиджує часом цілі години нерухомо, із затуманеним поглядом і похмуро зсунутими густими бровами. Тим часом скалічений боєць думав про те, що життя — боротьба і що в ньому немає місця для інвалідів. Йому спадало в голову, що він навіки вибув з лав і тепер даремно завантажує собою фурштат¹; йому здавалося, що він — лицар, вибитий із сідла життям і повалений у прах. (...)

Спочатку він не звертав уваги на сліпу дитину, але потім химерна подібність долі хлопчика до його власної зацікавила дядька Максима.

— Гм... так, — задумливо сказав він якимось, скося поглядаючи на хлопчика, — цей малий теж інвалід. Коли скласти нас обох до купи, то, може, вийшов би один с'який-такий чоловічок.

Відтоді його погляд став спинятися на дитині дедалі частіше.

¹ Ф у р ш т а т — військовий обоз.

Розділ другий

Дійшовши висновку, що дитина матиме нещасливу долю, якщо її належно не підготувати до життя, дядько Максим узявся виховувати хлопчика на свій розсуд. Малий мав жваву, але нервову вдачу. Він швидко навчився розрізняти людей і предмети, світ пізнавав за звуками й на дотик.

Зовні Петрусь майже нічим не відрізнявся від однолітків. Він добре орієнтувався в будинку й на подвір'ї. Незнайомі люди з першого погляду навіть не помічали його вади.

Одного дня хлопчик почув, як слуга Йохим грає на сопілці, й був вражений чарівною й водночас простою мелодією. Відтоді Петрусь щовечора навідувався до Йохима, аби навчитися його мистецтва. Помітивши захоплення малого, мати придбала фортепіано і почала займатися з ним музикою. Селянська дудка Йохима подобалася Петрусеві більше, однак він виявив неабиякі здібності, опановуючи фортепіано.

Вирішивши, що це буде на краще, дядько Максим запропонував Йохимові заспівати Петрусеві українських пісень. ▲

XI

(...) — А це буде «хлопська» пісня? — запитав хлопчик. — Я розумію «по-хлопському».

Максим зітхнув. Він був романтик і колись мріяв про нову Січ.

— Ех, малий! Це не хлопські пісні... Це пісні дужого, вільного народу. Твої діди по матері співали їх на степах по Дніпру, і по Дунаю, і на Чорному морі... Ну, та ти зрозумієш це колись, а тепер, — додав він задумливо, — боюсь я іншого... (...)

XII

Максим з хлопчиком сіли на сіні, а Йохим приліг на свою лавку (ця поза найбільше відповідала його артистичному настроєві) і, подумавши з хвилину, заспівав. Випадково чи чуйним інстинктом він обрав пісню дуже вдало. Він зупинився на історичній картині:

Ой, там на горі та й женці жнуть.

Кожному, хто чув цю прекрасну народну пісню в належному виконанні, напевно запав у пам'ять її старовинний мотив, високий, протяглий, ніби повитий смутком історичного спогаду. У ній немає подій, кривавих січ і подвигів. Це й не прощання козака з милою, не молодецький наскок, не експедиція на чайках¹ синім морем та Дунаєм. Це тільки одна миттева картина, що спливла вмить у згадці українця як неясна мрія, як уривок зі сну про історичне минуле. Серед буденного й сірого теперішнього дня в його уяві постала враз ця картина, невиразна, туманна, повита тим особливим смутком, яким віє від зниклої вже рідної давнини. Зниклої, але ще не без сліду! Про неї говорять іще високі могили, де лежать козацькі кості, де опівночі

¹ Ч а й к а — тут: бойовий човен запорозьких козаків.

загоряються вогні, звідки чути ночами важкий стогін. Про неї говорять і народний переказ, і, змовкаючи дедалі більше, народна пісня:

Ой, там на горі та й жінці жнуть,
А попід горою, попід зеленою
Козаки йдуть!..
Козаки йдуть!.. (...)

ХІІІ

Хлопчик слухав з потьмареним і смутним обличчям. Коли співець співав про гору, на якій жнуть жінці, уява тієї ж миті переносила Петруся на висоту знайомої йому скелі. Він пізнав її тому, що внизу хлюпотить річка ледве чутними ударами хвилі об камінь. Він уже знає також, що таке жінці, він чує брязкання серпів і шурхіт зжатоного колосся.

А коли пісня переходила до того, що діється під горою, уява сліпого слухача миттєво зводила його з вершин у долину... (...)

Розділ третій

I

Кадр з кінофільму
«Сліпий музикант»
(режисер Т. Лукашевич, 1960 р.)

Завдяки режимові, який заведено було за планом Максима, сліпий у всьому, де можливо, полишений був на власні зусилля і це дало якнайкращі наслідки. Удома він не здавався зовсім безпорадним, ходив усюди дуже впевнено, сам прибирав свою кімнату, тримав у певному порядку свої іграшки й речі. Крім того, за змогою, Максим приділяв увагу фізичним вправам: у хлопчика була своя гімнастика, а на шостому році Максим подарував племінникові невелику й смирну конячку. Мати спочатку не могла

уявити, щоб її сліпа дитина могла їздити верхи, і називала братову витівку справжнім божевіллям. Отак інвалід застосував увесь свій вплив і через два-три місяці хлопчик весело скакав у сідлі поруч з Йохимом, який командував тільки на поворотах.

Отже, сліпота не перешкодила правильному фізичному розвитку, і вплив її на моральний склад дитини було по змозі послаблено. Для свого віку хлопчик був високий і стрункий; обличчя його було трохи бліде, риси тонкі й виразні. Чорне волосся відтіняло ще дужче білизну обличчя, а великі темні, малорухливі очі надавали йому своєрідного виразу, що відразу привертало увагу. Легка складка над

бровами, звичка трохи подаватися головою вперед і вираз смутку, що часом пробігав якимись хмарами по вродливому обличчю, — це все, чим виявилася сліпота в його вигляді. Його рухи в знайомому місці були впевнені, однак було помітно, що природна жвавість пригнічена й виявляється часом досить гострими нервовими поривами.

II

Тепер враження слуху остаточно набули в житті сліпого переважаючого значення, звукові форми стали головними формами його думки, центром розумової роботи. Він запам'ятовував пісні, вслухаючись в їхні чарівні мотиви, знайомився з їхнім змістом, забарвлюючи його смутком, веселістю чи роздумливістю мелодії. Він ще уважніше ловив голоси навколишньої природи і, зливаючи невиразні відчуття зі звичними рідними мотивами, часом умів поєднати їх вільною імпровізацією, у якій важко було

Кадр з кінофільму
«Сліпий музикант»
(режисер Т. Лукашевич, 1960 р.)

відрізнити, де закінчується народний, звичний для вуха, мотив і де починається особиста творчість. Він і сам не міг відокремити у своїх піснях цих двох елементів: так злилися в ньому вони обидва. Він швидко засвоював усе, що передавала йому мати, яка вчила його грати на фортепіано, але любив також і Йохимову дудку. Фортепіано було багатше, звучніше й повніше, але воно стояло в кімнаті, тимчасом як сопілку можна було брати із собою в поле, і її переливи так неподільно зливалися з тихими зітханнями степу, що часом Петрусь сам не міг збагнути, чи то вітер навіває здалеку невиразні думи, чи то він сам добуває їх зі своєї сопілки.

Це захоплення музикою стало центром його розумового зростання; воно заповнювало й урізноманітнювало його існування. Максим користувався цим, щоб знайомити хлопчика з історією його країни, і вся вона пройшла перед уявою сліпого, сплетеною зі звуків. Зацікавлений піснею, він знайомився з її героями, з їхньою долею, з долею своєї батьківщини. Звідси виник інтерес до літератури, і на дев'ятому році Максим почав перші уроки. (...)

Отже, день хлопчика був заповнений, не можна було покаржитися, що в нього замало вражень. Здавалося, він жив повним життям, наскільки це можливо для дитини. Здавалося також, що він не усвідомлює й своєї сліпоти.

А проте якийсь дивний недитячий смуток все ж таки проступав у його характері. Максим пояснював це браком дитячого товариства й намагався це надолужити. (...)

Тим часом у сусідньому маєтку підросла ровесниця Петруся. Від перших років життя маленька Евеліна дивувала рідних своїм «дорослим» характером.

Якось дівчинка зненацька натрапила на Петруся, коли той відпочивав на горбку біля річки. Її привабили чарівливі звуки сопілки, але звиклий до самотності хлопчик прогнав непрохану гостю.

Коли ображена Евеліна пішла, Петрусь пошкодував, що втратив можливість поспілкуватися з незнайомкою, яка мала напрочуд приємний голос. А за кілька днів, сидючи на тому самому горбку, він почув тихі кроки... ▲

Вона йшла тихо; берегова галька легко шаруділа під її ногами; і вона наспівувала півголосом польську пісеньку.

— Слухайте! — гукнув він, коли вона з ним порівнялася. — Це знову ви?

Дівчинка не відповіла. Камінці так само шаруділи під її ногами. В удаваній безтурботності її голосу, що наспівував пісню, хлопчаці вчувалася ще незабута образа.

Однак, пройшовши кілька кроків, незнайома зупинилася. Дві-три секунди тривало мовчання. Вона перебирала в цей час букет польових квітів, який тримала в руках, а він чекав відповіді. У цій зупинці й подальшому мовчанні він уловив відтінок навмисної зневаги.

— Хіба ви не бачите, що це я? — спитала вона нарешті з великою гідністю, скінчивши з квітами.

Це звичайне запитання боляче відгукнулося в серці сліпого. Він нічого не відповів, і тільки його руки, якими він упирався в землю, судомно вхопилися за траву. Однак розмова вже почалася, і дівчинка, і далі стоячи на тому самому місці й пораючись зі своїм букетом, знову запитала:

— Хто тебе навчив так гарно грати на сопілці?

— Йохим навчив, — відповів Петрусь.

— Дуже гарно! А чому ти такий сердитий?

— Я... не серджусь на вас, — стиха мовив хлопець.

— Ну, то й я не серджусь... Давай гратися вкупі.

— Я не вмю гратися з вами, — відповів він, похнюпившись.

— Не вмєш гратися?.. Чому?

— Так.

— Ні, чому ж?

— Так, — відповів він ледь чутно й ще дужче похнюпився. Йому не доводилося ще ніколи говорити з кимсь про свою сліпоту, і простодушний тон дівчинки, що з наївною наполегливістю ставила це запитання, відгукнувся в ньому знову тупим болем.

Незнайома зійшла на горбок.

— Який ти смішний, — заговорила вона з вибачливим жалем, сідаючи поруч нього на траві. — Це ти, мабуть, тому, що ще зі мною незнайомий. От узнаєш мене, тоді перестанеш боятися. А я не боюся нікого.

Вона говорила це з безтурботною ясністю, і хлопець почув, як вона кинула собі у фартух купу квітів.

— Де ви взяли квіти? — спитав він.

— Там, — мотнула вона головою, показуючи назад.

— На луках?

— Ні, там.

— Значить, в гаю. А які це квіти?

— Хіба ти не знаєш квітів?.. Ах, який ти чудний... справді, ти дуже чудний...

Хлопець узяв у руку квітку. Його пальці швидко й легко торкнулися листка й віночка.

— Це жовтень, — сказав він, — а ось це фіалка.

Потім він схотів тим самим способом ознайомитися і зі своєю співрозмовницею: взявши лівою рукою дівчинку за плече, він правою став обмацувати її волосся, далі повіки й швидко пробіг пальцями по обличчю, подекуди зупиняючись і уважно вивчаючи незнайомі риси.

Усе це було зроблено так несподівано й швидко, що дівчинка, вражена подивом, не могла сказати й слова; вона тільки дивилася на нього широко відкритими очима, у яких відбивалося почуття, близьке до жаху. Аж тепер вона помітила, що в обличчі її нового знайомого є щось незвичайне. Бліді й тонкі риси застигли на виразі напруженої уваги, що якимось не гармоніювала з його нерухомим поглядом. Очі хлопця дивилися кудись, цілком байдуже до того, що він робив, і в них дивно мінився відблиск призахідного сонця. Усе це здалося дівчинці на одну хвилину просто важким кошмаром.

Звільнивши своє плече з руки хлопця, вона раптом схопилася на ноги і заплакала.

— Навіщо ти лякаєш мене, поганий хлопчиську? — заговорила вона гнівно, крізь сльози. — Що я тобі зробила?.. Навіщо?..

Він сидів на тому самому місці, спантеличений, з низько похиленою головою, і дивне почуття — суміш досади й приниження — сповнило боєм його серце. Це вперше довелося йому зазнати приниження каліки; уперше довідався він, що його фізична вада може викликати не самий жаль, а й ляк. Звісно, він не міг ясно усвідомити важкого почуття, що гнітило його, але від того, що усвідомлення це було неясним і невиразним, воно спричиняло не менше страждань.

Почуття пекучого болю й кривди підступило йому до горла; він упав на траву й заплакав. Плач цей ставав дедалі дужчим, судомні ридання стрясали все

Кадр з кінофільму
«Сліпий музикант»
(режисер Т. Лукашевич, 1960 р.)

його маленьке тіло, тим більше, що якась природна гордість змушувала його гамувати цей вибух.

Дівчинка, що була збігла вже з горбка, почула ці глухі ридання й здивовано повернулася. Бачачи, що її новий знайомий лежить обличчям до землі й гірко плаче, вона відчула співчуття, тихо зійшла на горбок і зупинилась над тим, що плакав.

— Слухай, — заговорила вона тихо, — чого ти плачеш? Ти, мабуть, думаєш, що я пожаліюся? Ну, не плач, я нікому не скажу.

Слово співчуття й ласкавий тон викликали в хлопця ще більший нервовий вибух плачу. Тоді дівчинка присіла біля нього навпочіпки; просидівши так з півхвилини, вона тихо торкнулася його волосся, погладила його голову і потім, з лагідною наполегливістю матері, яка заспокоює покарану дитину, підвела злегка його голову й стала витирати хусткою заплакані очі.

— Ну, ну, годі! — заговорила вона тоном дорослої жінки. — Я давно не серджуся. Я бачу, ти шкодуєш, що налякав мене...

— Я не хотів налякати тебе, — відповів він, глибоко зітхаючи, щоб угамувати нервові напади.

— Добре, добре! Я не серджуся!.. Ти ж більше не будеш.

Вона підвела його з землі й намагалася посадити поруч себе. Він послушався. (...)

— Однак ти дуже чудний, — задумливо-співчутливо сказала вона.

— Я не чудний, — відповів хлопець із жалібною гримасою. — Ні, я не чудний... Я... я — сліпий!

— Сліпи-ий? — мовила вона протяжно, і голос її затремтів, начебто це сумне слово, тихо сказане хлопцем, завдало незгладного удару в її маленьке жіноче серце. — Сліпи-ий? — повторила вона ще більш затремтілим голосом і, нібито шукаючи захисту від непереможного почуття жалю, що охопило всю її, вона раптом обвила шию хлопця руками й притулилася до нього обличчям.

Вражена несподіваністю сумного відкриття, маленька жінка не втрималась на висоті своєї солідності і, обернувшись раптом на засмучену й безпорадну в своїй засмученості дитину, вона й сама гірко й безутішно заплакала. (...)

Відтоді Евеліна й Петрусь стали друзями. Дівчинка часто навідувалася до свого приятеля й разом з ним навчалася різним наукам у дядька Максима.

Минули роки... Петро та Евеліна вже давно кохали одне одного, але юнак не наважувався освідчитися, бо вважав, що буде тягарем для своєї обраниці. Розуміючи це, Евеліна сама сказала, що стане його дружиною.

Якось Петро, його мати, Евеліна та їхні знайомі поїхали до монастиря, який знаходився неподалік. ▲

III

(...) Сонце вже схилялося, коли маленьке товариство підійшло до замкнених дверей дзвіниці, покинувши Максима на ганку однієї з чернечих келій. Молодий, тонкий послушник, у рясі й гостровер-

хій шапці, стояв під склепінням, держачись однією рукою за замок замкнених дверей... Недалеко, наче розполохана згряя птахів, стояла купка дітей; було видно, що між молодим послушником і цією зграйкою жвавих хлопчаків відбувалася нещодавно якась сутичка. З його трохи войовничої пози та з того, як він тримався за замок, можна було зробити висновок, що діти хотіли пробратися на дзвіницю слідом за панами, а послушник відганяв їх. Його обличчя було сердите й бліде, тільки на щоках плямами виступав рум'янець.

Очі молодого послушника були якись дивно нерухомі... Ганна Михайлівна перша помітила вираз цього обличчя й очей і нервово схопила за руку Евеліну.

— Сліпий, — прошепотіла дівчина трохи злякано.

— Тихше, — відповіла мати, — ще... Ти помічаєш?

— Так...

Важко було не помітити в обличчі послушника дивної схожості з Петром. Та сама нервова блідість, ті самі чисті, але нерухомі зіниці, той самий неспокойний рух брів, що насторожувалися при кожному новому звукові й бігали над очима, наче щупальця в зляканій комахи... Його риси були грубіші, уся постать незграбніша, — але тим виразнішою виступала схожість. Коли він глухо закашлявся, схопившись руками за запалі груди, Ганна Михайлівна дивилася на нього широко розкритими очима, наче перед нею раптом з'явився привид...

Переставши кашляти, він одімкнув двері й, спинившись на порозі, спитав трохи надтріснутим голосом:

— Хлопців нема? Киш, кляті! — метнувся він у їх бік усім тілом і потім, пропускаючи вперед юнаків, сказав голосом, що в ньому чути було якусь вкрадливість і жадібність:

— Дзвонареві пожертвуйте скільки-небудь?.. Ідіть обережно, — темно...

Усе товариство почало підніматися сходами. Ганна Михайлівна, яка раніше вагалася перед незручним і крутим сходом нагору, тепер з якоюсь покірливістю пішла за іншими.

Сліпий дзвонар замкнув двері. (...)

— Дядьку, дядечку, пустіть, — залунали з-за дверей тонкі дитячі голоси. — Пустіть, дядечку, хороший!

Дзвонар сердито кинувся до дверей і несамовито загнував кулаками по залізній обшивці.

— Геть, геть, кляті... Щоб вас грім побив! — кричав він, хриплячи й захлинаючись від злості...

Кадр з кінофільму
«Сліпий музикант»
(режисер Т. Лукашевич, 1960 р.)

— Сліпий чорт, — відповіло раптом кілька дзвінких голосів, і за дверима почувся прудкий тупіт десятка босих ніг. (...)

Ще кілька східців, і вони всі вийшли на першу площадку дзвіниці. Тут було вже досить високо, але відтулина в стіні вела ще незручнішим проходом вище. З останньої площадки краєвид відкривався широкий і чарівний. (...) Від усєї картини, що стелилася вниз, віяло тихим спокоєм і глибоким миром.

Однак тиша, що запала серед невеличкого товариства, мала й іншу причину. З якогось загального збудження, що впливало, певно, з відчуття висоти й власної безпорадності, обидва сліпі підійшли до кутів просвітів і стали, спершись на них обома руками, повернувши обличчя назустріч тихому вечірньому вітрові. (...)

► Помилувавшись краєвидом, товариство рушило до виходу. Петро, однак, залишився, аби поспілкуватися зі сліпим дзвонарем. Залишилася також Евеліна, аби потайки послухати, про що вони говоритимуть. ◀

Сліпі вважали себе на самоті на вищці. Кілька секунд вони стояли ніяково, нерухомі, до чогось прислухаючись.

— Хто тут? — спитав дзвонар.

— Я...

— Ти теж сліпий?

— Сліпий. А ти давно осліп? — спитав Петро.

— Народився таким, — відповів дзвонар. — От другий є в нас, Роман, — той в сім років осліп... А ти ніч від дня відрізнити можеш?

— Можу.

— І я можу. Відчуваю, світає. Роман не може, а йому, проте, легше.

— Чому легше? — жваво спитав Петро.

— Чому? Не знаєш, чому? Він світ бачив, свою матку пам'ятає. Второпав ти: засне вночі, вона до нього уві сні й приходить... Тільки вона стара тепер, а сниться йому молодію... А тобі сниться?

— Ні, — глухо відповів Петро.

— Тож-бо, ні. Це діло буває, коли хто осліп. А хто вже так родився!..

Петро стояв похмурий і потемнілий, наче на обличчя його насунулася хмара. Брови дзвонаря теж раптом звелися високо над очима, у яких видно було такий знайомий Евеліні вираз сліпого страждання. (...)

У проході виринула враз із темряви нова особа. Це був, вочевидь, Роман. Обличчя його було широке, подзьобане віспою

Кадр з кінофільму
«Сліпий музикант»
(режисер Т. Лукашевич, 1960 р.)

і надзвичайно добродушне. Закриті повіки ховали ямки очей, на губах грала добродушна усмішка. Пройшовши повз дівчину, що притислася до стіни, він зійшов на площадку. Розмахнута рука його товариша влучила йому збоку в шию.

— Брате! — гукнув він приємним грудним голосом. — Єгорію, знову воюєш?

Вони стикнулися й обмацали один одного.

— Нащо бісенят впустив? — спитав Єгорій українською, усе ще зі злістю в голосі.

— Нехай собі, — благодушно відповів Роман... — Пташки божі. От як ти їх налякав. Де ви тут, бісенята...

Діти сиділи по кутках біля ґрат, причаївшись, і їхні очі блискали лукавством і почасти страхом.

Евеліна, нечутно ступаючи в темряві, зійшла вже до половини першого проходу, коли за нею почулися впевнені кроки обох сліпих, а згори долетів радісний вереск і крики хлопців, що кинулися цілою зграєю на Романа, який залишився з ними. (...)

Дорогою додому усі мовчали. Увечері довго не було видно Петра. Він сидів десь у темному кутку саду, не відгукуючись, коли його кликала навіть Евеліна, і пройшов навпомацки в кімнату, коли всі полягали...

Того дня Петро раптом усвідомив усю жахливість своєї сліпоти, яка раз і назавжди позбавила його можливості бачити світ і найдорожчих людей. Дізнавшись від Евеліни про розмову, яка відбулася між Петром і сліпим дзвонарем, Максим зрозумів, що небіж озлився на життя й зосередився на своїх переживаннях.

Дядько намагався пояснити Петру, що його становище не найгірше, що у світі багато людей, які зазнають більших страждань, але не втрачають віри в життя. Юнак слухав, але не чув. Він заздрих сліпому дзвонареві, навіть сліпому старцю-злідарю, які хоч і потерпали від голоду й холоду, але не мучилися тими роздумами, що пекли його душу.

Згодом Максим переконав небожа вирушити разом зі сліпими жебраками до Почаївської лаври. У тих мандрах Петро зазнав чимало лиха, але душа його зцілилася, і додому він повернувся зовсім іншою людиною.

Зрештою відбулося давно очікуване весілля Петра й Евеліни. А за рік у них народилася дитина. Петро дуже боявся, що маля успадкує його сліпоту. Однак цього, на щастя, не сталося. Коли лікар повідомив, що дитина здорова, Петру здалося, ніби він на мить побачив світ...

Кадр з кінофільму
«Сліпий музикант»
(режисер Т. Лукашевич, 1960 р.)

Епілог

Минуло три роки.

Численна публіка зібралася в Києві, під час «Контрактів», слухати оригінального музиканта. Він був сліпий, але чутка розповідала чудеса про його музичний талант та про його особисту долю. (...)

У залі запала глибока тиша, коли на естраді з'явився молодий чоловік з гарними великими очима й блідим обличчям. Ніхто не сказав би, що він сліпий, якби ці очі не були такі нерухомі та якби його не вела молода білява дама, як говорили, дружина музиканта. (...)

Живе почуття рідної природи, чуйний оригінальний зв'язок з безпосередніми джерелами народної мелодії відбивалися в імпровізації, яка лилась з-під рук сліпого музиканта. Багата на барви, гнучка й співуча, вона бігла дзвінким струмком, то підносячись урочистим гімном, то розливаючись задушевним журним мотивом. Здавалося часом: то буря гучно гримить у небесах, розкочуючись у безмежному просторі, то лише степовий вітер дзвенить у траві, на могилі, навіваючи неясні мрії про минуле.

Коли він замовк, грім оплесків захопленої юрби наповнив величезний зал. Сліпий сидів з похиленою головою, здивовано прислухаючись до цього гуркоту. Та ось він знову підняв руки і вдарив по клавішах. Багатолюдний зал вмить припинив.

У цю хвилину увійшов Максим. Він уважно оглянув цю охоплену одним почуттям юрбу, яка звернула на сліпого жадібні, палкі погляди.

Старий слухав і чекав. Він більше, ніж хто інший у цій юрбі, розумів живу драму цих звуків. Йому здавалося, що ця могутня імпровізація, яка так вільно лилася з душі музиканта, раптом урветься, як раніше, тривожним, болісним запитанням, що відкриє нову рану в душі його сліпого вихованця. Але звуки росли, міцніли, повнішали, ставали дедалі владнішими, захоплювали серце об'єднаної й завмираючої юрби.

Кадр з кінофільму
«Сліпий музикант»
(режисер Т. Лукашевич, 1960 р.)

І що більше прислухався Максим, то ясніше звучав для нього в грі сліпого піаніста знайомий мотив.

Так, це вона, гамірна вулиця. Ясна, гримуча, повна життя хвиля котиться, роздрібнюючись, виблискуючи й розсипаючись тисячею звуків. Вона то підноситься, зростає, то спадає знову до далекого, але безугавного роко-ту, залишаючись повсякчас спокійною, гарно-безпристрасною, холодною та байдужою.

І враз серце Максима впало. З-під рук музиканта знову, як і колись, вирвався стогін.

Вирвався, продзвенів і завмер. І знову живий рокіт, дедалі яскравіший і сильніший, виблискуючий і рухливий, щасливий і ясний.

Це вже не самий стогін особистого горя, не саме сліпе страждання. На очах старого забриніли сльози. Сльози були й на очах його сусідів.

«Він прозрів, так, це правда, — він прозрів», — думав Максим.

Серед яскравої й жвавої мелодії, щасливої й вільної, як степовий вітер, і, як він, безжурної, серед строкатого й широкого гомону життя, серед то сумного, то величного мотиву народної пісні дедалі частіше, дедалі наполегливіше й дужче проривалась якась нота, що брала за душу.

«Так, так, мій хлопчику, — думкою підбадьорював Максим, — спобігай їх серед веселощів і щастя...»

Через хвилину над зачарованою юрбою у величезному залі, владна й захватна, стояла вже сама тільки пісня сліпих... — Подайте сліпеньким... р-ради Христа. Але це вже було не прохання милостині й не жалісний зойк, заглушуваний гамором вулиці. У ній було все те, що було й раніше, коли під її впливом обличчя Петра перекривлялось і він тікав від фортепіано, неспроможний боротися з її роз'їдаючим болем. Тепер він подолав її в своїй душі і скоряв душі цієї юрби глибиною й жахом життєвої правди... Це була п'тьма на тлі яскравого світла, нагадування про горе серед повноти щасливого життя...

Здавалося, ніби удар розітнувся над юрбою, і кожне серце тремтіло, начебто він торкався його своїми руками, що швидко бігали по клавішах. Він давно вже замовк, але могильна тиша проймала юрбу.

Максим похилив голову й думав:

«Так, він прозрів... Замість сліпої й невгамовної егоїстичної муки, він носить у душі відчуження життя, він почуває й людське горе, і людську радість, він прозрів і зуміє нагадати щасливим про нещасних...»

І старий солдат дедалі нижче схиляв голову. От і він зробив своє діло, і він не марно прожив на світі, йому говорили про це повні сили владні звуки, що стояли в залі, панували над юрбою.

Так дебютував сліпий музикант.

Переклад А. Хуторяна

Запитання і завдання до прочитаного твору

1. Розкажіть про дитячі роки Петруся. Хто і як його виховував?
2. Як Петрусь потоваришував з Евеліною?
3. Про що говорили Петро й дзвонар? Над чим замислився головний герой після цієї розмови? Про що, на вашу думку, свідчила дивна схожість Петра з одним із монастирських сліпців?

4. Порівняйте! Порівняйте образи двох сліпих ченців. Визначте головні відмінності в їхніх характерах і ставленні до життя.

5. Знайдіть! Перечитайте епілог твору. Знайдіть в описі музичного виступу Петра деталі, які вказують на те, що він подолав відчай і сприймає життя в усій його повноті.

6. Схарактеризуйте образ дядька Максима. У яких подробицях біографії героя розкрито непохитність його переконань? Чи хотіли б ви мати такого наставника, як Максим Яценко? Поясніть свою думку.

7. Знайдіть у повісті українські мотиви й простежте їхній зв'язок із життям головного героя.

8. Подискутуйте! Чи можна назвати Петра Попельського щасливою людиною? Доведіть свою думку прикладами й цитатами з твору.

9. Пофантазуйте! Яким міг стати Петро, якби в його вихованні не взяв участі дядько Максим?

10. До яких болючих проблем привертає увагу Короленко в повісті «Сліпий музикант»? Чим цей твір може зацікавити сучасного читача?

ЛІТЕРАТУРНИЙ НАВІГАТОР

• • • • • Нове знайомство • • • • • ➔

Гаррієт Бічер-Стоу — американська письменниця, яка активно виступала за скасування рабства, дозволеного законом на Півдні США.

Бічер-Стоу засуджувала рабовласництво передусім з позиції християнства, що посідало в її житті важливе місце. Батько, брати, чоловік і син письменниці були священиками, сама вона тривалий час учителювала в школі, заснованій її сестрою.

Про поневіряння й приниження рабів письменниця знала не з чуток, адже багато років прожила на кордоні з рабовласницьким штатом. Чимало сумного чула вона й про долю тих, хто тікав від жорстоких господарів на Північ Америки або до Канади. Коли 1850 р. було опри-

люднено закон про видачу владі рабів-утікачів, Бічер-Стоу, як і більшість свідомих американців, рішуче повстала проти нього.

Неприйняття рабовласницької системи письменниця висловила у своєму романі «Хатина дядька Тома», що здобув широку популярність як у США, так і за межами країни. Лише в Америці за перший рік після публікації було продано триста тисяч примірників цієї книжки.

Щоправда, не всі співвітчизники Бічер-Стоу були в захваті від її твору. Зокрема, деякі літератори з рабовласницького Півдня спробували «заперечити» йому романами про щасливе життя чорношкірих рабів під дбайливою опікою мудрих хазяїв. Однак жодному із цих творів не судилося слави «Хатини дядька Тома». На численні звинувачення у викривленні дійсності Бічер-Стоу відповіла книжкою «Ключ до “Хатини дядька Тома”», у якій доводила, що під час написання роману спиралася на реальні факти.

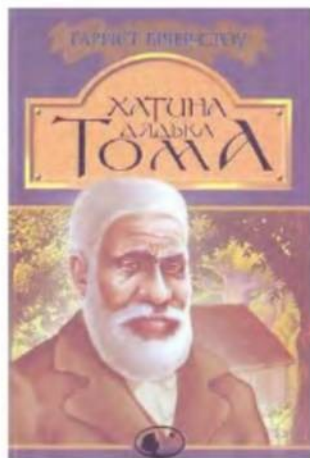
Інтерес до роману Бічер-Стоу ще більше зріс за часів Громадянської війни в США, що тривала від 1861 до 1865 р. і коштувала країні найбільших за всю її історію жертв. Однією з основних причин цієї війни була рабовласницька система в південних штатах, яка гальмувала економічний та політичний розвиток держави. Не дивно, що прогресивні американці зачитувалися легендарним твором, знаходячи в ньому підтвердження своїх почуттів і переконань.

Про велике значення «Хатини дядька Тома» для американського суспільства середини XIX ст. свідчать слова президента Авраама Лінкольна, звернені до Бічер-Стоу: *«Отже, Ви і є та сама маленька жінка, що спричинила велику війну!»*. Справді, на думку фахівців, цей роман належить до небагатьох літературних творів, що допомогли змінити світ на краще.

• • • • • Книжкове частування • • • • • ➔

Роман «Хатина дядька Тома» (1852) розпочинається розповіддю про типову для рабовласницької Америки оборудку. Добрий до своїх рабів пан Шелбі мусить продати двох з них работоргівцю Гейлі, якому заборгував чимало грошей. Жертвами угоди стають улюбленець господарів шляхетний і побожний дядько Том та маленький син покоївки Елізи — вихованки пані Шелбі.

Уночі Еліза разом із сином тікає до Канади. Туди потайки вирушає і її чоловік — раб жорстокого хазяїна із сусіднього маєтку. Попереду на подружжя чекають небезпеки й випробування...

Тим часом дядько Том вирішує скоритися лихій долі, адже вважає втечу зрадою панові Шелбі, якому вірно служив багато років. Гейлі збирається якомога дорожче продати його плантаторам, відомим особливо жорстоким поводженням з рабами. З важким серцем Том покидає дружину, дітей і друзів...

Дорогою Гейлі навідується на невольницький ринок, аби придбати ще кілька душ «живого товару»...

Цитата

Дожидаючи початку торгів, люди курили, жували тютюн, чвиркали слиною, лаялись, балакали — кому що до вподоби. Чоловіки та жінки, призначені на продаж, купкою сиділи осторонь, тихо перемовляючись між собою. Жінка, що значилася в об'яві під ім'ям Ейджер, і лицем, і статурою виглядала на чисту африканку. Можливо, їй справді було шістдесят літ, одначе, виснажена тяжкою працею та недугами, наполовину сліпа й скручена ревматизмом, вона видавалася набагато старішою. Біля неї стояв її син Олберт, жвавий чотирнадцятирічний хлопчина. Він єдиний лишився в неї від великої колісь родини, що її поступово спродували на Південь. Мати вчепилася за нього тремтячими руками й полохливо дивилася на кожного, хто підходив його оглянути.

— Не бійся, тітонько Ейджер, — мовив до неї найстарший з негрів. — Я балакав про тебе з паном Томасом, і він сказав, що спробує продати вас разом.

— Нехай вони не кажуть, буцімто я вже ні на що не годна, — озвалася стара, знімаючи догори свої тремтливі руки. — Я ще можу куховарити, прати, мити підлогу. Мене ще варто купити, звісно, за невелику ціну... Ти скажи їм про це, скажи! — наполегливо прохала вона.

Тим часом Гейлі, прoderшись крізь юрбу, підійшов до найстаршого негра, розтулив йому рота, обдивився й поторгав зуби, тоді звелів зігнутись, випростатись і зробити ще кілька рухів, аби показати м'язи. Потім перейшов до другого й оглянув його в такий самий спосіб. Нарешті він підступив до хлопчика. Обмацав йому руки, розправив і озирнув пальці, відтак загадав підплигнути, щоб побачити, який він меткий.

— Без мене його не продадуть! — із запалом вигукнула стара. — Нас обох пустять заразом. А я ще ого яка дужа, пане, ще можу робити й робити!..

— Чи не на плантації? — мовив Гейлі, зневажливо позирнувши на неї. — Так я й повірив!..

Переклад за виданням 1937 р.

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

1. Яких небезпек зазнала Еліза та її рідні під час мандрівки до Канади? Які моральні якості виявила ця героїня в боротьбі за свою родину й свободу?

2. Чим вирізнявся Том з-поміж інших рабів? За що його цінували в родині Шелбі?
3. Як склалася доля дядька Тома? Ким він вийшов з морального двобою з плантатором Легрі: переможцем чи переможеним? Хто був винний у його трагічній загибелі?
4. Які страшні й ганебні вияви рабовласницької системи в США викрито у творі?

РОЗДІЛ 4

«ТИ НАЗАВЖДИ БЕРЕШ НА СЕБЕ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ТИХ, КОГО ПРИРУЧИВ»

Літературна розминка

1. Які літературні (авторські) казки, прочитані в минулому навчальному році, ви пам'ятаєте? Назвіть їх.
2. Які літературні казки припали вам до душі найбільше? Чим саме вони вам подобаються?

Екзюпері відомий читацькому загалу як письменник-льотчик. *«Для мене літати й писати — це одне й те саме, — говорив він. — Головне — діяти, головне — знайти себе. Авіатор і письменник стають одним цілим: обидва рівною мірою пізнають світ».*

Антуан Марі Жан-Батист Роже де Сент-Екзюпері народився 29 червня 1900 р. в місті Ліоні (Франція), походив з давнього дворянського роду. Згадки про його предків-лицарів збереглися в літописах 1235 р.

Батько письменника служив страховим інспектором. Мати, освічена й обдарована жінка, самовіддано любила своїх п'ятьох дітей і дбала про те, щоб вони вирости шляхетними та щасливими. Для Антуана мати назавжди залишилася найдорожчою людиною і найкращим другом.

Антуан
де Сент-Екзюпері
(1900–1944)

Цікаві подробиці

Після передчасної смерті батька родина Екзюпері перебралася до родового замку Ла Молль. Діти швидко звикли до старовинного помешкання й полюбили його таємничу казкову атмосферу.

Веселі свята, сімейний затишок, ніжність матері, вільне виховання — таким був дитячий світ Антуана. Глибокий зв'язок з ним письменник відчував усе життя. Дитинство означало для нього більше, ніж світлий спогад, — воно стало його «батьківщиною». *«Я родом з мого дитинства, — говорив Екзюпері, пояснюючи своє “походження”, — я прийшов з дитинства, немов з країни».*

Змалечку майбутній письменник захоплювався малюванням, музикою, віршуванням, цікавився науково-технічними досягненнями. Згодом потяг до творчості привів його на архітектурне відділення Академії мистецтв. Однак невдовзі юнак покинув навчання, щоб стати льотчиком (на початку ХХ ст. ця професія вважалася найсучаснішою і найризикованішою). У двадцять один рік Екзюпері записався в авіаційний полк.

Відтоді й до останнього дня життя письменника було пов'язане з авіацією. У мирний час він працював пілотом поштової лінії і льотчиком-випробувачем, а в роки війни з гітлерівською Німеччиною служив у авіарозвідці. Екзюпері неодноразово потрапляв в аварії, й щоразу мужність і витривалість допомагали йому здолати небезпеку. Однак щаслива доля таки зрадила письменника: 1944 р. він не повернувся з бойового вильоту.

А. де Сент-Екзюпері. Аварія в Лівійській пустелі, 1936 р.

Одним з найкращих творів Екзюпері вважається казка «Маленький принц», написана в 1943 р. Вона стала духовним заповітом письменника юним і дорослим читачам.

Літературна кухня

Чим «Маленький принц» відрізняється від традиційних літературних казок?

У сюжеті «Маленького принца» відбилися деякі деталі біографії автора (зокрема, льотна служба, аварія в пустелі, захоплення малюванням, глибокий зв'язок з дитинством тощо). Цікаво, однак, що із цих елементів письменник створив не реалістичну розповідь про власне життя, а казку про фантастичну мандрівку вигаданого персонажа.

Утім, у центрі авторської уваги — не пригоди маленького принца, а почуття й стосунки людей, які герой судить непідкупним судом щирого дитячого серця. Іншими словами, перед нами — алегоричний сюжет. Власне пригоди виступають тут інакомовним втіленням важливих життєвих питань, відповіді на які вкладено в уста маленького принца. Можливо, на позір судження хлопчика видаються надто «дитячими», але своєю мудрістю й правдивістю вони вочевидь вивіщуються над загальноприйнятими думками дорослих. Ці відповіді й надають казці повчального характеру.

Алегоричними у творі є всі персонажі, починаючи від самого маленького принца, який уособлює чистий, не спотворений «дорослими» уявленнями погляд на життя. Навіть змальовану в казці Сахару слід сприймати не як реальну пустелю, а як інакомовний образ. Він означає несподівану зупинку звичного плину життя, коли людина опиняється сам на сам зі своєю душею.

Зважаючи на такі особливості твору, літературознавці відносять «Маленького принца» до жанру філософської казки-притчі.

Літературознавча довідка

Притча — твір, в основу якого покладено повчально-алегоричний сюжет, побудований на прихованому порівнянні. При «розшифруванні» цього порівняння розкриваються інакомовний зміст притчі та закладена в ній повчальна мудрість.

І в житті, і у творчості Екзюпері був романтиком. Слово «Людина» він писав з великої літери, підкреслюючи тим цінність людської душі й людської гідності. Герої письменника-льотчика мужні, шляхетні, залюблені у свою професію. Вони не приймають несправедливості й нудьги буденного життя. Вони впевнені, що вірність обов'язку

долає будь-які перешкоди. А ще їм притаманне загострене почуття відповідальності за інших людей.

Це почуття є одним з головних моральних здобутків Екзюпері-письменника. *«Моя духовна культура, — стверджував він, — по слідах Бога зробила кожного відповідальним за всіх людей і всіх людей — відповідальними за кожного. Людина, вихована за цими правилами, мала б силу могутнього дерева. Який простір вона могла б охопити своїм корінням!»*.

Червоною ниткою ідея відповідальності проходить через усі твори французького письменника. У казці-притчі «Маленький принц» її увіразає мудрий лис: *«Ти назавжди береш на себе відповідальність за тих, кого приручив»*. Цей вислів став крилатим. Він є одним з найважливіших моральних орієнтирів для тих, хто прагне жити по совісті й у злагоді з іншими людьми.

Перевірте себе

1. Розкажіть про дитинство Екзюпері. Як письменник оцінював його значення у своєму житті?
2. Назвіть провідні теми творів Екзюпері.
3. Чому, на вашу думку, життя письменника стало зразком мужності для його сучасників?
4. Розкажіть про художні особливості казки «Маленький принц».
5. Дайте визначення поняття «притча».

Теми проектів

1. «А. де Сент-Екзюпері — льотчик і письменник».
2. «Тасмниця загибелі А. де Сент-Екзюпері».
3. «Тема відповідальності у творах А. де Сент-Екзюпері».

МАЛЕНЬКИЙ ПРИНЦ (Уривки)

► На початку твору оповідач згадує про свої дитячі малюнки. Не зрозумівши його «творчості», дорослі порадили здобути знання, які можна застосувати на практиці, тож він став пілотом і забув про малярство.

Якось оповідач зазнав аварії й приземлився в пустелі Сахарі за тридев'ять земель від людських поселень. Літак його потребував складного ремонту, тимчасом як запасів питної води вистачало лише на тиждень. Полагодити машину треба було якомога швидше.

На світанку оповідача розбудив дивний голос: тендітний хлопчик, який узявся бозна-звідки, просив його намалювати баранця. Пілот був украй здивований, але, пригадавши своє давнє захоплення, узявся малювати. Малий чудово розумів усі його малюнки. Мова незнайомця, дещо загадкова й надзвичайно мудра, зачарувала оповідача. Відтак між героями зав'язалася дружба.

Згодом пілот довідався, що маленький принц (так звався хлопчик) прибув на Землю з далекого астероїда В-612, що був завбільшки з хату. Там знаходилося кілька невеличких вулканів, які маленький принц час від часу прочищав, аби запобігти виверженню. Планета була такою маленькою, що захід сонця на ній можна було спостерігати коли заманеться, зробивши лишень кілька кроків від краю до краю. Маленький принц дуже любив милуватися цим явищем, тож якось насолоджувався ним аж сорок три рази поспіль...

Хлопчик дбав про свою планету, щодня пораючись у крихітному господарстві. До речі, для цього йому і був потрібний баранець, якого намалював льотчик. Маленький принц сподівався, що баранець знищуватиме на його планеті шкідливі рослини... ▲

V

(...) Справді, на планеті маленького принца, як і на всіх інших планетах, росли трава і бур'ян. Отож є там добре насіння доброго, корисного зілля і погане насіння поганого зілля, бур'яну. Але насіння невидиме. Воно спить, сховане в землі, аж поки якійсь насинині заманеться прокинутись. Тоді воно потягається і спершу несміливо пускає до сонця паросток — безневинну чарівну муравочку. Якщо це редиска або троянда, хай собі здорово ростуть. А коли це якийсь бур'ян, треба його одразу, як тільки розпізнаєш пагін, виполоти з корінням. Ну, а на планеті маленького принца було жахливе насіння... Це насіння баобабів. Земля на планеті була вражена тим насінням. А баобаб — така рослина, що коли не розпізнаєш її вчасно, то вже ніколи не позбудешся. Він захарастить цілу планету. Він прониже її своїм корінням. А якщо планета дуже маленька, а баобабів забагато, вони роздеруть її на клапті.

— Є такий закон, — сказав мені згодом маленький принц. — Причепурився сам уранці, причепури гарненько і свою планету. Треба полоти баобаби зараз же, як тільки побачиш, що то не рожі, бо молоді пагінці рожі і баобабів майже однакові. Ця праця дуже нудна, але зовсім легка. (...)

З оповіді маленького принца я зобразив цю планету. Я не люблю повчального тону. Та люди так мало знають, скільки шкоди від баобабів, а небезпека для того, хто потрапив би на астероїд, від них така велика, що цього разу я роблю виняток і порушую свою стриманість. «Діти! — кажу я. — Стережіться баобабів!» (...)

А. де Сент-Екзюпері.
Маленький принц на своїй планеті

VIII

Незабаром я навчився краще розпізнавати ту квітку. На планеті маленького принца завше росли звичайні прості квіти — вони мали нерясно пелюсток, місця займали мало й нікого не турбували. Вони розпускалися вранці в траві, а надвечір никли. А та квітка проклонулась із насінини, занесеної невідомо звідки, і маленький принц вихував той пагінчик, такий неподібний до інших билинки. А що як це якась одміна баобаба? Та кущик незабаром перестав рости, і на ньому виліз пуп'янок. Маленький принц ізроду не бачив ще таких буйних пуп'янків і відчував, що от-от станеться якесь диво. Однак квітка, схована у своїй зеленій світличці, ще не була готова, вона все чепурилася. Старанно добирала барви. Вона виряджалася поволі, приміряючи одну по одній пелюстки. Вона не хотіла виходити скуйовджена, як самосійний мак. Вона хотіла показатись у всій своїй пишноті. Авжеж, вона була така чепурушка! Таємниче вбирання тривало багато днів. Аж от якось уранці, тільки встало сонце, квітка розпустилася.

Як дбайливо вона готувалася, стільки поралася, а нині, позіхаючи, сказала:

— Ох! Я ледве прокинулася!.. Даруйте мені... Я ще зовсім не зачесана...

Маленький принц нетямився від захвату:

— Яка ви гарна!

— Правда? — тихо озвалася квітка. — І народилася я разом із сонцем...

Маленький принц, звісно, здогадався, що красуня не надто скромна, зате вона була така прегарна!

— Здається, час снідати, — додала вона по хвили. — Прошу, потурбуйтеся про мене...

Збентежений маленький принц розшукав поливальницю й полив квітку.

Скоро з'ясувалося, що красуня гордовита й вередлива, і маленький принц попомучився з нею. Якимось, мовлячи про свої чотири колючки, вона заявила йому:

— Хай приходять хоч тигри пазуристі — не страшно!

— На моїй планеті тигри не водяться, — відказав маленький принц, — а потім — тигри не їдять трави.

— Я не трава, — стиха кинула квітка.

— О, пробачте...

— Тигрів я не боюся, зате терпіти не можу протягів. У вас немає ширми?

«Не може терпіти протягів... для рослини кепсько, — подумав маленький принц, — із цієї квіткою морока та й годі!...»

— Увечері накрийте мене ковпаком. У вас тут надто холодно. Дуже незатишна планета. Там, звідки я прибула...

І затнулася. Її занесло сюди ще зернинкою. Вона нічого не могла знати про інші світи. Навіщо брехати, коли тобі так легко завдати

бrehню! Красуня знітилася і кахикнула раз-другий — хай маленький принц відчує свою провину.

— То де ж та ширма?

— Я збирався саме по неї піти, але ж ви говорили до мене!

Тоді вона закахикала дужче — вирішила покарати його гризотами сумління.

Отож маленький принц, хоч він і любив прегарну квітку, проїнявся якоюсь недовірою. Порожні необов'язкові слова він узяв близько до серця і відчув себе нещасливим.

— Не треба було слухати її, — довірливо мовив він мені якось. — Ніколи не треба слухати квітів. Треба просто милуватися ними і дихати їхніми пахощами. Моя квітка напахтила всю мою планету, а я не умів нею тішитися. Оті балачки про тигрячі пазурі... вони б мали зворушити мене, а я розгнівався...

А ще він признавався:

— Тоді я ще нічого не розумів! Треба було зважати не на слова, а на діла. Вона впоювала мене своїм ароматом, ряхтіла, як сонце. То чом би я мав від неї тікати? Адже за тими її нелукавими хитрощами я мав би вгадати ніжність. Квіти-бо такі свавільні! Але я був занадто молодий, щоб уміти любити.

ІХ

Мені здається, що він утік з мандрівними птахами. Вранці того дня ретельно попорав свою планету. Дбайливо прочистив діючі вулкани. Два вулкани в нього діяли. На них було дуже зручно розігрівати сніданок. А ще він мав один погаслий вулкан. Але, сказав він собі, мало що може статися! Отож він прочистив і згаслий вулкан. Добре прочищені вулкани горять тихо й рівно, без виверження. Виверження вулкана — все одно що пожежа в комині, як там загориться сажа. Земляни, звісно, вулканів не прочистять: для цього ми замалі. Тим-то вони й завдають нам стільки лиха.

Зажурений маленький принц вирвав також останні пагінці баобабів. Він гадав, що ніколи більше не повернеться. Але того ранку звична праця здавалася йому такою любою. А коли востаннє полив квітку й лагодився накрити її ковпаком, йому навіть збиралося на плач.

— Прощавайте, — мовив він квітці.

Красуня не відповіла.

— Прощавайте, — сказав він ще раз.

Вона кахикнула. Не від застуди.

— Я була нерозумна, — озвалася нарешті квітка. — Даруй мені. І спробуй бути щасливим.

І ні слова докору. Маленький принц був вражений. Стояв, збен-тежений і знічений, зі скляним ковпаком у руці. Не розумів, звідки ця погідна ніжність.

— Авжеж, я люблю тебе, — почув він. — Моя вина, що ти цього не знав. Але це пусте. Ти був такий самий дурненький, як і я. Спробуй знайти свою долю... Облиш цей ковпак, він уже мені не потрібний.

— А вітер...

— Не так я вже й застуджена... Нічна прохолода піде мені на користь. Я ж квітка.

— А звірята...

— Слід перетерпіти, коли заведеться дві-три гусениці: я ж хочу познайомитися з метеликами. Здається, вони прегарні. Та й хто ж мене провідуватиме? Ти-бо будеш далеко. А великих звірів я не боюся. Я теж пазуриста.

І простодушно показала свої чотири шпичаки. Потім додала:

— Та не барися, це мене дратує. Намислив іти, то йди.

Бо не хотіла, аби маленький принц бачив, як вона плаче. То була дуже гонориста квітка. (...)

Літературний практикум

1. Які взаємини встановилися між маленьким принцом і оповідачем? Як льотчик ставився до дивних розповідей хлопчика? Доведіть свою думку, спираючись на текст.
2. Як маленький принц боровся з баобабамі? Розкрийте інакомовний зміст образу цих рослин. З огляду на свою відповідь поясніть, чому маленький принц, а відтак і льотчик, надають важливого значення виполюванню паростків цих рослин.
3. Яку вдачу мала квітка, вирощена маленьким принцом? Поясніть алегоричний зміст цього образу.
4. Розкажіть, як хлопчик доглядав свою квітку. Чим вона йому подобалася? Чи розумів її герой? Чого навчила маленького принца дружба з квіткою? Наведіть відповідні цитати з прочитаного уривка.
5. **Подискутуйте!** Чи справді квітка любила маленького принца? Поясніть свою думку.

► Далі маленький принц розповів льотчику про свою космічну подорож. Він відвідав кілька крихітних планет, на кожній з яких був лише один мешканець. На першій планеті жив король, який понад усе цінував владу. Він вважав, що все на світі, навіть захід сонця, відбувається за його наказом. Король запропонував маленькому принцові посаду міністра юстиції, але хлопчик відмовився. *«Та й диваки оці дорослі»*, — подумав він, залишаючи планету. ◀

ХІ

На другій планеті жив шанолоб.

— Ага, ось і шанувальник з'явився! — гукнув він, угледівши ще здалеку маленького принца.

Адже для чваньків усі люди — то їхні шанувальники.

— Добридень, — мовив маленький принц. — Який кумедний у вас капелюх.

— Це для вітання, — відповів шанолюб. — Щоб уклонятися, коли мене вітають. На жаль, сюди ніхто не зазирає.

— Он як? — сказав маленький принц, нічого не второпавши.

— Поплещи в долоні, — порадив йому шанолюб.

Маленький принц заплескав у долоні. Шанолюб скинув капелюха й поштиво вклонився.

«Тут веселіше, ніж у короля», — подумав маленький принц. І знов заплескав у долоні. А шанолюб, скидаючи свого капелюха, ще раз уклонився. За п'ять хвилин ця одноманітна гра зморила маленького принца.

— А що слід зробити, щоб капелюх упав? — спитав він.

Та шанолюб не слухав. Гонористі люди глухі до всього, окрім хвали.

— Ти й справді дуже шануєш мене? — спитав він маленького принца.

— А що то — шанувати?

— Шанувати — значить визнавати, що я найкращий, найчепурніший, найбагатший і найрозумніший на планеті.

— Але ж на твоїй планеті ти сам-один!

— Ну, то зроби мені ласку, все одно шануй мене!

— Я шаную, — мовив маленький принц і злегка знизав плечима. — Але яка тобі з цього радість?

І він утік від шанолюба.

«Ці дорослі — дивакуваті люди», — простодушно думав він дорогою.

ХІІ

На дальшій планеті жив п'яничка. Маленький принц пробув там зовсім недовго, а все одно його поїняла глибока журба. П'яничка мовчки сидів перед цілою батареєю пляшок — порожніх і повних.

— Що ти тут робиш? — поцікавився маленький принц.

— П'ю, — похмуро буркнув п'яничка.

— Навіщо ти п'єш? — спитав маленький принц.

— Щоб забути, — відповів п'яничка.

— Що забути? — допитувався маленький принц; йому стало шкода п'янички.

— Забути, що мені соромно, — признався п'яничка і похнюпив голову.

— Чого ж тобі соромно? — спитав маленький принц; йому дуже хотілося чимось зарадити неборакові.

— Соромно, що п'ю! — додав п'яничка й замовк остаточно.

А маленький принц, ні в сих ні в тих, пішов геть.

«Ці дорослі, безперечно, якісь дуже чудні», — думав він дорогою.
(...)

Четверта планета належала ділкові, що увесь час рахував зірки, вважаючи їх своєю власністю. На п'ятій планеті жив ліхтарник, який щохвилини запалював і гасив ліхтар, виконуючи застаріле розпорядження. На шостій планеті маленький принц зустрів ученого, що присвятив своє життя опису океанів, гір і річок, яких в очі не бачив, бо ж ніколи не виходив зі свого кабінету...

Неабияк здивований побаченим хлопчик продовжив свою мандрівку й зрештою опинився на Землі. За словами оповідача, він мав би зустріти тут безліч королів, ділків, п'яничок, шанолубців, кабінетних учених та інших диваків. Однак маленький принц приземлився в безлюдній пустелі й першою, кого він зустрів, була гадюка...

XVII

(...) — Чудна ти істота, — мовив він. — Завтовшки з пальчик...

— Зате моці в мене більше, ніж у пальці короля, — сказала гадюка. Маленький принц усміхнувся.

— Не така вже ти й дужа... Ти навіть безлапа. Та й мандрувати не можеш.

— Я можу занести тебе далі, ніж будь-який корабель, — мовила змія.

І обвила круг кісточки ногу маленького принца, наче золота обручка.

— Усякого, кого я торкнуся, я повертаю землі, з якої він вийшов, — мовила ще вона. — Але ти безневинний і прибув із зірки...

Маленький принц нічого не відповів.

— Мені шкода тебе, ти такий тендітний на цій крем'яній Землі. Я можу тобі підсобити, якщо ти дуже пошкодуєш за своєю покинутою планетою. Я можу...

— О, я добре зрозумів, — сказав маленький принц, — але чому ти весь час говориш загадками?

— Я розв'язую всі загадки, — відповіла гадюка. І обое змовкли.

Маленький принц вирушив на пошуки людей. Дорогою він зійшов на гору, де нічого, крім відлуння власного голосу, не знайшов. Потім хлопчик побачив трояндовий садок і заплакав від гіркої думки про те, що квітка, яку він плекав на своїй планеті, — не єдина у світі.

XXI

Отоді-то й показався лис.

— Добридень, — мовив лис.

— Добридень, — звичайненько відказав маленький принц і озирнувся, та нікого не побачив.

— Осьдечки я, — озвався голос, — під яблунею.

— Хто ти? — спитав маленький принц. — Ти такий гарний!

— Я лис, — відповів той.

— Пограйся зі мною, — попрохав маленький принц. — Мені так журно...

— Я не можу з тобою гратися, — мовив лис. — Я не приручений.

— О, даруй, — сказав маленький принц.

Але подумав і додав:

— А що означає — приручити?

— Ти нетутешній, — сказав лис. — Що ти тут шукаєш?

— Шукаю людей, — відповів маленький принц. — А що означає — приручати?

— Люди, — мовив лис, — мають рушниці і ходять на лови.

Це так ускладнює життя. А ще вони розводять курей. То єдина користь від людей. Ти шукаєш курей?

— Ні, — сказав маленький принц. — Я шукаю приятелів. А що означає — приручати?

— Це поняття давно забуте, — мовив лис, — воно означає: прихилити до себе...

— Прихилити до себе?

— Авжеж, — мовив лис. — Ти для мене поки що лише маленький хлопчик, достоту такий, як сто тисяч інших. І ти мені не потрібний. І я тобі теж не потрібний. Я для тебе всього тільки лис, достоту, як сто тисяч інших лисів. Та як ти мене приручиш, ми станемо потрібні одне одному. Ти будеш для мене єдиний на цілім світі. І я буду для тебе єдиний на цілім світі...

— Я вже трошки розумію, — проказав маленький принц. — Є одна троянда... мабуть, вона мене приручила. (...)

Лис замовк і довго дивився на маленького принца. А потім попросив знову:

— Будь ласка... приручи мене!

— Я б радо, — відмовив маленький принц, — але в мене обмаль часу. Мені ще треба знайти приятелів і узнати багато всяких речей.

— Узнати можна лише те, що приручиш, — мовив лис. — Людям уже бракує часу щось узнавати. Вони купують готові речі в торговців. Але ж немає таких торговців, що продавали б приятелів, і тим-то люди не мають приятелів. Як хочеш мати приятеля — приручи мене!

— А що для цього треба зробити? — спитав маленький принц.

— Треба бути дуже терплячим, — відказав лис. — Спершу ти сядеш трошки далі від мене на траву, ось так. Я краєчком ока позиратиму на тебе, дивитимусь, а ти мовчатимеш. Мова — це джерело непорозуміння. Але щодня ти сідатимеш трошки ближче...

Назавтра маленький принц прийшов знову.

А. де Сент-Екзюпері.
Маленький принц і лис

— Краще, якби ти приходив о тій самій порі, — попросив лис. — Якщо ти прийдеш, скажімо, о четвертій дня, то я вже з третьої години відчуватиму себе щасливим. О четвертій я вже почну хвилюватися і непокоїтися. Я узнаю ціну щастю. А як ти придитимеш коли попало, то я ніколи не знатиму, на яку годину готувати своє серце... (...)

Так маленький принц приручив лиса. І коли настала пора прощатися, лис казав:

— О, я плакатиму за тобою.

— Сам винний, — мовив маленький принц. — Я ж не хотів тобі нічого лихого, а ти зажадав, щоб я тебе приручив...

— Авжеж, — згодився лис.

— Але ж ти плакатимеш! — мовив маленький принц.

— Авжеж.

— Виходить, ти нічого не виграв.

— Виграв, — заперечив лис. — Згадай, що я казав про золоте збіжжя.

Він замовк. Потім додав:

— Піди ще поглянь на троянди. Ти зрозумієш, що твоя троянда — єдина на світі. А як вернешся попрощатися зі мною, я подарую тобі одну таємницю.

Маленький принц пішов глянути на троянди.

— Ви нітрохи не схожі на мою троянду, — мовив він їм. — Ви ще ніщо. Ніхто вас не приручив, і ви нікого не приручили. Ви такі, як раніше був мій лис. Він нічим не різнився від ста тисяч інших лисів. Але я з ним заприятелював, і нині він — єдиний в усьому світі.

Троянди дуже зніяковіли.

— Ви дуже гарні, але порожні, — сказав іще маленький принц. — Задля вас не схочеться померти. Звісно, випадковий перехожий і про мою троянду подумає, що вона така сама, як і ви. Але вона одна-єдина, над усе найдорожча. Я-бо полив її. Я-бо накрив її скляним ковпаком. Я-бо затулив її ширмою. Я-бо нищив задля неї гусінь, лишив тільки двох чи трьох, щоб повиводилися метелики. Я чув, як вона нарікала і як хвалилась, і навіть як замовкала. Троянда ця — моя.

І маленький принц вернувся до лиса.

— Прощавай... — мовив він.

— Прощавай, — відповів лис. — Ось моя таємниця. Вона дуже проста: лише серце добре бачить. Найголовнішого не побачиш очима.

— Найголовнішого не побачиш очима, — повторив маленький принц, аби краще запам'ятати.

— Твоя троянда дорога тобі тому, що ти присвятив їй стільки часу.

— Моя троянда дорога мені... — повторив маленький принц, аби краще запам'ятати.

— Люди забули цю істину, — мовив лис, — але ти не забувай. Ти назавжди береш на себе відповідальність за тих, кого приручив. Ти відповідаєш за свою троянду.

— Я відповідаю за свою троянду, — повторив маленький принц, аби краще запам'ятати. (...)

Після зустрічі з лисом маленькому принцу вдалося-таки вийти до людей. Однак почуте й побачене не втішило його. Відтак хлопчик повернувся до Сахари, де й познайомився з оповідачем...

Тим часом запас питної води скінчився. Маленький принц запропонував вирушити на пошуки колодязя, і на превеликий подив льотчика, його й справді вдалося знайти. Вода в колодязі була надзвичайно смачною... Там маленький принц повідомив, що хоче повернутися на свою планету, а допомогти йому в цьому має гадюка.

Серце пілота пойняла тривога, та маленький принц намагався втішити друга. Він пояснив, що обов'язково має повернутися до любої квітки, за яку відповідає. На згадку про себе хлопчик подарував оповідачеві зорі, що вміють сміятися, а наступного дня гадюка, як і обіцяла, допомогла йому залишити Землю.

Льотчик дістався додому. Відтоді він часто дивився на нічний небосхил: йому здавалося, ніби звідти долинає зоряний сміх маленького принца...

Переклад А. Перепаді

Запитання і завдання до прочитаних уривків

1. Назвіть хибні цінності людського життя, уособлені в образах мешканців планет, які відвідав маленький принц. Визначте деталі, що увиразнюють комічність цих персонажів.
2. Чого маленький принц навчився завдяки дружбі з лисом? Яку таємницю відкрив хлопчикові лис? Знайдіть у тексті відповідну цитату й поясніть, як ви розумієте цю думку.
3. Як ви розумієте такі твердження лиса: «Мова — це джерело непорозуміння»; «Найголовнішого не побачиш очима». Висловіть своє ставлення до цих міркувань.

Запитання і завдання до прочитаного твору

1. Які життєві істини осягає маленький принц на своїй планеті, під час подорожі Всесвітом та впродовж перебування на Землі?
2. Визначте основні риси характеру маленького принца. Обґрунтуйте відповідь прикладами з тексту.
3. Розгляньте малюнки до твору, виконані автором. Яким на них постає маленький принц?
4. Розкрийте інакомовний зміст образу маленького принца.
5. Яке значення мав маленький принц для оповідача? Схарактеризуйте ставлення льотчика до хлопчика. Які з життєвих «правил», засвоєних маленьким принцом, підхоплює його старший товариш?
6. **Подискутуйте!** Які життєві правила, що їх утверджує маленький принц, ви вважаєте найважливішими? Обґрунтуйте свою думку.

У СВІТІ МИСТЕЦТВА

ПИСЬМЕННИКИ ТА ЇХНІ ГЕРОЇ В РІЗНИХ ВИДАХ МИСТЕЦТВА

Портрети А. Чехова

Живописних зображень Антона Павловича Чехова збереглося мало. Почасти це можна пояснити тим, що письменник був людиною надзвичайно скромною і не хотів привертати до себе зайвої уваги. Однак була й інша причина: майже всі, хто намагався намалювати митця, скаржилися на те, що він надто «мінливий», «невловимий» для пензля. Утім, кілька портретів Чехова все ж таки існують.

М. Чехов.
Портрет А. Чехова

І. Левітан.
Портрет А. Чехова

О. Браз. Портрет А. Чехова

В. Сєров. Портрет А. Чехова

Один з них було створено братом письменника *Миколою Чеховим (1858–1889)*. Разом з Антоном Павловичем він працював для гумористичних часописів, друкуючи в них свої ілюстрації до літературних творів. На жаль, художник пішов з життя у розквіті сил, і його талант не встиг по-справжньому розкритися. До того ж значну частину його творчого доробку було втрачено. Проте серед робіт, які залишилися, є портрет письменника, що саме закінчив університет. На картині постає вдумливий молодий чоловік, який пильно вдивляється в життя.

Цікавий образ молодого Чехова створив відомий художник-пейзажист *Ісаак Левітан (1860–1900)*, з яким письменника пов'язувала тривала дружба (Чехов жартівливо називав його Левіташею). Акварельний малюнок Левітана залишився незакінченим, але вповні передає непересічну вдачу митця, його внутрішню силу й волю.

Відомий прижиттєвий портрет письменника належить пензлю *Осипа Бразя (1873–1936)*, уродженця Одеси. Ця робота вважається класичним (тобто зразковим) зображенням Чехова. Її репродукції часто вміщують у перевиданнях творів митця, хрестоматіях і підручниках з літератури. На бразівській картині Антона Павловича змальовано підкреслено буденно: втомлений, але внутрішньо підтягнутий, вишукано вбраний, він дивиться на глядача строгим і трохи сумним поглядом.

«Нетипово» Чехова побачив відомий художник-портретист *Валентин Серов (1865–1911)*. На його акварельному малюнку, зробленому наприкінці життя письменника, в обличчі й поставі Антона Павловича відчувається виснаженість тяжкохворої людини. Та водночас у цьому образі проступає внутрішній світ митця, його спостережливість, самодисципліна, мудрість і доброта.

1. Розгляньте репродукції портретів Чехова. Як ви гадаєте, чому портрет, написаний Бразом, зажив слави класичного?
2. Який з поданих портретів письменника найбільше відповідає вашим уявленням про нього як про автора гумористичних оповідань? Прокоментуйте свій вибір.

Кінофільм «Сліпий музикант»

У 1960 р. на екрани вийшла стрічка режисера *Тетяни Лукашевич* «Сліпий музикант», знята за однойменною повістю Короленка. Роль Петра Попельського в кінофільмі виконав Василь Ливанов, який згодом увійшов до кола найяскравіших акторів російського кінематографа.

У стрічці «Сліпий музикант» Ливанов майстерно й переконливо створив образ сліпого юнака, кожним рухом, жестом і поглядом передавши відчуття свого героя.

Кадр з кінофільму
«Сліпий музикант»
(режисер *Т. Лукашевич*,
1960 р.)

Цікаво, що дядька Петра, Максима Яценка, зіграв батько актора Борис Ливанов. Велике значення в кінокартині має українське тло — українська історія, природа, мова, і передусім — українська музика.

1. Перегляньте кінофільм «Сліпий музикант» (режисер Т. Лукашевич). Стисло напишіть про свої враження від нього.
2. Чим відрізняється початок кінострічки «Сліпий музикант» від сюжету повісті Короленка? Спробуйте пояснити мету такого «відхилення» від літературної основи.

«Маленький принц» на екранах

Існує кілька кінематографічних і мультиплікаційних екранізацій «Маленького принца» Екзюпері. Більшість з них наближені до сюжету твору французького письменника. Зокрема, німецько-австрійський однойменний мультфільм (режисер *Тео Керн*, 1990 р.) відтворює не лише сюжет казки, а й малюнки, зроблені до неї самим автором. А от найсучасніша на сьогодні мультиплікаційна стрічка «Маленький принц», створена спільними зусиллями мультиплікаторів Франції та Німеччини (головний режисер *П'єр Ален Чарт'єр*, 2010 р.), пропонує власну версію пригод героя. Згідно з нею, маленький принц мандрує Всесвітом у товаристві свого приятеля лиса. Метою цієї подорожі є подолання життєвих проблем на різних планетах. Отже, сюжет казки Екзюпері втрачає свій притчовий філософський зміст і набуває схожості із сучасними фентезі¹.

Кадр з мультфільму
«Маленький принц»
(режисер Т. Керн, 1990 р.)

Кадр з мультфільму
«Маленький принц»
(режисер П.А. Чарт'єр, 2010 р.)

1. Перегляньте мультфільм «Маленький принц» режисера Чарт'єра (2010). Висловіть своє ставлення до прочитання твору Екзюпері, утіленого в цій стрічці.

¹ **Ф е н т е з і** — жанр фантастичної літератури, заснований на міфологічних і казкових мотивах.

-
2. Порівняйте мультфільм Чарт'єра з однойменною стрічкою режисера Керпа (1990). Який із цих мультфільмів сподобався вам більше? Чому?

Підсумкові запитання і завдання

Перший рівень

1. Кого можна назвати «хамелеоном» в однойменному оповіданні Чехова?
2. У якому творі йдеться про дружбу між льотчиком і хлопчиком з іншої планети?
3. Назвіть автора оповідання «Жага до життя».

Другий рівень

1. Які з художніх текстів, розміщених у четвертій частині підручника, належать до гумористичних творів? Відповідь обґрунтуйте.
2. Події якого твору із четвертої частини підручника відбуваються в Україні?
3. Назвіть автора, який пов'язав своє життя з авіацією. Як ця професія відбилася в сюжеті вивченого вами твору письменника?

Третій рівень

1. Розкрийте зміст антитези «товстий—тонкий» в однойменному оповіданні Чехова. Чому, на вашу думку, цю антитезу винесено в заголовок оповідання?
2. Які риси характеру допомогли вижити героєві оповідання «Жага до життя»?
3. Укажіть ознаки казки-притчі у творі «Маленький принц».

Четвертий рівень

1. Які зовнішні й внутрішні перешкоди довелося подолати Петру Попельському, щоб знайти своє місце в житті? Розкрийте роль мистецтва в долі цього героя.
2. Як в оповіданнях Чехова втілюється його переконання «Стислість — сестра таланту»?
3. Які життєві цінності маленький принц вважає справжніми?

Клуб книголюбів

1. Чим гумор відрізняється від іронії? Поясніть відмінності між ними на конкретних прикладах з літературних творів.
2. **Порівняйте!** Порівняйте образи Максима Яценка з повісті «Сліпий музикант» та головного героя оповідання «Жага до життя». Знайдіть у цих образах риси сильної особистості.
3. Яким постає світ дорослих у казці-притчі «Маленький принц»? Чим саме він дивує маленького принца? Чи можна до світу дорослих зарахувати образ льотчика-оповідача? Обґрунтуйте свою думку.

4. Пофантазуйте! Уявіть: під час зображеної в оповіданні «Товстий і тонкий» зустрічі на вокзалі з'ясувалося, що товстий є начальником тонкого. Як у такому разі розвивалася б їхня бесіда?

5. Який із творів, розміщених у четвертій частині підручника, сподобався вам найбільше? Підготуйте його презентацію.

Теми творів

1. «Чому прикрі “дрібниці життя” є не такими вже й дріб’язковими? (За оповіданнями А. Чехова “Хамелеон” та “Товстий і тонкий”)».

2. «Як стати гідним змістовного, повнокровного життя? (Образ Петра Попельського в повісті В. Короленка “Сліпий музикант”)».

3. «“Найголовнішого не побачиш очима...”: хибні й справжні життєві цінності в казці А. де Сент-Екзюпері “Маленький принц”)».

ЧАСТИНА П'ЯТА

ПОЕТИЧНЕ БАЧЕННЯ СВІТУ

ПОЕТИЧНА МОЗАІКА

Літературна розминка

1. Назвіть свої улюблені поетичні твори. Про що в них ідеться?
2. Чим поезія відрізняється від прози?

Мацуо Басьо
(1644–1694)

Один з найвідоміших японських поетів Мацуо Басьо з'явився на світ у провінційному місті Уено в сім'ї самурая. При народженні він отримав наймення Кіндзаку, досягнувши повноліття, ще одне — Дзінісітіро. А от уславлене ім'я Мацуо Басьо — псевдонім. У перекладі з японської «басьо» означає «банан».

Коли, покинувши державну службу, поет став учителем віршування, заможний учень подарував йому невеличку хатинку. Біля неї митець посадив бананове деревце. Звідси й походить його псевдонім. Згодом пожежа знищила оселю поета, і він вирушив у тривалі мандри, під час яких продовжував складати вірші.

Мацуо Басьо увійшов в історію світової літератури як майстер *хайку*.

Літературознавча довідка

Хайку (хоку) — традиційний для японської поезії неримований трирядний вірш, що містить сімнадцять складів (зазвичай вони розподіляються за схемою: п'ять складів у першому рядку, сім — у другому, п'ять — у третьому). У хайку кількома виразними штрихами створено містку замальовку повсякденного життя. Така замальовка найчастіше має інакомовний зміст.

Літературна кухня

Як побудовані хайку?

Обов'язковою складовою хайку є образи природи. Звичай вони пов'язані з порами року, за кожною з яких закріплений спеціальний набір слів (їх так і називають: «сезонними»). Скажімо, на весну у вірші вказують квітки сливи, персика, сакури¹, а також соловей, жайворонок, метелик, дим, павутиння тощо. Зображуючи літо, японські поети використовували такі слова й словосполучення, як «злива», «спека», «зозуля», «прохолода», «прополювання рису», «полуденний відпочинок» тощо. Загальна кількість «сезонних слів» сягає трьох-чотирьох тисяч. Утім, теми хайку досить різноманітні: праця й відпочинок, самотність і дружба, подорожі й мистецтво...

Важливим для хайку є принцип «сабі», тобто настрої «плідної самотності», який пробуджує почуття невимовної краси й повноти життя. Принцип «сабі» вимагає втілювати складні думки в простих і строгих формах, які мають налаштовувати читача на зосереджене спостереження зображеної картини.

Отже, хайку вимагає активної співтворчості читача й поета. Воно діє на читацьку свідомість, як удар смичка — на струни скрипки. І так само, як у взаємодії смичка й струн народжується музика, поетична картина хайку в усій повноті розкривається лише там, де почуття, думка й фантазія поета поєднуються з почуттям, думкою і фантазією читача.

К. Кодзіма. Водяний млин

¹ С а к у р а — японська вишня.

К. Харусакі.
Пейзаж з озером

Старий ставок!
Жабка стрибне —
сплеск пролунає.

Переклад
Г. Туркова

Метелик літає.
Одна-однісінька тінь
на всьому полі.

Переклад
Г. Туркова

Все вибілів ранковий сніг.
Одна прикмета для погляду —
стрілки цибулі в саду...

Переклад
А. Сіренка

О. Косон.
Майна на гілці магнолії

Квітучі сливи,
ніжні верби... І подібні до них
молоді хлопці, жінки!

Переклад
Г. Туркова

Тиха місячна ніч.
Чутно, як надра каштана
гризе хробак.

Переклад
А. Сіренка

Літературний практикум

1. Робота в парах. На основі двох прочитаних хайку опрацюйте подані запитання й завдання.

- Яким настроєм пройнятий вірш? Які почуття він навіює?
- На яких деталях-«штрихах» автор буде поетичну картину? Розкрийте значення цих деталей у вірші.
- Поясніть, як пов'язані в хайку образи природи й життя людини (або її душевний стан).
- Розкрийте інакомовний зміст поетичної картини й визначте основну думку вірша.
- На основі зображеної в хайку деталі усно «домалюйте» повну картину.

2. Поясніть, про яку пору року йдеться в кожному з прочитаних вами віршів Басьо. Обґрунтуйте свою думку відповідними деталями або «сезонними словами».

3. Розкрийте інакомовний зміст хайку «Метелик літає...».

4. Дайте визначення поняття «хайку».

5. Вивчіть напам'ять прочитані вірші Басьо.

6. Порівняйте! Порівняйте два українських переклади хайку Басьо. Чим вони різняться? Який із цих перекладів подобається вам більше? Чому?

На всохлу гілку
сів почувати крук.
Глибока осінь.

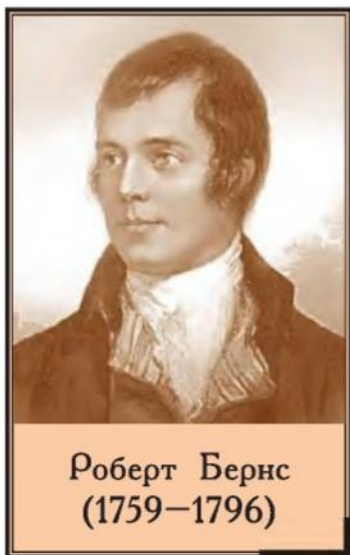
Переклад
Г. Туркова

Засохла гілка —
крука притулок.
Осінній вечір.

Переклад
І. Бондаренка

Шотландський лірик Роберт Бернс, що народився в сім'ї бідного фермера, уславився як народний поет. Старший серед сімох дітей, він змалку став правою рукою батька, а після його смерті поклав на себе обов'язок годувальника великої родини. Усе життя Бернс працював на землі. Навіть після публікації першої збірки своїх поезій, що мала гучний успіх, він не покинув плуга. Саме тому Бернса називали поетом-орачем і генієм-самородком.

Поезія Бернса глибоко пов'язана із життям і творчістю народу. Чимало віршів поет написав на основі популярних фольклорних пісень. Утім, лірика Бернса близька до народної не лише за звучанням, а й за змістом. У ній відобразилися

Роберт Бернс
(1759–1796)

уявлення народу про справедливість і красу, кохання і дружбу, його любов до рідного краю і шанобливе ставлення до природи.

Надзвичайно близьким до персонажа народних пісень був і *ліричний герой* Бернса.

Літературознавча довідка

Ліричний герой — образ автора в ліриці, його поетичне «я». Ліричний герой багато в чому схожий на автора, але, як і будь-який персонаж, містить елементи художньої вигадки. Тому не слід ототожнювати його із самим поетом.

Ліричний герой Бернса — син свого народу. Звичайне селянське життя приносить йому і втіху, і сум. Він уміє посміятися над прикритими життєвими ситуаціями й над самим собою. Водночас цей герой наділений проникливим ліризмом, характерним для задушевних фольклорних пісень.

Вірші Бернса зачаровують природністю й щирістю. Вони випромінюють життєрадісність, віру в людину, у перемогу добра, справедливості й розуму на землі.

Р.Престон. Туман

МОЄ СЕРЦЕ В ВЕРХОВИНІ

Моє серце в верховині і душа моя,
Моя дума в верховині соколом буя,
Моя мрія в гори лине наздогін вітрам,
Моє серце в верховині, де б не був я сам.

Будь здорова, верховино, любий рідний край,
Честі й слави батьківцино, вольності розмай!
Хоч іду я на чужину, повернуся знов,
Моє серце в верховині і моя любов.

Прощавайте, сині гори, білії сніги,
Прощавайте, темні звори¹ й світлії луги!
Прощавайте, пущі дикі й тіняві гаї,
Прощавайте, буйні ріки й бистрі ручаї!
Моє серце в верховині і душа моя,
Моя дума в верховині соколом буя,
Моя мрія в гори лине наздогін вітрам,
Моє серце в верховині, де б не був я сам.

Переклад М. Лукаша

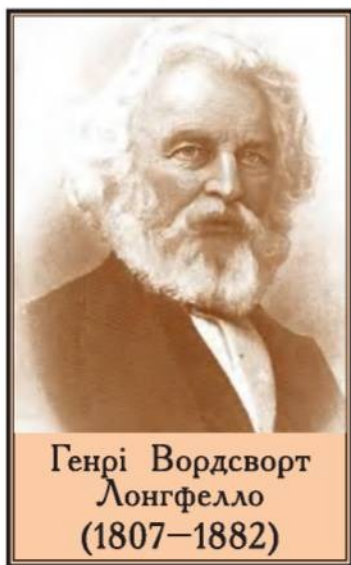
Запитання і завдання до прочитаного твору

1. Дайте визначення поняття «ліричний герой».
2. Визначте тему й основну думку вірша «Моє серце в верховині».
3. З яким настроєм слід читати цей вірш? Відповідь обґрунтуйте.
4. Яким постає ліричний герой вірша Бернса? Як він характеризує свою батьківщину та її природу? У яких образах і рядках розкривається його любов до рідного краю?
5. Знайдіть у перекладі вірша епітети. Розкрийте їхню художню роль.
6. Вивчіть вірш «Моє серце в верховині» напам'ять.

Американський письменник Генрі Вордсворт Лонгфелло з'явився на світ 27 лютого 1807 р. в місті Портленді в родині адвоката. З дитинства Генрі виявляв здібності до вивчення іноземних мов, малювання, музики, літературної творчості. Освіту він здобував у найкращих навчальних закладах Америки та Європи.

Закінчивши навчання, письменник викладав іноземні мови в рідному коледжі в Брунсвіку. Згодом він став професором Гарвардського університету й працював там близько двадцяти років, після чого зосередився на літературній діяльності.

Лонгфелло відіграв вагому роль у культурному житті своєї країни. Творчий доробок цього митця вражає різноманітністю.

¹З вір — тут: яр.

Він писав вірші й подорожні нотатки, художньо обробляв фольклорний матеріал. Чимало письменник зробив для популяризації літературних і культурних надбань інших країн. Він перекладав європейську поезію з вісімнадцяти мов, випускав збірки зарубіжних авторів. Завдяки його зусиллям американські читачі долучилися до найзначніших досягнень світового письменства.

У своїх поетичних творах Лонгфелло часто звертався до теми минулого Америки, змальовуючи картини життя перших поселенців і принижене становище корінних народів. Головною пам'яткою самотній індіанській культурі стала його *поема* «Пісня про Гайавату», написана на основі давніх легенд і переказів.

Літературознавча довідка

Поема — великий за обсягом віршований твір з ліричним або оповідним сюжетом.

Консультація професора Філолога

З історичних джерел відомо, що вождь ірокезів¹ Гайавата існував насправді. Він жив у XVI ст. й уславився, зокрема, тим, що об'єднав у міцний союз декілька ворогуючих племен. Однак у своїй поемі Лонгфелло змальовує не історичного Гайавату, а образ, створений народною фантазією. Подібно до багатьох міфічних персонажів, цей герой не є смертною людиною: його бабуся — донька нічних світил, а батько — Володар вітрів. Колись Володар вітрів покинув матір Гайавати, і вона померла від горя, тож хлопчика виростила бабуся. Змужнівши, Гайавата вирішив помститися батькові й вступив з ним у нерівний бій. Перемоги він не здобув, але Володар вітрів, високо оцінивши хоробрість сина, провістив йому життя, сповнене великих звершень.

У поемі Лонгфелло йдеться про численні подвиги Гайавати, який уособлює силу духу, непідкупність, мудрість та інші чесноти.

На початку твору Владика Життя, Гітчі-Маніто, збирає вождів різних племен на раду, під час якої закликає їх до миру та єднання. Цей заклик набуває в поемі значення узагальненої думки про те, що братерська любов, злагода і єдність є запорукою могутності й благополуччя нації. ↙

¹ **Ірокези** — група корінних американських народів, що складалася з п'яти споріднених племен.

ЛЮЛЬКА ЗГОДИ
(З «Пісні про Гайавату»)

На верхів'ї Скель Червоних,
Скель Великого Нагір'я,
Там стояв Життя Владика,
Гітчі-Маніто могутній,
І з верхів'я Скель Червоних
Він до себе звав народи,
Звідусіль людей скликав він. (...)

Від червоного бескета
Одломив рукою камінь
І зліпив із нього люльку,
І оздобив візерунком.
А над річкою він вирвав
Очеретяну стеблину
І цибух¹ зробив для люльки.

І червоною корою
Із лози набив він люльку,
І дихнув на ліс зелений.
І від подиху у лісі
Загойдались раптом віти
І, зустрівшись, зайнялися,
І на горах, на високих,
Запалив їм Люльку Згоди
Гітчі-Маніто могутній
На ознаку, що на раду
Всі народи він скликає. (...)

З лісової Тоскалузи,
Від Скелястих Гір далеких,
Від озер Країни Снігу —
Звідусіль усі народи
Дим угледіли на небі,
Дим, що йшов із Люльки Згоди. (...)

По річках, лугах збігались
І збиралися народи:
Йшли Чоктоси і Команчі,
Йшли Гурони і Мендени,
Делавери і Могоки,
Йшли Шошони і Омоги,

¹ Ц і б у х — порожнистий стрижень люльки.

Вождь племені
оглала-сіу з люлькою

Воїн племені команчів

Пони йшли і Чорноноги,
Оджибвеї і Дакоти¹
До Великого Нагір'я
Перед світлі божі очі.

В зброї всі, в яскравих фарбах,
Як дерева в час осінній,
Наче небо на світанні,
Всі зійшлись вони в долині
З ворожнечею у душах.
В їх очах — смертельний виклик,
В їх серцях — звіряча лютість,
Вікове бажання помсти —
Заповіт страшний від предків.

Але тихо і ласкаво
Подивився милосердний,
Гітчі-Маніто могутній,
Наче батько, подивився
На дитячу ворожнечу
І простяг над ними руку,
Тінь руки простяг над ними,
Щоб серця їх заспокоїть,
Втихомирить їх душі.

І ясний величний голос,
Як потік, що з гір несеться,
Як потік, що падає в прірву,
Пролунав до всіх народів:
«Діти! Слухайте уважно
Мудре слово і пораду,
Що вам скаже, нерозумним,
Той, хто дав життя всім людям. (...)

Я стомивсь від ваших сварок,
Від незгод і суперечок,
Від кривавих війн народів,
Молитов про помсту люту.
Ваша сила тільки в згоді,
А безсилля — в ворожнечі!
Помиріться ж, мої діти,
Будьте друзями, братами!

¹ Чоктобіси, Команчі... Дакоти — назви індіанських племен Північної Америки.

Окуніться ж ви в джерело,
Що сріблиться перед вами,
Змийте фарби, фарби бою,
Змийте з тіла плями крові,
Закопайте свою зброю,

Люльки висічіть з каміння,
Очерету наламайте,
Цибухи зробіть із нього
І, оздобивши їх пір'ям,
Запаліть люльки на згоду,
І живіть віки братами!»

Так сказав Життя Владика.
І покидали на землю
Вояки ганебну зброю,
Поскидали всі убрання
Із оленьчої шкури
І до берега побігли
Змити фарби — плями бою;
Від слідів Творця лилася
Річка хвилею ясною,
Обмивала фарби бою,
І, обмивши, багряніла,
І збігала вниз червона,
Мовби змішана із кров'ю.

Змивши фарби, плями бою,
Вояки на берег вийшли
І у землю закопали
Свої палиці і зброю.
І дітей своїх Владика,
Гітчі-Маніто могутній,
Стрів усмішкою ясною.

Із червоного каміння
Всі зробили мовчки люльки,
Очерету наламали,
Цибухи зробили з нього,
І оздобили їх пір'ям... (...)
І у дверях світлих неба
Гітчі-Маніто сховався,
Оповитий білим димом,
Білим димом Люльки Згоди.

Переклад *Олександра Олеся*

Дівчина-воїн племені
ассінібойнів

Вождь племені чорноногих

Запитання і завдання до прочитаного уривка

1. Які деталі свідчать про те, що Гітчі-Маніто є володарем природного світу?
2. Якими постали перед Владикою Життя індіанці? Із чим у перекладі поеми порівнюються їхні розфарбовані тіла? Поміркуйте, які саме кольори переважають у бойовій розкрасці воїнів.
3. Для чого Гітчі-Маніто скликав народ? Як він розмовляв із ворогуючими племенами?
4. Як змінилася вода в річці після того, як індіанці змили в ній «фарби бою»? Що ця зміна означає?

Джанні Родарі
(1920—1980)

Італійський письменник Джанні (Джованні) Франческо Родарі — відомий автор творів для маленьких читачів, лауреат Премії імені Г.К. Андерсена, що вважається найвищою відзнакою в галузі дитячої літератури.

Письменник народився 23 жовтня 1920 р. в містечку Оменья. Батько його був пекарем і помер, коли Джанні виповнилося дев'ять років. Матері довелося утримувати трьох синів самотужки. Працюючи служницею в багатому домі, жінка мусила терпіти принизливі докори, тимчасом як платня була доволі скромною.

Джованні з дитинства виявляв інтерес до художньої літератури, музики й філософії, але через скруту його освіта обмежилася трьома роками навчання в семі-

нарії. У сімнадцять років він став учителем.

Незабаром розпочалася Друга світова війна. Через слабке здоров'я Родарі було звільнено від військової служби, але він долучився до руху Опору.

Літературна кухня

Дж. Родарі в царстві дитячої фантазії

Працюючи з молодшими школярами, письменник вигадував для них завдання й вправи, спрямовані на розвиток фантазії.

Так, Родарі викликав до дошки учня й просив його написати будь-яке слово. Тим часом на зворотному боці дошки другий учень теж писав своє слово. Наприклад, один написав «шафа», а другий — «пес». Обидва слова показували класу і всі складали з них словосполучення: «пес у шафі», «шафа пса», «пес на шафі» тощо. Потім

на основі цих образів діти вигадували всілякі історії. Захопившись веселою грою, вони навіть не помічали, що навчаються...

Часто учитель-фантазер пропонував школярам відповісти на несподівані запитання, як-от: «Що було б, якби до вас постукав крокодил і спитав, чи не можете ви йому позичити трохи розмарину¹?»; «Що сталося б, якби ваш ліфт провалився в глиб земної кулі або злетів на Місяць?»... І знову у відповідь лунали сміх і чудернацькі історії. Чимало з тих творчих знахідок згодом увійшли до казок письменника.

На схилі літ Родарі написав книжку «Грамматика фантазії. Вступ до мистецтва вигадування історій». Ця книжка, що підсумовує тридцятирічний творчий досвід письменника, призначена для дорослих, які прагнуть розвивати дитячу фантазію. У передмові автор висловив край важливу для нього думку: «Фантазія і наука — не суперники, не вороги, а співники, руки й ноги одного тіла, дочки й матері одного інтелекту. Мій ідеал — цілісна особистість. Я вважаю, що нашій добі, нашій планеті необхідні такі цілісні люди». Власне, вірою в силу людської фантазії позначена вся творчість цього чудового письменника. ↙

Після війни Родарі працював журналістом і багато подорожував Італією. Відвідуючи заводи й фабрики, спілкуючись із робітниками та селянами, він бачив справжнє життя країни, приховане за глянце-вими листівками з видами її легендарних пам'яток. Відтак дійсність, сповнена суспільних негараздів і несправедливості, увійшла в казки й вірші письменника, втілюючись у їхніх сюжетах.

ЛИСТІВКИ З ВИДАМИ МІСТ

Поштові листівки з видами міст
Купує в Італії кожен турист.
Ось Рим — Колізей, Капітолій і Форум...
Мілан із славетним готичним собором.
Ось Піза з своєю похилою вежею.
Венеція-краля з каналів мережею.
Ось Генуя — гавань, палаці блискучі,
Неаполь — затока, Везувій димучий...

Чудово! Прекрасно! Розкішні види!
А глянь за картинки — чи так воно вийде?
Чи справді в Венеції тільки й роботи —
Гондоли ганять і співають без турботи?
Чи справді безжурні неаполітанці
Тільки те й знають, що гулі і танці?

¹ Р о з м а р і н — вічнозелена запашна кущова рослина, листя й молоді пагони якої використовують у кулінарії як приправу.

Не вірю я чужим речам,
А вірю я своїм очам.
Дозвольте, синьйори, самому розглянутися
На всі ті міста — у природі, без глянцю.

Хай сам подивлюся,
Хай сам я побачу,
Кому як живеться,
Хто скаче, хто плаче.
Хай сам я узнаю,
Хто як міркує,
Хто діло робить,
Хто байдикує,
Хто на роботу йде не снідавши,
Хто спать лягає не обідавши,
Та ще й на камені голому,
Бо ніде прихилити голову...

Погляньте і ви за картинки, синьйори:
Картинки веселі, життя — суворе.

Переклад *М. Лукаша*

Колізей. *Рим*

Капітолій. *Рим*

Пізанська вежа. *Піза*

Форум. *Помпеї*

Запитання і завдання до прогитаного твору

1. Як ви гадаєте, чому Родарі зосереджує увагу на туристичних листівках?
2. Які пам'ятки історії та культури Італії згадано у творі? Що ви про них знаєте?
3. З якою інтонацією слід читати рядок «Чудово! Прекрасно! Розкішні види!»? Поясніть свою думку.
4. Що означає вжитий у вірші вислів «без глянцю»?
5. Знайдіть рядки, у яких автор узагальнює свої спостереження. Чи погоджуєтеся ви з його висновком? Дайте розгорнуту відповідь.
6. **Пофантазуйте!** Який твір ви написали б про листівки з видами українських міст?

Підсумкові запитання і завдання

Перший рівень

1. Назвіть автора вірша «Моє серце в верховині».
2. Укажіть назву вивченого вірша Родарі.
3. Як перекладається псевдонім Басьо?

Другий рівень

1. Кого зображено в «Пісні про Гайавату»?
2. Що таке хайку?
3. Кого й чому називали поетом-орачем?

Третій рівень

1. Що таке «сезонні слова» в хайку? Наведіть відповідні приклади.
2. Дайте визначення поняття «ліричний герой». Наведіть відповідні приклади з прочитаних віршів.
3. Яку «правду життя» розкриває Родарі у вірші про листівки?

Четвертий рівень

1. Які теми людського життя розкрито в хайку Басьо?
2. Розкрийте зв'язок вірша «Моє серце в верховині» з фольклорними творами.
3. Хто, з якого приводу і в якому творі говорить: «Ваша сила тільки в згоді, // А безсилля — в ворожнечі!»? Яке значення має ця думка у творі? Наведіть приклади прислів'їв, приказок або притч, близьких за змістом до цього вислову.

Теми творів

1. «Художня майстерність хайку Басьо».
2. «Картини рідного краю у вірші Р. Бернса “Моє серце в верховині”».
3. «Життя “без глянцю” у вірші Дж. Родарі “Листівки з видами міст”».

Клуб книголюбів

1. Чому Бернса називають народним поетом?
2. Які елементи міфів, фольклору й звичаїв індіанців відобразилися у «Пісні про Гайавату»?
3. Часом у повсякденному мовленні можна почути вислів «Закурити люльку згоди». Що він означає?
4. **Подискутайте!** У творчій спадщині японського поета Йоси Бусона є таке хайку:

Весняний дощ!
Шкода мені людей,
які не вміють вірша написати.¹

Як ви гадаєте, що поет мав на увазі? Чи згодні ви з його думкою? Обґрунтуйте свою відповідь.

5. **Пофантазуйте!** Виконайте одне із запропонованих завдань.

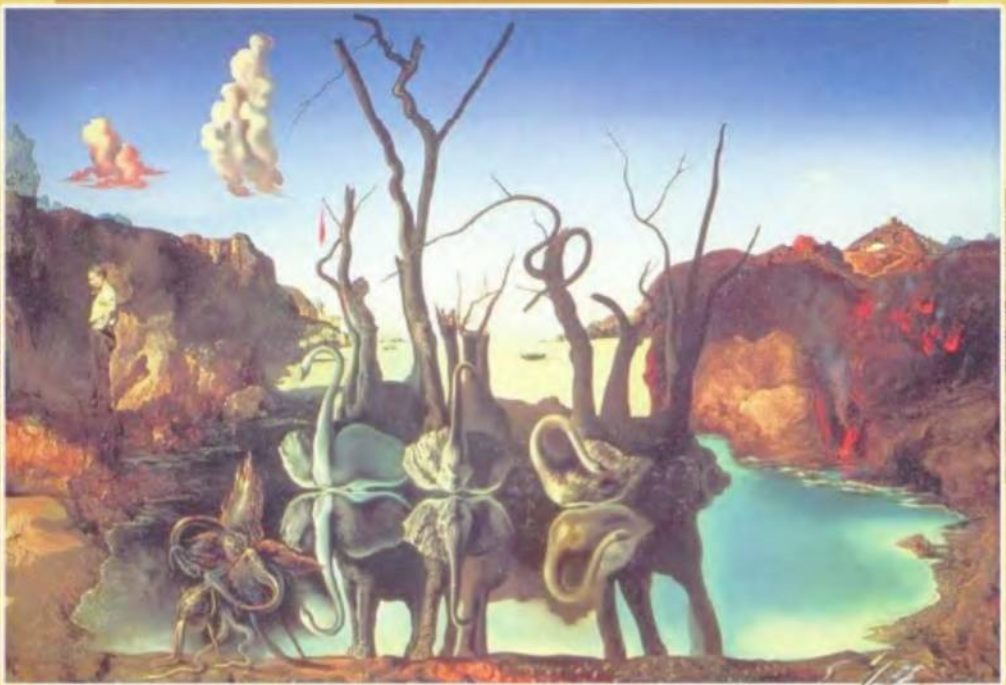
А. «Розгорніть» один з віршів Басьо в невеличку оповідку. Запишіть її в зошит.

Б. «Згорніть» будь-який реальний пейзаж у хайку. Запишіть його в зошит.

¹ Переклад І. Бондаренка.

ЧАСТИНА ШОСТА

ОБРАЗ МАЙБУТНЬОГО В ЛІТЕРАТУРІ

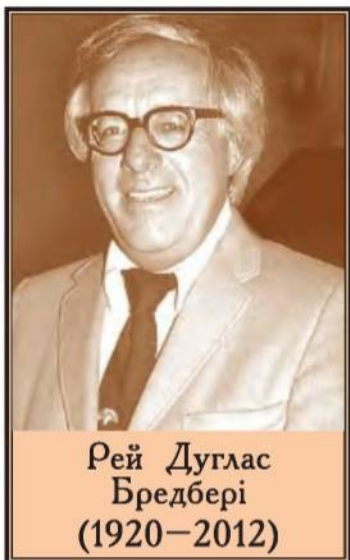
РОЗДІЛ 1

МАЙБУТНЄ ЛЮДСТВА У ФАНТАСТИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Літературна розминка

1. Яких письменників-фантастів ви знаєте?
2. Пригадайте фантастичні твори, у яких зображено майбутнє людства. Яким воно постає у цих творах?

Рей Дуглас
Бредбері
(1920–2012)

Навіть на схилі літ Бредбері залишався дитиною. На дев'ятому десятку в зовнішності й поведінці письменника проступали риси підлітка, а його помешкання було просто-таки напаковане іграшками.

Реймонд Дуглас Бредбері народився 22 серпня 1920 р. в американському місті Вокігані. Дитинство письменника припало на важкий етап економічного розвитку країни, що позначилося на становищі його сім'ї. Найскладнішим періодом був той час, коли Бредбері-старший утратив роботу... Родина мусила переїхати до Лос-Анджелеса, де Рей закінчив школу і в шістнадцять років почав заробляти на життя продажем газет. Через брак грошей він не мав можливості навчатися в коледжі й університеті, але тричі на тиждень відвідував бібліотеку. Так, за власним ви-

словом, Бредбері замість університету закінчив бібліотеку.

Цікаві подробиці

Тягар сімейних проблем не зруйнував дитячих фантазій Бредбері. У дитинстві він уявляв себе чарівником, який вражає публіку феєричними фокусами, і згодом, ставши визнаним письменником, не забув того «маленького чарівника». Згадуючи минуле з висоти зрілого віку, письменник жартував: «Я, безбородий хлопчисько-чарівник, виймав з картонного картуза... чудернацьких кроликів.

Я став бородатим факіром, і тепер з друкарської машинки та Космічної Пустелі, що стелиться так далеко, як тільки можуть її осягнути зір і розум, я виймаю ракети».

Про письменництво Бредбері мріяв змалечку. У дванадцять років він уже мав друкарську машинку й незабаром почав розсилати до поважних часописів свої твори. У відповідь надходили лише відмови, обґрунтовані тим, що в оповіданнях забагато жахів. Більшість тодішніх рукописів письменник із часом спалив, але зворушливу відданість друкарській машинці зберіг на все життя.

Бредбері був природженим мрійником, тож у сімнадцять років вступив до лос-анджелеського об'єднання молодих авторів «Ліга наукових фантастів». Реєві оповідання друкували в дешевих журналах, але юнак добре усвідомлював їхню недосконалість і наполегливо працював над літературним стилем. Протягом 1939–1940 рр. він видавав часопис «Футурія фантазія», у якому публікував свої роздуми над майбутнім і його можливими загрозами.

У двадцять два роки Бредбері став професійним письменником. Він писав надзвичайно багато — близько п'ятдесяти двох творів на рік, проте читачі й критики залишалися байдужими до його доробку... Утім, успіх таки прийшов. Це сталося після публікації циклу оповідань «Марсіанські хроніки» (1950), а за три роки з'явився друком роман «451 градус за Фаренгейтом», завдяки якому митець здобув світову славу.

Кімната Р. Бредбері

Літературна кухня

Як побудовано твори Р. Бредбері?

Сюжети творів знаменитого фантаста зазвичай побудовано за принципом розгорнутої відповіді на запитання «Що відбулося б, якби?..». Наприклад: «Що відбулося б, якби людство спіткала атомна війна?» (оповідання «Усмішка»), або «Що відбулося б, якби з нашого життя надовго зникло Сонце?» (оповідання «Все літо в один день»), або «Що відбулося б, якби людство раптом зникло?» (оповідання «Канікули»). Водночас сюжети своїх творів письменник часто не доводить до логічного кінця, який би остаточно визначив долю персонажів. Так він спонукає читачів замислитися над долею героїв і майбутнім сучасної цивілізації. ❖

Центральним *конфліктом* у творах Рея Бредбері є зіткнення між творчим розвитком людини та бездуховністю й зашкарублістю суспільства.

Літературознавча довідка

Конфлікт — зіткнення, протиставлення діючих сил, що визначає рух сюжету літературного твору. Таке зіткнення може відбуватися в душі героя, між двома персонажами, групами персонажів, а також між героєм і обставинами, які йому перешкоджають.

Упродовж тривалого творчого життя Бредбері опублікував понад тридцять книжок. Літературні досягнення письменника відзначені численними міжнародними преміями й нагородами. Однак діяльність Бредбері не обмежувалася літературною творчістю. Він брав участь у створенні анімаційного кіно, телеф'єс і телесеріалів, навіть у розробленні інтер'єру космічного корабля «Земля», виставленого в Епкот-центрі, що в Діснейленді. Митець також виступав з публічними лекціями й консулював представників різних професій — від спеціалістів космічної галузі до чиновників мерії.

Створені Бредбері картини майбутнього зазвичай демонструють небезпечний бік науково-технічного прогресу й розвитку технократичного суспільства¹. Попри позірну фантастичність, вони надзвичайно точно влучають у «больові точки» сучасного людства. Саме тому прихильники називають письменника «пророком космічної ери».

Основою людського існування Бредбері вважав працю, засновану на любові до життя й творчості. Такі моральні орієнтири надають його фантастичним картинам — часом сумним і загрозливим — життєствердної сили й реалістичної правдивості.

Перевірте себе

1. Коли і як виявилися здібності Бредбері до літературної творчості?
2. Розкажіть про шлях письменника до світової слави. Назвіть твори, що зробили його відомим.
3. Чим, крім літературної творчості, займався Бредбері?
4. Дайте визначення поняття «конфлікт». Обґрунтуйте відповідь прикладами з літературних творів.

¹ **Технократичне суспільство** — суспільство, що розвивається під прапором науково-технічного прогресу. Прибічники ідеї технократії вважають, що такий розвиток мають очолювати інженери, учені, техніки.

УСМІШКА
(Скорочено)

Черга зібралася на міському майдані о п'ятій ранку, коли перегук півнів долинав із далекого, вкритого інеєм селища й ніде не світилося. Тоді повсюди над зруйнованими будинками висіли клапті туману, та ось тепер, о сьомій ранку, він почав зникати з появою перших ознак світанку. Дорогою парами, втрюх іще йшли люди — був саме ярмарковий і святковий день.

Хлопчина стояв позаду двох чоловіків, котрі голосно розмовляли між собою, і в чистому холодному повітрі звучання їхніх слів було ще різкішим. Він тупцював на місці й хекав на свої червоні, обвітрені руки, позираючи то на засмальцьований, з цупкої мішквини одяг балакунів, то на довгу вервечку чоловіків та жінок попереду.

— Агов, хлопче, а ти що тут робиш спозаранку? — почувся чоловічий голос у нього за спиною.

— Це мое місце, я зайняв тут чергу, — відповів хлопець.

— Ти б краще віддав своє місце комусь тямущому, а сам забрався б геть!

— Не чіпай хлопця, — втрутився, різко обернувшись, один із чоловіків, які стояли попереду.

— Я пожартував, — чоловік, котрий стояв позаду, поклав руку хлопчині на голову, а той, насупившись, скинув її. — Просто подумав: якось дивно — дитина вже на ногах із самого ранку.

— Цей хлопець тямить у мистецтві. Зрозумів? — сказав захисник, чоловік на прізвище Грігзбі. — Як тебе звати, малий?

— Том.

— Наш Том не схибить, плюне як слід. Чи не так, Томе?

— Ще й питаєте!

У черзі засміялися.

Попереду продавали гарячу каву в надщерблених філіжанках¹.

Леонардо да Вінчі. Мона Ліза

¹ Ф і л і ж а н к а — те саме, що чашка.

Поглянувши туди, Том побачив маленьке палахкотливе вогнище й іржавий казанок, де шумувало вариво. Це не була справжня кава. Її запарили з якихось ягід, зібраних за містом, і продавали по пенні за філіжанку, щоб зігріти шлунок, та негусто було покупців, бо мало в кого вистачало на це грошей.

Том вдвлявся поперед себе, де за поруйнованою вибухом кам'яною стіною зникав кінець черги.

— Кажуть, вона усміхається, — мовив хлопець.

— Атож, усміхається, — відповів Грігзбі.

— Кажуть, вона з фарби і полотна.

— Так. Тому мені й здається, що вона не справжня. Та, справжня, я чув, колись давно на дошці була намальована.

— Кажуть, їй чотиреста років.

— Якщо не більше. Ніхто не знає напевне, який тепер рік.

— Дві тисячі шістдесят перший!

— Правильно, хлопче, так тільки кажуть. Брехня. Може, вже трьохтисячний чи п'ятитисячний! Хто знає? Довгенько тривала уся ця колотнеча. А нам дісталися самі кісточки та ратички.

Літературний практикум

1. Де й коли відбувається описана в уривку подія?
2. Яким постає життя людей у першому абзаці? Обґрунтуйте відповідь цитатами.
3. Якою була кава, що продавали в черзі? Як опис кави пов'язаний з тим фактом, що картину вважали несправжньою.
4. Чим Том відрізнявся від інших людей у черзі?
5. Що надає зображеній в уривку картині життя загрозливого характеру? Наведіть відповідні цитати.

Поволі просуваючись, вони човгали холодною бруківкою.

— Коли вже ми її побачимо? — непокоївся Том.

— Ще кілька хвилин, не більше. Її відгородили, напнувши оксамитову стрічку на чотири мідних кілочки, за всіма правилами, щоб люди не підходили надто близько. І пам'ятай, Томе, жодного каміння. У неї заборонили жбурляти каміння.

— Гаразд, сер.

Сонце піднімалося на небосхилі дедалі вище, несучи тепло, яке змусило чоловіків поскидати страхітливую одіж та брудні капелюхи.

— Чому всі ми стоїмо в черзі? — роздумуючи, запитав Том. — Чому всі мусять плювати?

Грігзбі й не глянув на нього, він дивився на сонце, міркуючи, котра година.

— Ну, Томе, є купа причин для цього, — він звично заклав руку до кишені, якої вже давно не було, шукаючи неіснуючу цигарку. Том бачив цей жест мільйон разів. — Тут вся річ у ненависті. Ненависті

до всього, пов'язаного з Минулим. Скажи мені, Томе, як ми дожилися до такого? Замість міст — звалища мотлоху, шляхи від бомб ніби викорчовані, а половина полів уночі світяться від радіації. Ото я й запитую, Томе, хіба це не огидний безлад?

— Так, сер. Так воно і є.

— Тож-бо, Томе. Людина ненавидить те, що зламало її, покалічило її життя. Така вже людська природа. Безглуздо, мабуть, та людина вже так влаштована.

— Тому ми ненавидимо всіх і все, — відгукнувся Том.

— Правильно! Всю цю юрбу, яка в Минулому верховодила у світі. От і маємо: стоїмо тут удосвіта в холоді, усередині все злиплося від голоду, самі живемо в печерах, і нічого нам не лишилося — ні курива, ні випивки, жодної розваги, крім очих наших свят, Томе, наших свят.

І Том подумки перебрав свята, які їм випали за останні роки. Згадав той рік, коли вони порвали всі книжки й спалили їх на майдані, тоді всі реготали, мов п'яні. А на свято науки місяць тому, коли притягли останній автомобіль, вони кидали жеребок, і щасливчики могли по раз у вгатити машину кувалдою. (...)

Настав полудень. Сморід зруйнованого міста ширився в спекотному повітрі, щось кублилося серед уламків будівель.

— Містере, те більше ніколи не повернеться?

— Що — цивілізація? Кому вона потрібна? Тільки не мені!

— А от я ладен дещо в ній стерпіти, — відгукнувся один із черги. — Було в ній щось і гарне.

— Дарма переймаєшся! — вигукнув Грігзбі. — То все одно пусте.

— Ет, не кажіть, — наполягав хтось із черги. — Ще з'явиться, от побачите, якийсь головатий і підлатає цивілізацію. Згадаєте мої слова. Та людина матиме чутливе серце. (...)

Нарешті вони вступили на головний майдан. У цей час до міста в'їжджав вершник, тримаючи в руці аркуш паперу. Посеред майдану виднілася обгороджена стрічкою ділянка. Том, Грігзбі й усі інші накопичували слину для плювка, просуваючись уперед, — рухалися з готовністю й передчуттям втіхи, широко розплющивши очі. Схвилюваний Том відчував, як прискорено калатало його серце, а земля під босими ногами здавалася йому розпеченою.

— Ну, Томе, тепер наша черга, пильнуй!

На кожному кутку обгородженої ділянки стояли полісмени — четверо чоловіків із жовтою поворозкою на зап'ястку, знаком їхньої влади над усіма іншими. Вони мали стежити, аби з черги не жбурляли каміння.

— Це для того, — наостанку пояснив Грігзбі, — щоб усім вдалося разочок плюнути в неї, зрозумів, Томе? Ну, давай!

Том укляк перед картиною, довго вдивляючись у неї.

— Та плюй, Томе!

У нього пересохло в горлі.

— Ану, Томе! Швидше!

— Але, — повільно вимовив Том, — вона ж гарна!

— Гаразд, я плюю замість тебе!

Плювок Грігзбі зблиснув на сонці. Жінка усміхалася Тому з картини лагідно й загадково, а він, відповідаючи на її погляд, чув калатання власного серця, немов йому у вухах звучала якась музика.

— Вона гарна, — повторив він.

— Йди вже, поки поліція...

— Увага!

Черга затихла. Щойно вони сварили Тома, що той зацікавився, тепер усі повернулися до вершника.

— Як її звати, сер? — тихенько запитав Том.

— Що, картину? Здається, Мона Ліза¹... Еге ж, Мона Ліза.

— Прослухайте оголошення! — гукнув вершник. — За дозволом влади сьогодні опівдні портрет на майдані буде передано до рук тутешніх мешканців, аби вони могли взяти участь у знищенні...

Том і кліпнути не встиг, як натовп панічно заметушився, з криками й стусанами поніс його до картини. Почувся різкий звук роздертого полотна. Полісмени накивали п'ятами. Натовп ревів на все горло, і руки роздирали портрет, як шмат падали зграя голодних птахів. Том відчув, як його просто жбурнули через розбиту раму. Він простягнув руку, безтямно мавпуючи² інших, ухопив клапоть маслянистого полотна і смикнув, видерши його, а потім упав, і стусани винесли його на край натовпу. Закривавлений, у пошматованому одязі, він дивився, як літня жінка жувала клапті полотна, як чоловіки троцили раму, ударами ніг розривали цупкі частини полотна, дерли їх на дрібне шмаття.

Лише Том стояв принішклий осторонь від розбурханого натовпу. Він поглянув на свою руку. Вона міцно притискала до грудей клаптик полотна, ховаючи його.

— Гей, Томе, чого ж ти! — гукнув Грігзбі.

Не промовивши й слова, схлипуючи, Том кинувся геть. Він біг за місто зруйнованою вибухами дорогою, полем, через неглибокий потічок, біг, не озираючись, і затиснута в кулак рука ховалася під курткою.

Надвечір він дістався до маленького села й проминув його. О дев'ятій уже був біля зруйнованої будівлі ферми. За нею, у тому, що лишилося від силосної башти, під накриттям, він почув звуки, з яких було ясно, що сім'я спить — сплять мати, батько і брат. Він поспіхом прослизнув тихенько у малі дверцята і ліг, важко дихаючи. (...)

Хтось його стусонув. Це був брат, котрому довелося сьогодні самому поратися біля грядок.

¹ « М о н а Л і з а » (або «Джоконда») — назва знаменитої картини Леонардо да Вінчі, на якій зображено молоду неаполітанку, дружину Франческо дель Джокондо.

² М а в п у в а т и — повторювати за іншим.

— Лягай уже! — вівголоса прикрикнула на нього мати.

Ще один штурхан.

Том ліг, відсапуючись. Довкола панувала тиша. Його рука була притиснута до грудей, міцно-міцно. Півгодини він лежав так, заплющивши очі.

Потім він щось відчув: холодне біле світло. Це високо в небі зійшов місяць, і маленький клаптик світла мандрував баштою, переповажаючи по тілу Тома. Тільки тепер його рука розслабилась. Повільно, обережно, прислухаючись до рухів тих, які спали поруч, Том підніс її до очей. Він повагався, глибоко вдихнув повітря, а потім очікувально розтис пальці й розгладив шматочок помальованого полотна.

Усе довкола спало під місячним сяйвом.

А на долоні в нього лежала Усмішка.

Він дивився на неї в білому світлі, що лилося з опівнічного неба. І подумки промовляв до себе, знову і знову: «Усмішка, любя Усмішка».

Через годину він все ще бачив її, навіть після того, як обережно склав і заховав. Він заплющив очі, а Усмішка не зникала у темряві. Вона все ще була з ним, тепла і лагідна, коли він заснув, і світ поринув у тишу, а місяць веслував собі у холодному небі спершу догори, потім донизу назустріч ранку.

Переклад Л. Коломієць

Запитання і завдання до прочитаного твору

1. Який варіант майбутнього пропонує Бредбері в оповіданні «Усмішка»?
2. У яких деталях виявляється здичавіння людей, що пережили атомну війну?
3. Що й чому нищить юрба? Чому вона ненавидить власне минуле?
4. Що відчув Том, побачивши картину вперше? Знайдіть у тексті опис його переживань. Як ви можете пояснити таку суперечливість у поведінці героя: на протигагу іншим, він відмовився плюнути в портрет Мони Лізи, але, так само як інші, вирвав з нього шматок?
5. Знайдіть у тексті слова одного з персонажів щодо можливості відновлення цивілізації. Яка людина, на думку цього персонажа, здатна це зробити? Чи може такою людиною стати Том? Обґрунтуйте свою думку.
6. Як ви гадаєте, чому автор «уклав» у руки Тома саме той клаптик полотна, на якому зображено усмішку Мони Лізи? Якого змісту ця усмішка набуває наприкінці оповідання?
7. **Подискутуйте!** Як, на вашу думку, автор оцінює майбутнє людства у фіналі твору — песимістично чи життєствердно? Обґрунтуйте свою відповідь.
8. **Пофантазуйте!** Придумайте продовження історії Тома й запишіть його в зошиті.

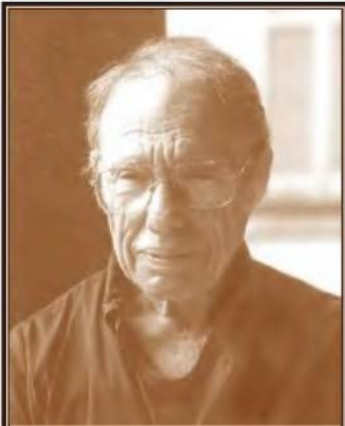
РОЗДІЛ 2

НОВІ ОБРІЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ ФАНТАСТИКИ

Літературна розминка

1. Пригадайте фантастичні твори про космічні мандрівки. Як у цих творах зображено позаземні світи?
2. Чим, на вашу думку, наукова фантастика відрізняється від інших різновидів фантастичної літератури?

Роберт Шеклі
(1928–2005)

Ім'я Роберта Шеклі добре відоме прихильникам літературної фантастики. Перу цього письменника належать десятки романів і повістей. Декілька його творів було екранізовано, а деякі — зокрема, роман «Координати чудес» та оповідання «Абсолютна зброя» — навіть дали назви популярним книжковим серіям.

Коли Шеклі запитали, який винахід є найнеобхіднішим для людства, він промовив лише два слова: «*Людське серце*». Цю просту й мудру водночас відповідь американського письменника-фантаста можна вважати гаслом його творчості.

Роберт Шеклі народився 16 липня 1928 р. в Нью-Йорку, дитинство і юність його минули в місті Мейплвуді. Після закінчення школи Роберт працював розсильним, буфетником, садівником, а в 1946–1948 рр. у складі американських військ як редактор полкової газети перебував у Кореї. Далі були роки навчання в Нью-Йоркському університеті, де Шеклі здобував інженерну освіту й відвідував літературний курс. Потім — робота на авіаційному заводі, яка, утім, тривала недовго, адже успішні публікації переконали автора-початківця присвятити себе творчості, якою він марив змалечку.

У 1950-х роках Шеклі став відомим як автор яскравих фантастичних оповідань. Багато з них увійшло до бібліотеки найпопулярніших творів *наукової фантастики*.

Літературознавча довідка

Наукова фантастика — різновид художньої літератури, основною темою якої є дослідження й прогнозування наслідків досягнень науково-технічної думки. Сюжети таких творів зазвичай побудовано на певному науковому припущенні. Змальовуючи фантастичні картини майбутнього, письменники-фантасти, як правило, розкривають реальні проблеми сучасного суспільства. Найкращі твори наукової фантастики порушують вагомі морально-філософські питання. До таких, зокрема, належать книжки Веллса, Беляєва, Бредбері, Азімова, Шеклі, братів Стругацьких та інших.

Консультація професора Філолога

Наукова фантастика — це не лише різновид художньої літератури, а й потужний літературний рух з власними часописами, сайтами, з'їздами шанувальників і палкими дискусіями. Колись у науково-фантастичних творах ішлося про новітні відкриття й винаходи. Однак нині, коли досягнення науки й техніки випереджають найбурхливішу фантазію, письменники здебільшого зосереджують увагу на дослідженні людського суспільства.

Слово «наукова» у визначенні різновиду фантастичної літератури із часом набуло нових значень. Сучасна художня фантастика не лише розповідає про наукові досягнення, але й активно користується окремими науковими методами, як-от: розробкою гіпотез, розумовим експериментом тощо. ❖

Літературна кухня

Характерні ознаки творів Р. Шеклі

Фантазії Шеклі оригінальні й дотепні. Так, невтримна уява письменника «створила» зореліт, члени екіпажу якого водночас є його «складовими» (разом вони утворюють злагоджений «біомеханізм»). Не менше вражає і образ кібернетичного суспільства, яке ловить злочинців з допомогою електронного «стерв'ятника», а згодом переживає «кінець світу», що супроводжується битвою кіберангелів з кібердемонами. А ще Шеклі вигадав досконалу суперзброю, виготовлену з людської агресії...

Ці та інші картини насичені сумним гумором і водночас цілком серйозним змістом, який вияскравлює і небезпечні глибини людської свідомості, і можливі загрози наукових відкриттів, і певні філософ-

ські питання. Завдяки цьому твори Шеклі наближаються до притч, пройнятих глибокою тривогою за долю людини.

Перевірте себе

1. Що ви знаєте про життя й творчість Шеклі?
2. Схарактеризуйте фантастичні твори цього письменника.
3. Дайте визначення поняття «наукова фантастика».
4. **Подискутуйте!** Перечитайте подану на початку розділу відповідь Шеклі на запитання, який винахід є нині найпотрібнішим. Як ви зрозуміли думку письменника? Чи погоджуєтеся ви з нею? Прокоментуйте свою відповідь.

ЗАПАХ ДУМКИ

(Скорочено)

 Пролітаючи крізь зоряне скупчення Сергон, космічний поштар Лерой Кліві помітив, що на його кораблі зламалася система охолодження. По радіозв'язку він повідомив поштмейстера Бази, що мусить зробити аварійну посадку на планеті 3-M-22.

О. Арбенін, О. Рудаков.
Ілюстрація до творів Р. Шеклі

Поштолїт-243 вплив у атмосферу, немов лебідь, але за п'ять метрів від поверхні двигуни відмовили, і він каменем упав на землю.

Кліві з останніх сил намагався не втратити свідомості, хоча йому здавалося, що всі кістки його тіла поламані. Борти корабля набули темно-червоного відтінку, коли він вивалився з аварійного люка, але поштова сумка, як і раніше, була міцно пристебнута до його спини.

Хитаючись, із заплющеними очима він встиг пробігти сотню метрів. Потім корабель вибухнув, і вибухова хвиля кинула Кліві обличчям донизу. Він підвівся, ступив ще два кроки й остаточно втратив свідомість.

Коли Кліві прийшов до тями, з'ясувалося, що він лежить на схилі невеликого пагорба, обличчям у високій траві. (...)

Він озирнувся й побачив біля себе тварину розміром з білку, але з темно-зеленим хутром.

Коли вона наблизилась, Кліві помітив, що в неї немає ані очей, ані вух. (...)

З'явився інший звір, що розмірами й формою тіла нагадував великого вовка, але також зеленого кольору. Паралельна еволюція?

Вона не змінює загального стану речей, вирішив Кліві. У цього звіра теж не було ані очей, ані вух. Натомість були могутні ікла.

Кліві спостерігав за тваринами із млявим інтересом. Навіщо чистому розуму турбуватися про вовків та білок, нехай навіть сліпих? Він помітив, що білка завмерла не далі як за півтора метра від вовка. Вовк повільно наближався. За метр від білки він, очевидно, утратив слід. Похитавши головою, повільно обійшов білку по колу, а згодом знову рушив прямо, але на білку не натрапив.

«Сліпий полкєе на сліпого», — подумав Кліві, і це видалося йому глибокою вічною істиною. Потім він побачив, як білка дрібно затремтіла: вовк кругнувся на місці, стрибнув і за три ковтки її проковтнув.

«Які у вовків великі зуби», — зауважив Кліві. Раптом сліпий вовк рвучко обернувся в його бік.

«Тепер він збирається з'їсти мене», — вирішив він. Його розважало те, що він виявиться першою людиною, з'їденою на цій планеті.

Коли вовк оцирився біля самого його обличчя, Кліві знову втратив свідомість.

Коли він знову прийшов до тями, був уже вечір. Над землею простяглися довгі тіні, а сонце майже сховалося за обрій. Кліві сів і спробував поворушити руками й ногами. Усе було ціле. (...)

Позаду він почув низьке гарчання й озирнувся. Метрів за п'ятнадцять від нього стояла істота, схожа на жовто-буру пантеру, також без очей і вух.

«Клятий звіринець», — подумав Кліві й сховався у високу траву. Ця планета взялася за нього надто швидко. Йому потрібен час, щоб усе обміркувати! Як діють ці тварини? Можливо, замість зору вони користуються локаторами?

Пантера байдуже пішла геть.

Кліві зітхнув з полегшенням. Можливо, коли пантера його не бачить...

Щойно він подумки вимовив слово «пантера», тварина повернула голову в його бік.

«Що я зробив? — запитував себе Кліві, глибше ховаючись у траву. — Вона не може відчувати мій запах, бачити й чути. Я лише вирішив не стояти у неї на дорозі...»

Підвівши голову, пантера швидко бігла до нього.

Точно! Позбавлена очей і вух, ця тварина може виявити Кліві лише одним способом — за допомогою телепатії!

Щоб перевірити свою теорію, Кліві подумки вимовив слово «пантера», ототожнюючи його зі звіром, що наближався. Пантера грізно загарчала й стрибнула в його бік.

За якусь частку секунди Кліві майже все зрозумів. Вовк вистежував білку за допомогою телепатії. Білка завмерла — можливо, навіть вимкнула свій мозок. Вовк збився зі сліду й не міг виявити здобич, поки білці вдавалося гальмувати діяльність мозку.

Якщо так, то чому вовк не напав на нього, коли Кліві втратив свідомість? Можливо, він перестав мислити, принаймні на тій час-

тоті, яку сприймає вовк? Але не виключено, що справа набагато складніша.

Зараз головна проблема — це пантера.

Тварина знову загарчала. До неї лишалося якихось десять метрів, і відстань швидко скорочувалася.

«Єдине, що треба, — вирішив Кліві, — не думати про... думати про щось інше. У такий спосіб пан... можливо, втратить слід». Він почав згадувати всіх дівчат, яких коли-небудь знав, старанно перебираючи в пам'яті найменші подробиці.

Пантера зупинилася й, вагаючись, почала рити лапами землю.

Кліві продовжував думати про дівчат, кораблі, планети, знову про дівчат, кораблі, про все, що завгодно, окрім пантер...

Пантера наблизилася ще на два метри. (...)

А. Джакометті. Кішка

Кліві зрозумів, що намагатися не думати про щось — це все одно, що зупиняти лавину голими руками. Людський мозок неможливо свідомо й прямо загальмувати. Для цього потрібні час і практика. (...)

До пантери лишилося метра півтора, й вона приготувалася до стрибка. Кліві більше не міг гальмувати заборонені думки. Раптом у спалаху натхнення він подумав: «Самиця пантери!»

Пантера, і досі в напруженні, вагаючись ткнулася в нього мордою.

Кліві зосередився на ідеї пантери-самиці. Він сам був цією пантерою-самицею, і чого, власне, треба цьому самцеві, що він так налякав її? Він подумав про своїх (тобто її!) дитинчат, тепле лігво та принади полювання на білок...

Самець повільно підійшов упритул і потерся об Кліві. Той старанно думав про те, яка гарна сьогодні погода і який чудовий хлопець цей самець — такий великий, сильний, з такими величезними зубами.

Самець замуркотів!

Кліві ліг, оповив себе уявним хвостом і вирішив, що треба поспати. Пантера стояла біля нього вагаючись. Здавалося, вона відчувала, що тут щось не так. Потім видала глибоке горлове гарчання, обернулася й майнула геть. (...)

Наступного дня космічний поштар зустрівся з чотирма вовками.

Один з вовків стрибнув на Кліві. Кліві на льоту вперіцив його прутом, і вовк, оцирившись, відступив.

Усі четверо, притиснувшись один до одного, відновили атаку.

У розпачі Кліві спробував уявити, що його не існує. Не допомогло. Вовки наближались. Кліві згадав про пантеру. Він уявив себе пантерою, великою пантерою, яка залюбки поласує вовком.

Це їх спинило. Вони стривожено замахали хвостами, але не відступили.

Кліві загарчав, вдарив лапами об землю й подався вперед. Вовки позадкували, але один почав обходити його ззаду. Кліві відступив убік, намагаючись уникнути оточення. Схоже, що вовки не надто повірили йому. Можливо, Кліві не дуже переконливо зобразив пантеру. Вовки більше не відступали. Один став у нього за спиною, решта перед ним, їхні язики вивалилися з вологих відкритих пащ. Кліві люто загарчав і замахнувся імпровізованим кийком. Один вовк прожогом кинувся навтьоки, але той, що стояв ззаду, стрибнув на поштову сумку Кліві й збив його з ніг.

Борсаючись під вовками, він відчув новий приплив натхнення. Кліві уявив себе змією — дуже швидкою, зі смертоносним жалом і отруйними зубами, здатними миттю обірвати вовче життя.

Вовки одразу відскочили. Кліві засичав і вигнув свою позбавлену кісток шию. (...)

Зрештою поштареві вдалося втекти від хижаків. Однак вранці з'ясувалося, що на нього полює вже ціла зграя...

З одного боку він розрізняв силуети кількох вовків. З іншого — з підліска граціозно виступила буро-жовта пантера. Якусь мить Кліві сподівався, що, можливо, вони битимуться між собою. Якби вовки напали на пантеру, йому, ймовірно, вдалося б утекти...

Але звірів цікавив лише він. Навіщо їм битися між собою, зрозумів Кліві, коли поруч є він, випромінюючи на всі боки свої страх і безпорадність?

Пантера рушила до нього. Вовки трималися на відстані, очевидно, сподіваючись задовольнитися рештками її трапези. Кліві знову спробував ідею з птахом, але пантера, повагавшись якусь мить, рушила далі.

Кліві позадкував до вовків, шкодуючи, що нікуди залізти. От якби поруч була скеля або хоча б пристойне дерево...

Але довкола лише куці! З винахідливістю, породженою розпачем, Кліві прикинувся двометровим куцем. Загалом він поняття не мав, про що думають куці, але старався з усіх сил.

Він цвів. Один з його коренів трохи розхитався після недавньої бурі. Але все одно, враховуючи обставини, Кліві був цілком пристойним куцем.

Краєчком своїх гілок він побачив, що вовки зупинилися. Пантера обійшла довкола нього й, пронизливо пирхнувши, схилила голову набік.

«Ну що ж, — подумав Кліві, — кому спаде на думку відкусити гілку куця? Ти, може, вважала мене чимось іншим, але насправді я всього лише куць. Хочеш набити собі повний рот листям? А може, хочеш зламати зуб об мої гілки? Де це чувано, щоб пантери їли куці? А я — куць. Запитай у моєї мами. Вона — теж куць. Усі ми — куці з давніх-давен, з мезозойської ери».

Пантера не виявляла жодних ознак агресивності. Але й не збиралася нікуди йти. Кліві розумів, що довго не протягне. Про що йому далі думати? Про радощі весни? Про гніздо малиненок у своєму волоссі?

Маленька пташка сіла йому на плече.

Як гарно. Вона теж вважає, що я куць. Мабуть, планує звити гніздо в моїх гілках. Дуже мило. Решта куців луснуть від заздрощів. Пташка легенько дзьобнула Кліві у шию.

«Легше, — подумав Кліві. — Не треба рубати гілку, на якій сидиш...»

Пташка дзьобнула ще раз, приміряючись. Потім міцно сперлася на перетинчасті лапки й почала довбати шию Кліві зі швидкістю пневматичного молотка.

«Клятий дятел», — подумки вилаявся Кліві, намагаючись не вийти з образу. Він відзначив, що пантера раптом заспокоїлася. Але коли пташка дзьобнула його шию п'ятнадцятий раз, Кліві не витримав, згріб пташку й жбурнув нею в пантеру.

Пантера клацнула зубами, але запізно. Ображена пташка облетіла довкола Кліві й подалася до інших, спокійніших куців.

Він одразу ж знову перетворився на куць, але гру було програно.

Пантера замахнулася на нього лапою. Він спробував бігти, пере-чепився об вовка і впав. Пантера загарчала біля його вуха, і тут Кліві зрозумів, що він — труп.

Пантера завагалася.

Кліві перетворився на труп аж до кінчиків гарячих пальців. Він лежав мертвий багато днів, тижнів. Його кров давно витекла. Плоть протухла. До нього не доторкнулася б жодна розсудлива тварина, якою б голодною вона не була.

Здавалося, пантера не заперечувала. Вона позадкувала. Вовки завили з голоду, але теж відступили. (...)

Раптом він відчув *справжній* запах гнилої плоті. Озирнувшись довкола, він побачив велетенського птаха, який опустився біля нього.

На Землі його назвали б стерв'ятником.

Кліві ледь не розплакався. Невже йому ніщо не допоможе? Стерв'ятник неквапом рушив до нього. Кліві підхопився і дав йому стусана. Якщо вже бути з'їденим, то принаймні не стерв'ятником.

Пантера блискавично повернулася, її сліпа пухнаста морда виражала лють і розгубленість.

Кліві замахнувся металевим стержнем, шкодуючи, що поблизу немає дерева, на яке можна вилізти, рушниці, щоб відстрілюватися, або принаймні смолоскипа, щоб налякати...

Смолоскип! Кліві одразу зрозумів, що вихід знайдено. Він дихнув вогнем пантері в морду, і та, жалібно скимлячи, позадкувала. Кліві почав поширювати вогонь на всі боки, підпалюючи суху траву й кущі.

Пантера й вовки дременули геть.

Настала його черга! Як він міг забути, що всі тварини відчувають глибокий інстинктивний страх перед вогнем! Їй-богу, Кліві стане найбільшою пожежею, яка коли-небудь вирувала в цих місцях! Війнув легенький вітерець і розніс його вогонь по горбкуватій землі. З кущів вистрибнули білки й чкурнули геть від нього. У повітрі злетіли зграї птахів, а пантери, вовки та інші хижаки бігли поруч, забувши про їжу й бажаючи лише одного — врятуватися від вогню, від нього, Кліві!

Кліві ще не усвідомлював, що відтепер став справжнім телепатом. Із заплющеними очима він міг бачити й відчувати, що відбувається довкола нього.

Він перетворився на бурхливе полум'я, що випалює все на своєму шляху. Кліві міг відчувати страх у думках тих, хто втікав від нього. (...)

Тут він відчув на собі першу краплю води. Він ще горів, але одна крапля перетворилася на п'ять, потім на п'ятнадцять, потім на п'ятсот. Його прибило водою, а його пожива — трава й кущі — незабаром наскрізь промокла.

Він почав гаснути.

Це нечесно. За правилами він повинен був виграти.

Кліві боровся з цією планетою за її правилами і переміг... лише для того, щоб сліпа стихія все зруйнувала.

Тварини почали обережно повертатися.

Дощ лив як з відра.

Кліві останній раз спалахнув і погас. Він зітхнув і втратив свідомість...

* * *

— ...гарна робота, чорт забирай. Ти беріг пошту до останнього, а це ознака гарного листоноші. Може, пощастить виклопотати для тебе медаль.

Кліві розплющив очі. Над ним, урочисто посміхаючись,

О. Арбенін, О. Рудаков.
Ілюстрація до творів Р. Шеклі

стояв поштмейстер. Кліві лежав на ліжку й бачив над собою увігнуті металеві стіни зорельота.

Він перебував на рятувальному судні.

— Що трапилося? — прохрипів він.

— Ми нагодилися вчасно, — відповів поштмейстер. — Тобі якийсь час краще не рухатися. Ще трохи — і було б запізно.

Кліві відчув, як корабель відривається від землі, і зрозумів, що назавжди залишає планету З-М-22. Хитаючись, він підійшов до ілюмінатора й поглянув на зелену поверхню.

— Ти був за крок до загибелі, — сказав поштмейстер, підійшовши до Кліві й дивлячись униз. — Нам пощастило увімкнути дощувальну систему корабля лише в останній момент. Ти стояв у центрі найбільшої степової пожежі з усіх, які мені доводилося бачити.

Дивлячись униз на бездоганний зелений килим, поштмейстер, схоже, засумнівався.

Він ще раз поглянув у ілюмінатор, і на його обличчі з'явився вираз, який нагадав Кліві обмануту пантеру.

— Слухай... А як сталося, що на тобі немає опіків?

Переклад Р. Ткачука

Запитання і завдання до прочитаного твору

1. Перекажіть зміст оповідання «Запах думки». Що надає підстави вважати його твором фантастичної літератури?
2. У чому полягала небезпека становища Кліві на чужій планеті? Як він здогадався про цю небезпеку? Наведіть відповідний уривок тексту.
3. Які душевні риси допомогли героєві в боротьбі за виживання? Обґрунтуйте відповідь прикладами з тексту.
4. **Подискутуйте!** Чи можна стверджувати, що Кліві переміг у сутичці з хижакими? Доведіть свою думку.
5. **Знайдіть!** Творам Шеклі притаманний гумор. Як ця особливість виявляється в оповіданні «Запах думки»?
6. **Пофантазуйте!** Уявіть, що на планеті, яку відкрив Кліві, окрім звірів, були ще й люди. Як у такому разі міг би розвиватися сюжет? Запропонуйте свою версію.

ЧАСТИНА СЬОМА

СУЧАСНА ЛІТЕРАТУРА.
ЗРОСТАННЯ І ВЗАЄМИНИ
ЗІ СВІТОМ

РАДІСТЬ І СУМ ДИТЯЧОЇ ДУШІ

Літературна розминка

1. Розгляньте кадри з мультфільмів і назвіть зображених на них героїв.
2. З яких стрічок ці кадри?

3. Укажіть авторку творів, за якими було знято мультфільми. Розкажіть про одного із зображених персонажів.

Астрід Ліндгрєн
(1907–2002)

Напевне, важко переоцінити популярність, яка випала на долю шведської письменниці Астрід Ліндгрєн. Її називали «чарівницею зі Швеції» та «Андерсеном нашої доби». Її нагороджували численними національними й міжнародними преміями, орденами та медалями. Зокрема такими, як Золота медаль до Премії імені Г.К. Андерсена, орден Усмішки та орден Нільса Гольгерсона — того самого Нільса, який подорожував зі зграєю диких гусей.

Астрід Анна Емілія Ліндгрєн народилася 14 листопада 1907 р. в шведському містечку Віммербю. Батько її орендував землю в місцевого священика й працював на ній до сьомого поту. Мати була йому

вірною помічницею. Взаємини батьків назавжди залишилися для письменниці взірцем справжньої любові. Закохавшись одне в одного ще в дитинстві, вони зберігали своє почуття все життя.

У вісімнадцять років Астрід перебралася до Стокгольма, де влаштувалася секретаркою у видавництво. Робота була не надто цікавою, тож після одруження вона без вагань присвятила себе домашнім клопотам і вихованню дітей. Розважаючи малечу, Ліндгрєн вигадувала всілякі веселі історії, а згодом почала записувати й публікувати їх. Так дбайлива матуся перетворилася на всесвітньо відому авторку понад тридцяти п'яти книжок.

Успіх прийшов до письменниці після виходу книжки «Пеппі Довгапанчоха». На хвилі популярності Ліндгрєн стала редактором дитячого видавництва «Рабен і Шегрен», у якому друкувала свої твори. Слідом за бешкетницею Пеппі прихильність читачів здобули Калле Блюмквіст, Карлсон, Міо, брати Лев'яче Серце та інші персонажі, створені фантазією цієї чудової письменниці. Її твори перекладено багатьма мовами. Хтось підрахував, що, якби всі видання Ліндгрєн покласти одне на одне, вони утворили б піраміду, у сотні разів вищу за Ейфелеву вежу...

М. Александерсон. Пам'ятник А. Ліндгрєн у Стокгольмі

Український мотив

В Україні над творами Ліндгрєн працювала майстриня перекладу Ольга Сенюк. На початку 1990-х років вона особисто відвідала казкарку в Швеції. Тоді Ольгу Дмитрівну здивувала скромність помешкання легендарної письменниці: у робочому кабінеті — майже нічого, крім стола, у сусідній кімнаті — її численні книжки, видані різними мовами. Та найбільше вразили перекладачку сердечність і простота пані Ліндгрєн. На згадку про зустріч письменниця подарувала гості з Києва своє фото з написом «Для Ольги від Астрід Ліндгрєн». І принагідно завжди передавала в Україну щирі вітання... ❖

Казкарка брала активну участь у громадському житті своєї країни. Вона відверто виступала з критикою помилок уряду, протестувала проти жорстокого поводження зі свійськими тваринами, рішуче обставала за найслабкіших членів суспільства, і насамперед

дітей. Зокрема, у промові, виголошеній з приводу отримання однієї з численних нагород, Ліндгрєн закликала покласти край насильницьким методам у вихованні підростаючого покоління.

Про значущість суспільної діяльності письменниці свідчить хоча б те, що під впливом її виступів у Швеції відбувалися певні політичні зміни, впроваджувалися нові закони, розгорталися широкі дискусії в пресі. Для своїх співвітчизників Астрід Ліндгрєн була одним з найбільших авторитетів.

Літературна кухня

Чим можна пояснити успіх книжок А. Ліндгрєн?

«Чи могли б Ви написати книжку для дорослих?» — якое запитали в Астрід Ліндгрєн. «Ні, не змогла б, — відповіла вона. — Я не хочу писати для дорослих. Я волію писати для читачів, здатних творити дива. А дива творять діти, коли читають книжки. Вони беруть наші жалюгідні думки й слова і вдихають у них життя...». Це — слова письменниці, яка справді знала, розуміла й любила дітей.

Твори Ліндгрєн цікаві не лише захопливими пригодами. Кожна її книжка прочиняє двері у світ дитячої душі, сповнений радощів і тривоги, сподівань і розчарувань. Саме тому юні читачі впізнають у героях Ліндгрєн самих себе, разом з ними долають перешкоди й досягають законів буття. При цьому авторка не приховує, що в людському житті чимало сумного. Часом її персонажі стикаються з нуждою і хворобами, несправедливістю і злом. Нерідко вони почувуються розгубленими й навіть безпорадними. Однак їм завжди вдається знайти сили для того, щоб гідно витримати випробування. У цьому виявляється та чарівлива суміш щирості, мудрості й світлої віри в дитину, яка притаманна всім творам шведської письменниці.

Перевірте себе

1. Розкажіть про життя Ліндгрєн.
2. У чому виявлялася активна громадянська позиція письменниці?
3. Стисло схарактеризуйте твори Ліндгрєн. Які з них вам найбільше до душі?
4. Розгляньте фото пам'ятника Ліндгрєн у Стокгольмі (с. 227). Яку думку втілює скульптор у своїй роботі?

МІО, МІЙ МІО

(Уривки)

Оповідь ведеться від особи головного героя — сироти Бу Вільгельма Ульсона, якого всі називали просто Буссе. Матір він втратив відразу після народження, про батька ж ніхто нічого не знав. Зовсім маленьким Буссе вси-

новили тітка Едля й дядько Сікстен. Однак вони сприймали хлопчика як тягар і постійно допікали йому докорами. Почуваючись самотнім і нещасливим, Буссе над усе мріяв знайти рідного батька. Єдиною його розрадою був приятель Бенко, який мав пречудового тата.

Одного вечора продавчиня Лундін, яка завжди добре ставилася до Буссе, подарувала йому яблуко й попросила вкинути в поштову скриньку листівку. Саме тієї миті в житті хлопчика розпочалися дивовижні події... ▲

Він у дорозі і день і ніч

(...) Я пішов до поштової скриньки за квартал від ятки. І коли вже мав опустити в неї картку, помітив, що вона світиться, ніби горить. Атож, літери, які написала тітка Лундін, яскріли, мов жарини. Я не втримався і прочитав картку. На ній було написано:

«Королю Країни Далекої.

Той, кого ти так довго шукаєш, у дорозі. Він у дорозі день і ніч і несе в руці знак — осяйне золоте яблуко».

Я нічого не втямив. Але мене чомусь обсіпало морозом, і я квапливо вкинув картку до скриньки. Хто в дорозі день і ніч? І хто несе в руці золоте яблуко?

Та ось я глянув на яблуко, яке мені дала тітка Лундін. І побачив, що воно золоте. Воно золоте, сказав я сам до себе. У мене в руці було осяйне золоте яблуко.

Я мало не заплакав. Власне, не заплакав, а мало не заплакав. Бо відчув себе дуже самотнім. Я пішов до парку Тегнера й сів на лавку. Там не було ні душі. Усі люди вечеряли вдома. (...) Тільки я сидів надворі в темряві. Сидів сам. Сам із золотим яблуком і не знав, що з ним робити.

Поки що я обережно поклав його біля себе на лавку. Поблизу стояв ліхтар, і світло падало на мене й на яблуко. Але те світло осявало й ще щось на землі. Виявилось, що то звичайна пляшка з-під пива, певна річ, порожня. Тільки хтось заткнув її уламком гіллячки. Мабуть, хтось із дітей, що гралися вранці в парку. Я підняв пляшку й прочитав напис на невеличкій наліпці: «Акціонерне товариство стокгольмських броварів. Другий ґатунок». І раптом помітив, що в пляшці щось ворухиться.

У книжці «Тисяча й одна ніч», яку я позичав у бібліотеці, писалося про духа, замкненого в пляшці. Але ж то було в далекій Арабії і тисячі років тому, та й не у звичайній пляшці з-під пива. Навряд чи в пляшках стокгольмських броварень могли бути якісь духи. Та в цій принаймні був. Далєбі, в цій пляшці сидів дух. І з усього видно

Кадр з кінофільму «Міо, мій Міо»
(режисер В. Грамматиков, 1987 р.)

було, що він хотів вийти звідти. Він показував на дерев'яну затичку й благально дивився на мене. Я ще ніколи не мав справи з духами і трохи боявся витягати затичку. Але врешті-таки витяг, і дух, страхотно загуркотівши, вилетів із пляшки й почав рости так швидко, що скоро став вищий за найвищі будинки навколо парку Тегнера. Духи здатні на таке: то вони зіщулюються й можуть уміститися в пляшці, то виростають і стають великі, як будинок.

Аж не віриться, що можна так злякатися, як я злякався. Я весь тремтів. Дух озвався до мене просто-таки громовим голосом. (...)

Помітивши золоте яблуко, дух промовив до Буссе: *«У твоїй руці знак! Ти той, кого я маю забрати. Ти той, кого довго шукає наш король!»*. Він узяв хлопця в обійми, злетів у небо і поніс його до Країни Далекої. Швидше за блискавку вони летіли під хмарами... ▲

Нарешті дух простяг руку й показав удалину на щось зелене. Воно ніби плавало на чистій блакитній воді, освітлене сонцем.

— Це Країна Далека, — мовив він.

Ми почали знижуватися до тієї зеленої плями. Виявилось, що то острів, який плавав у морі. Повітря над ним було напоєне пахощами тисяч троянд та лілей, у ньому бриніла дивовижна музика, краща за будь-яку музику на світі.

На морському березі височів великий білий замок, і ми опустилися біля нього.

Уздовж берега хтось ішов. І це був мій тато-король. Я впізнав його, як тільки побачив. Я знав, що це мій тато. Він простяг руки, і я кинувся йому в обійми. Він довго не відпускав мене від себе. Ми тоді нічого не казали один одному. Я лише обіймав його за шию і мовчав.

Ох, як би я хотів, щоб тітка Едля могла побачити мого тата-короля! Який він був гарний, як мерехтіло золотом та діамантами його вбрання! З вигляду він був схожий на Бенкового тата, тільки вродливіший. Шкода, що тітка Едля не бачила його. Тоді вона б сама зрозуміла, що мій тато не поганець.

Кадр з кінофільму «Міо, мій Міо»
(режисер В. Грамматиков, 1987 р.)

Проте тітка Едля правду казала, що моя мама померла, коли я народився. А дурні керівники притулку не подумали повідомити моєму татові, де я опинився. Він шукав мене цілих дев'ять років, і я такий радий, що нарешті знайшовся.

Я вже давно живу в Країні Далекій. Дні мої всі як один веселі й радісні. І кожного вечора

тато-король приходить до моєї кімнати, ми будемо разом моделі літаків і розмовляємо.

Я расту, і мені тут добре. Мій тато-король щомісяця робить карби на одвірку в кухні, щоб побачити, наскільки я виріс.

— Міо, мій Міо, як ти знову вигнався, — каже він, коли ми міряємо мій зріст.

— Міо, мій Міо, — каже він, і голос у нього ласкавий і ніжний.

Виявляється, я зовсім не Буссе.

— Я шукав тебе цілих дев'ять років, — каже мій тато-король. — Я не раз довго не міг заснути і все проказував: «Міо, мій Міо». Бо я знав, що тебе так звати.

Отож-бо. Буссе — не справжнє моє ім'я, як і все моє життя на Упландській вулиці. А тепер воно справжнє.

Я дуже люблю свого тата-короля, і він мене також дуже любить. (...)

Кадр з кінофільму «Міо, мій Міо»
(режисер В. Грамматиков, 1987 р.)

Міо дуже подобалося в Країні Далекій, хоча він і сумував за своїм другом, який залишився у Стокгольмі. Невдовзі він познайомився із сином королівського садівника Юм-Юмом, вельми схожим на Бенка, але навіть чемнішим і поважнішим. Хлопчики стали друзями. Потім у Міо з'явився ще один приятель — чудовий золотогривий кінь Міраміс, який міг скакати понад хмарами. Разом з Юм-Юмом і Мірамісом Міо подорожував Країною Далекою і в кожній такій подорожі знаходив нових друзів.

Мешканці Країни Далекої жили за законами добра й справедливості. Однак вони страждали від утисків володаря Країни Чужинецької, жорстокого лицаря Като, який викрадав дітей і перетворював їх на птахів. День і ніч Като кував зло у своєму замку, тримаючи в страху всіх довкола. Залізним пазуром він виривав з людських грудей серця й замість них вкладав кам'яні. Люди з кам'яними серцями ставали вірними слугами лицаря, а тих, хто не скорився, він перетворював на птахів.

Міо дізнався, що саме він, королівський син, має здолати мучителя. Попри страх і невпевненість у своїх силах, хлопчик усе ж таки наважився стати на захист людей. Збираючись у дорогу, Міо отримав від друзів хліб, сопілку, ложечку і плащ, про чарівні властивості яких навіть не здогадувався. Та головне — разом з ним до Країни Чужинецької вирушив Юм-Юм.

Моторошною і спустошеною постала перед хлопчиками ця країна. Сотні вивідувачів нишпорили скрізь, шукаючи Міо. Вони викрали Міраміса, й тепер друзям доводилося розраховувати лише на власні сили.

Міо і Юм-Юм дізналися, що Зброяр з Країни Чужинецької викував меч, здатний розітнути камінь, і лише цим мечем можна здолати Като. Однак шлях до печери, у якій було ув'язнено Зброяра, лежав через грізний Мертвий Ліс...

У Мертвому Лісі

(...) Ми пішли далі в темряві й врешті дісталися до Мертвого Лісу. У ньому стояла мертва тиша, не віяв вітер, не шелестіло листя, бо на деревах не було зеленого листя, яке могло б шелестіти. Тільки стирчали мертві, чорні стовбури з чорним сучкуватим мертвим гіллям. (...)

Такий ліс хіба може часом приснитися: ти йдеш, і йдеш, і ніяк не виберешся з нього. Ми трималися за руки, як маленькі заблудні діти. Мертві дерева стояли так густо, що ми насилу посувалися вперед.

— Якби дерева не виростили так густо, — сказав Юм-Юм, — якби пільма не була така чорна і якби ми не були такі малі й самотні! (...)

▶ Раптом хлопчики помітили лаву вивідувачів. ◀

Вони сунули просто на нас, і я знав, що тепер усьому кінець. Юм-Юм також побачив їх і тільки міцніше стиснув мене за руку. Вивідувачі ще не помітили нас, та скоро мали помітити — і ми пропали. Я вже не зможу стати на герць із лицарем Като. І напевне вже другої ночі старий Ено почує над озером квиління двох нових птахів.

Вивідувачі надходили чимдалі ближче, а ми стояли, мов прикипіли до місця. Раптом сталося щось дивовижне. Чорний стовбур старого дерева біля самих нас розчахнувся, і я побачив, що він усередині дуплистий. І не встиг я усвідомити, що й до чого, як ми з Юм-Юмом уже сиділи в тому дуплі, тремтячи, мов двоє пташенят, коли поблизу ширяє шуліка. Тим часом вивідувачі вже надійшли до нас, і ми почули, про що вони балакають.

— Хтось наче розмовляв у Мертвому Лісі, — сказав один із них. — Хто б це міг бути?

— Між нами є ворог, — сказав другий. — Певне, це він розмовляв у Мертвому Лісі.

— Якщо ворог у Мертвому Лісі, то ми скоро спіймаємо його, — сказав іще один голос. — Шукаймо скрізь!

Ми почули, як вони кинулись шукати між деревами. Почули їхню скрадливу ходу перед нашим стовбуром і принишкли всередині дупла, малі й налякані.

Довго шукали вивідувачі, але не знайшли нас. Їхні голоси почали поволі віддалятися. Нарешті стало тихо. Дуплисте дерево врятувало нас.

Я не міг збагнути, чому воно врятувало нас. Може, цілий Мертвий Ліс так ненавидів лицаря

Кадр з кінофільму «Міо, мій Міо»
(режисер В. Грамматиков, 1987 р.)

Като, що ладен був допомагати тому, хто прийшов стати з ним до бою? Може, й це дерево колись було зелене, з буйним свіжим листям, що шелестіло, як у ньому гуляв вітер? А жорстокість лицаря Като вбила й отруїла його. Навряд чи дерево вибачило тому, хто вбив його зелене листя. Отож воно й захотіло допомогти мені, що прийшов стати на герць із лицарем Като.

— Дякую, любе дерево, — сказав я, коли ми вибралися з дупла.

Але дерево стояло тихе, мертве й нічого не сказало нам у відповідь. Ми рушили далі Мертвим Лісом. Ми знову йшли і йшли (...)

Кадр з кінофільму «Міо, мій Міо»
(режисер В. Граматиков, 1987 р.)

▶ Хлопчики почули, що вивідувачі зовсім близько. ◀

Цокіт копит наближався. Та зненацька сталося щось несподіване. Перед нами розступилася земля, і я побачив невеличку печеру. І не встиг я усвідомити, що й до чого, як ми з Юм-Юмом уже сиділи в ній, зіщулені й тремтячі, як двоє зайченят, коли поблизу лис.

Ми сховалися саме вчасно. Загриміли копита, і вивідувачі проїхали просто над печерою. Ми почули цокіт копит і важку конячу ступу по стелі печери. На нас посипалася земля. А ми сиділи припишккі, малі й налякані. (...)

Над нашими головами знов загриміли копита. Вивідувачі почали перегукуватись, тоді позлазили з коней і посідали на землю перед самим вїстям до печери. (...)

Вивідувачі сиділи біля самої печери й балакали про те, як вони братимуть нас у полон. Сиділи чорні, страшні серед мертвих дерев у моторошному сірому світанку. А їхні коні закусували вудила й рили копитами землю.

— Шукаймо, шукаймо скрізь, — мовив один вивідувач. — А що це за отвір у землі?

— Мабуть, печера, — відповів другий. — Може, ворог заховався там? Шукаймо скрізь!

Ми з Юм-Юмом пригорнулися один до одного. Я збагнув, що тепер усе пропало.

— Я зараз спробую ткнути туди списом, — сказав котрийсь із вивідувачів. — Якцо ворог там, я його наштрикну на вістря.

І ось у вїсті з'явився чорний спис. Ми відсунулись якомога далі в печеру. Але спис міг туди досягти, і його вістря дедалі наближалось до нас. Воно тикалось на всі боки, проте в нас не втрапило. Устромилося навіть у стіну між мною і Юм-Юмом, але нас не зачепило.

Кадр з кінофільму «Міо, мій Міо»
(режисер В. Грамматиков, 1987 р.)

— Шукаймо! Перешукаймо цілий ліс! — почули ми голос знадвору. — Лицар Като наказав спіймати ворога. Але тут його немає.

Після цього вивідувачі посідали на своїх чорних коней і поїхали геть.

Ми були врятовані. Печера сховала нас. Я дивувався: чому? Може, навіть земля ненавиділа лицаря Като й рада була допомогти тому, хто прийшов стати з ним на герць? Може, колись на

цій землі росла м'яка зелена трава, що на світанку вкривалася росою? А жорстокість лицаря Като вбила й отруїла її. Навряд чи земля могла вибачити тому, хто вбив її м'яку траву, яка тут колись росла. Тож вона прихистила того, хто прийшов стати до бою з лицарем Като.

— Дякую, люба земле, — сказав я, коли ми вилізли з печери.

Та земля не відповіла нам. Вона лежала тиха, наче мертва, а ввійстя до печери взагалі зникло.

Ми йшли і йшли. Мертвий Ліс скінчився, і дорогу нам загородили гори й прямовисні скелі. (...)

— Це, видно, і є найчорніша гора на світі, — сказав Юм-Юм.

Так, це найчорніша гора, але де в ній печера Зброяра? «Найглибша печера в найчорнішій горі», — сказав Ено.

— Ой, Юм-Юме, зараз ми... — почав я.

І враз замовк. Я знав, що тепер усе пропало. Бо з Мертвого Лісу до нас мчала довга лава чорних вивідувачів. Частина з них бігла, а частина їхала верхи на чорних конях, і всі сунули просто на нас. Вони помітили нас і гучно закричали чудними хрипкими голосами:

— Ворог серед нас! Ось він! Ловімо його! Ловімо! Лицар Като наказав узяти ворога в полон!

Ми з Юм-Юмом стояли, впершись спинами в скелю, й дивились, як до нас наближаються вивідувачі. Так, тепер усе пропало. Я ніколи не стану до бою з лицарем Като. На серце мені наліг камінь. Мені хотілося впасти на землю й заплакати. (...)

Найглибша печера в найчорнішій горі

І тоді сталося щось дивне. Скеля, в яку ми впиралися спинами, подалась, і не встиг я усвідомити, що й до чого, як ми опинилися всередині гори. Ми тремтіли, мов двоє ягнят, коли надходить вовк.

Тепер ми могли не боятись. Ми опинились в середині гори, а вивідувачі лишилися назовні, бо гора зійшлася, не лишивши жодного отвору. До нас вони не могли добратися, але ми чули їхні голоси. (...)

Ми з Юм-Юмом узялися за руки й рушили в глиб гори. Ми відчували себе малими й заблуканими, а до найглибшої печери, мабуть, треба було далеко йти.

Ми йшли і йшли. Ходи розгалужувалися на всі боки. Вони утворювали в горі ціле плетиво. Часом тьмяне світло яснішало і ми бачили перед собою метрів на два, а часом залягала така пітьма, що нічого не було видно. (...)

Зі стіни скапувала вода, а я відчував спрагу. Я зупинився, щоб напитись. Вода була не дуже добра, проте іншої ми не мали. Напившись, я обернувся до Юм-Юма, але його не було. Він зник. Мабуть, не помітив, що я зупинивсь напитися води, й пішов собі далі, гадаючи, що я йду за ним.

Спершу я був спокійний. Я стояв на розгалуженні й прикидав, котрим ходом пішов Юм-Юм. Не міг же він зайти далеко, треба лише гукнути, й він озветься.

— Юм-Юме, де ти? — щосили крикнув я.

Але мій голос прозвучав тільки якимось страхітливим шепотом. Це була дивна гора. Її стіни вбирали в себе мій голос, приглушували його до шепоту. А той шепіт вертався назад. Багаторазовою луною котився в порожнистій горі.

— Юм-Юме, де ти?.. — лунав мій шепіт у темних ходах. — Юм-Юме, де ти?.. Юм-Юме, де ти?.. (...)

О, як я злякався! Я кинувся в прохід ліворуч і трохи пробіг ним, тоді вернувся назад до розгалуження й побіг ходом праворуч, потім знов вернувся й побіг тим ходом, що був посередині. Котрим із них пішов Юм-Юм? Я вже не зважувався гукати, бо той шепіт був страшніший за все. (...)

Я намагався не плакати, адже я був лицар. Та тієї хвилини вже не мав сили втриматись. Коли я подумав про те, що Юм-Юм теж бігає котримось із цих ходів і сумним голосом кличе мене, то впав на нерівну кам'яну долівку й заплакав. (...)

Я залишився сам-один. Я плакав і жалкував, що приїхав сюди. Я не розумів, як мій тато-король міг захотіти, щоб я поїхав у Країну Чужинецьку і став до бою з лицарем Като. (...)

Я вперше подумав, що мій тато-король не зовсім справедливий, бо це він послав мене в таку небезпечну подорож. Та поки я лежав і плакав, отак собі думаючи, мені здалося, ніби я почув татів голос. Я знав, що це мені тільки здалося, а однаково я виразно почув, як він сказав: «Міо, мій Міо».

І більше нічого. Але цими словами тато ніби хотів сказати мені, щоб я так не побивався, не занепадав духом. І я подумав, що, може, все-таки знайду Юм-Юма.

Я підвівся з кам'яної долівки. А коли підводився, з моєї кишені щось випало. То була сопілка, яку мені вирізав Нонно. Моя сопілка, на якій я грав разом з усіма, коли ми сиділи навколо вогнища на Острові Зелених Лук.

Кадр з кінофільму «Міо, мій Міо»
(режисер В. Грамматиков, 1987 р.)

спробувати. І я заграв стародавню мелодію.

Ох, як дзвінко, чисто вона зазвучала! Там, у темній горі, вона звучала дзвінко й гарно, може, навіть краще, ніж на Острові Зелених Лук!

Я дограв її до кінця, тоді прислухався. І далеко, дуже далеко почув у відповідь таку саму чисту мелодію. Вона звучала неголосно, та я знав, що це Юм-Юм відповідає мені. Ох, як я зрадів! Зроду так не радів! (...)

Я радів, а однаково не зміг відразу стримати сльози, тому йшов темним ходом, грав на сопілці й плакав. (...) Стародавня мелодія озивалася на мою гру дедалі ближче, чіткіше й голосніше. І враз у темному ході переді мною з'явився Юм-Юм. Юм-Юм, мій найкращий друг! Я простяг руку і доторкнувся до нього. Тоді поклав руку йому на плече, бо хотів переконатися, що це справді він. І то був він. Мій найкращий друг! (...)

Ми ще довго йшли, але вже не почували себе малими й загубленими. Адже ми були разом і грали на сопілках. Як чисто й гарно звучала стародавня мелодія у цій найчорнішій горі, вона ніби втішала нас, допомагала нам не втрачати мужності! (...)

▼ Відтак хлопчики дісталися печери Зброяра... ▲

Переклад О. Сенюк

Запитання і завдання до прочитаного твору

1. Як герой потрапив до Країни Далекої? Чим вона вразила хлопчика?
2. Як поставився до Міо тато-король? Чому Міо почувався щасливим у Країні Далекій?
3. Яким був шлях Міо та Юм-Юма через Мертвий Ліс? Назвіть чарівних помічників, завдяки яким хлопчики змогли врятуватися від переслідувачів. Знайдіть у тексті коментарі Міо з приводу допомоги, наданої природою.

4. Подискутуйте! У яких ситуаціях Міо відчуває страх і відчай. Чи свідчить це про його боягузтво?

5. Робота в парях. Знайдіть! Визначте елементи традиційної чарівної казки, використані у творі Ліндгрєн. Що нового привносить у них письменниця?

6. Пофантазуйте! Як, на вашу думку, розвиватиметься сюжет казки далі?

Книжка за книжкою

Тих, кому сподобалися пригоди Міо, напевне, зацікавить і казка «**Брати Лев'яче Серце**» (1973). Деякі літературні критики зауважували, що Астрід Ліндгрєн порушила в цьому творі надто складні для дітей теми, але його художньої сили не заперечував ніхто. Утім, переконливим свідченням достоїнств казки стали її величезна популярність серед юних читачів і Міжнародна літературна премія імені Януша Корчака, якою було відзначено твір.

У казці йдеться про двох братів — Юнатана та Карла Левів, синів бідної швачки. Старший, тринадцятирічний Юнатан, був улюбленцем дітей і дорослих. Справжній красень, спритний, розумний і шляхетний, вправний в усьому, за що брався, він завжди перебував у центрі уваги. Молодший, десятирічний Карл, вродився негарним з лиця, слабким і боязким. Тяжка хвороба прикувала його до ліжка, позбавивши можливості спілкуватися з іншими дітьми. Та, незважаючи на різну вдачу, брати любили один одного більше за життя. Понад усе вони хотіли бути разом. Саме так, пліч-о-пліч, вони пережили чимало пригод у таємничій країні Нангіялі, де їм довелося стикнутися зі зрадою, тиранічною владою та вбивчою силою допотопних чудовиськ...

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

1. Як жилося братам Левам у їхньому шведському помешканні? Порівняйте цих героїв. Як Карл ставився до того, що брат у всьому його перевищував? За що Юнатан отримав звання Лев'яче Серце?
2. Через які небезпеки довелося пройти братам Лев'яче Серце заради звільнення Шипшинової долини від влади зла?
3. Якими вчинками Карл підтвердив звання Лев'яче Серце, що перейшло до нього від старшого брата?
4. Як ви гадаєте, чому вести оповідь у казці авторка «довірила» саме Карлу?

• • • • • Нове знайомство • • • • • ➔

Крістіне Нестлінгер — австрійська дитяча письменниця. Її перу належить близько ста книжок. Найкращі з них перекладено тридцятьма вісьмома мовами. Талант Нестлінгер відзначено понад тридцятьма літературними преміями, серед яких Премія імені Г.К. Андерсена та Премія пам'яті Астрід Ліндгрен.

Письменниця народилася 13 жовтня 1936 р. у Відні. Дитинство її збіглося з трагічним періодом в історії Австрії: спочатку країна потерпала від гітлерівської влади, потім — від розрухи й безладу, спричинених Другою світовою війною. Та незважаючи на поневіряння, дівчинка зберігала вміння бути щасливою. Після закінчення школи Нестлінгер навчалася у Віденській академії мистецтв, працювала

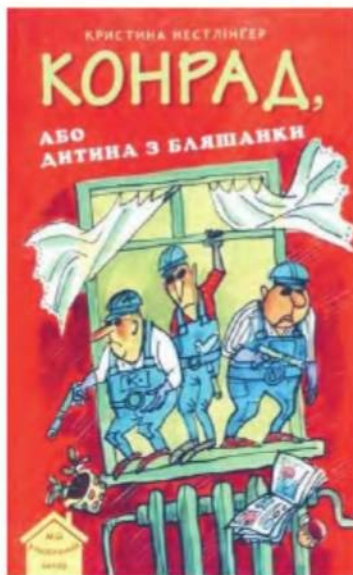
ілюстратором книжок для дорослих.

Із часом, зрозумівши, що художниці з неї не вийде, Крістіне покинула роботу і стала домогосподаркою. Тепер вона малювала для своїх маленьких доньок. Найбільше Нестлінгер подобалося зображувати кумедну неслухняну дівчинку з рудим волоссям і вигадувати про неї всілякі історії. Згодом вона впорядкувала ті оповідки й разом з малюнками віддала до видавництва. Так з'явилася книжка «Вогняно-руда Фредеріке». Щоправда, ілюстрації до неї намалював усе ж таки інший художник...

Перший літературний успіх наснажив письменницю на нові задуми. Одна за одною виходили її книжки «Діти з підвалу» (1971), «Начхати нам на огіркового короля!» (1972), «Чорний чоловік і великий собака» (1973), «Маленький добродій береться до справи» (1973) та багато інших. Герої Нестлінгер видаються надто самостійними й бунтівливими. Проте їм притаманна чудова властивість: вони окрилюють юних читачів почуттям упевненості в праві бути самим собою.

Одним із творів Нестлінгер, який охоче читають діти різних поколінь, є казка «Конрад, або Дитина з бляшанки» (1975). У ній ідеться про незвичайного хлопчика на ім'я Конрад. Його виготовили на спеціальній фабриці й помилково надіслали в бляшанці дивакуватій пані Бартолотті. Побачивши хлоп'я у своїй оселі, самотня жінка розгубилася, але надзвичайно зраділа й відразу сприйняла його як сина.

Конрад був таким вихованим, розважливим і чемним, що видавався дорослим ідеальною дитиною. Навіть пан Егон, приятель пані Бартолотті, який не любив малечу, захотів стати його названим батьком. А тим часом робітники фабрики розпочали справжнє полювання на диво-хлопчика...

• • • • • Цитата • • • • • ➔

На екрані хлопчик з дерев'яною головою в червоній шапочці, що виявився не таким безтурботним, саме вбив пластмасового крокодила, і сто дітей на телестудії заверещали, як мавпи. Конрад відвів пальця від носа і сказав:

— Бідний крокодиле, біднесенький, як мені тебе шкода!

Потім підвівся й вимкнув телевізор. Ще не встиг крокодил випростати всі чотири лапи, як зображення зникло.

— Тобі таке не подобається? — запитав пан Егон. (Він у дитинстві теж не любив таких вистав).

— Треба мати співчуття до тварин! — відповів Конрад.

— Але ж це крокодил, Конраде! — вигукнула пані Бартолотті. — Крокодил — погана тварина, він їсть людей з усіма кісточками й тельбухами!

— Цей крокодил у телевізорі хотів лише спати, — заперечив Конрад. — А той у червоній шапці збудив його, бо репетував на все горло.

— Але ж крокодил підступно підійшов іззаду! — вигукнула пані Бартолотті. (Вона в дитинстві дуже любила такі вистави).

— По-моєму, тварини не знають, що означає підступно підійти ззаду, — мовив Конрад.

— Так, але... — промурмотіла пані Бартолотті.

— По місцевості, де живуть хижі звірі, той у червоній шапці взагалі повинен їздити тільки в закритій машині, — сказав Конрад. — Так набагато безпечніше і для крокодила, і для нього самого.

— Так, але... — знов промурмотіла пані Бартолотті.

— Ніяких «але»! — вигукнув пан Егон, і в голосі його забриніла бурхлива радість. — Ніякісіньких «але»! Хлопець правду каже! Узагалі він, як на свій вік, надзвичайно розумний!

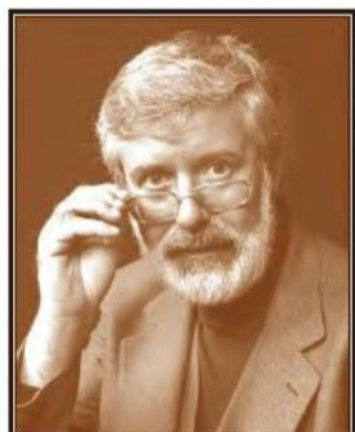
Пан Егон дивився на Конрада з величезною прихильністю. Раніше він ніколи не дивився на дітей з величезною прихильністю; не дивився навіть просто з прихильністю...

Переклад Є. Поповича

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

1. Як жила пані Бартолотті до того, як у неї з'явився Конрад? Які деталі в описі одягу, помешкання та звичок цієї героїні увиразнюють її дивний спосіб життя?
2. Чи стала пані Бартолотті гарною матір'ю для Конрада? Знайдіть у творі епізоди на підтвердження своєї думки.
3. Чому Конрад не зміг знайти спільної мови з однолітками? Хто був у цьому винний — сам герой чи інші діти? Яку роль у житті Конрада відігравала Кіті?
4. У чому полягала програма «перевиховання», яку Кіті запропонувала Конрадові? Чи було така програма корисною не лише для порятунку хлопчика від представників фабрики, а й для його подальшого життя? Обґрунтуйте свою думку.

• • • • • Нове знайомство • • • • • ➔

Міхаель Енде
(1929–1995)

Міхаель Андреас Гельмут Енде — німецький дитячий письменник. На основі деяких його книжок було знято кінофільми, а також мультиплікаційний серіал «Вуншпунш» (2000). Загальний наклад творів Енде, перекладених понад сорока мовами, перевищує двадцять мільйонів примірників.

Письменник народився 12 листопада 1929 р. в містечку Гарміш-Партенкірхен. Батько його був художником. Картини Енде-старшого не мали успіху в провінції, оскільки були написані в нетрадиційній манері, тож родина бідувала. Однак усе змінилося, коли батько вирішив переїхати до Мюнхена — культурного центру країни. Там він швидко здобув визнання, а разом з ним — і гроші. Тим часом до влади в Німеччині прийшли нацисти,

й картини багатьох талановитих художників, які «не відповідали» політичним потребам гітлерівців, було заборонено. До цього переліку потрапили й роботи Едгара Енде. Відтак родина знову скотилася в бідність.

Складні обставини позначилися на душевному стані художника. Неодноразово він намагався переконати дружину в тому, що вони не можуть утримувати дитину. Ці розмови залишили глибоку рану в душі Міхаеля. Саме тоді в нього з'явилося почуття неподоланної самотності, яке згодом стало основним поштовхом до письменництва.

У перші шкільні роки хлопець не виявляв інтересу до навчання, але згодом, завдяки другу, захопився літературою і навіть сам почав писати. Досвід написання перших п'єс привів Міхаеля до Мюнхенської школи акторської майстерності. Однак зробити значної кар'єри в цій царині Енде не вдалося, тож він зосередився на літературній діяльності.

У 1954 р. письменник почав працювати кінокритиком на баварському радіо, а невдовзі колишній однокласник запропонував йому написати кілька рядків для дитячого ілюстрованого видання. Захопившись, Енде написав аж п'ятсот сторінок. Так з'явився роман про Джима-Гудзика, який потім було надруковано у двох частинах: «Джим-Гудзик і машиніст Лукас» та «Джим Гудзик і чортова дюжина». Власне з цього твору й розпочалася подорож Міхаеля Енде світом дитячих фантазій.

У своїх інтерв'ю Енде наголошував на тому, що дорослі мають дозволити дитині до шести років створити власний простір, який був би населений дивними істотами і в якому вона могла б звертатися «на ти» до Сонця й Місяця. Сучасному дорослому світу, на думку письменника, бракує уяви й одухотвореності. Саме тому європейці, стверджував він, мають «власними зусиллями будувати Фантазію, тобто новий, цінний світ».

• • • • • Книжкове частування • • • • • ➔

На початку роману «Джим-Гудзик і машиніст Лукас» (1960) змальовано казкову країну Недогадію. Вона така крихітна, що вміщає лише кількох жителів. Це король Альфонс За Чверть Дванадцятий, машиніст Лукас разом зі своєю паротяжикою Еммою, пан Неталан та пані Штоцкер.

Одного дня листоноша приніс дивний пакунок з помилковою адресою. У ньому було маленьке чорне немовля. Мешканці Недогадії радо прийняли дитину на виховання. Так у їхньому королівстві з'явився ще один підданий — Джим Гудзик.

Хлопчик зростав усім на віху. Найкращим його приятелем був машиніст Лукас. Якимось король Альфонс, стривожений тим, що Джимові бракує місця в країні, запропонував Лукасу позбутися

паротяжких Емми. Однак машиніст нізащо не хотів розлучатися зі своєю вірною подругою, тому вирушив на ній у подорож. Разом з ним до далеких країв помандрував і маленький Джим. Так розпочалися їхні пригоди.

Першою країною, яку відвідали мандрівники, була загадкова Мандала. Щойно прибувши туди, Лукас і Джим вирішили прогулятися...

Цитата

Кілька годин обоє друзів поволі блукали тісними провулками й строкатими вулицями. Це була неабияка мандрівка, бо там випадало побачити безліч незвичайного й дивного. (...) Наприклад, чистильників вух! Ті хлопці працювали точнісінько так, як у нас, бува, працюють чистильники взуття. Ставлять собі на вулиці зручні стільці, і всі охочі на них сідають. І тоді вони чистять вуха. Але не якимось віхтем, ні! Це довга й вишукана процедура. У кожного чистильника вух є маленький столик зі срібною тацею, а на ній лежить сила-силенна маленьких ложечок, щіточок, патичків, йоржиків, усіяких баночок і горняток. І всім цим вони орудують. Мандалійці залюбки ходять до вухочистія. По-перше, зрозуміло, з гігієнічних міркувань, а по-друге, той так приємно лоскоче й чуває, коли обережно провадить свій ритуал. Мандалійцям це неабияк подобається.

Відтак були також рахувальники волосинок, які лічать волосинки на голові. У Мандалі-бо важливо знати, скільки в кого волосинок. Тож у рахувальника волосинок є мініатюрні пласкі щипчики із золота, якими він може підхопити окремо кожну волосинку. Так він збере сотню волосинок, а тоді, зв'язавши їх у жмутик, в'яже маленький бантик. І так доти, поки все волосся на голові не буде пов'язане в жмутики і на кожному з них не світитиметься той бантик. Поряд з ним сидить помічник рахувальника, що підраховує все волосся. Зрозуміло, частенько ця процедура триває не одну годину. Втім, не з усіма випадає так морочитися, бо в деяких мандалійців, здається, на голові лише дві-три волосинки.

Але було ще багато іншого!

Приміром, на вулицях то тут, то там з'являлися фокусники. Мить — і на долоні з крихітної насінини виростає деревце, ще мить — і на ньому повсідалися справжнісінькі пташечки й защебетали. На гілках висіли плоди завбільшки як «морські камінці», їх можна було зірвати й з'їсти, на смак вони нагадували цукерки.

Були також акробати, які жонглювали своїми дітьми завбільшки з горошину. І при цьому діти, перекидаючись у повітрі, ще встигали награвати на маленьких трубах веселу музику. А що можна було купити!? Ніхто не повірить, якщо сам не бував у Мандалі. Було б безглуздо перераховувати всю ту садовину, найтонші тканини, посуд, іграшки й усіяке начиння, бо тоді ця книжка була б удесятеро товща. А ще були різьбярі зі слонівки. Це неабияке мистецтво.

Деяким із тих майстрів було вже понад сто років, і у своєму житті вони вирізали одну-єдину річ. А проте ця річ була такої краси, що ні в кого й ніде не знайшлося б стільки грошей, щоб її купити.

Переклад І. Андрущенка

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

1. Чим країни, змальовані у творі «Джим-Гудзик і машиніст Лукас», відрізняються від вигаданих країн, зображених у казках інших письменників?
2. Які фантастичні явища й істоти трапляються на шляху Джима і Лукаса? У чому полягає своєрідність цих фантастичних елементів?
3. Які риси характеру притаманні головним героям твору?
4. Схарактеризуйте стосунки між машиністом Лукасом і Джимом. Визначте найпоказовіші для цих стосунків епізоди.

НА ПЕРЕХРЕСТІ МИСТЕЦТВ

Таємниця усмішки Мони Лізи

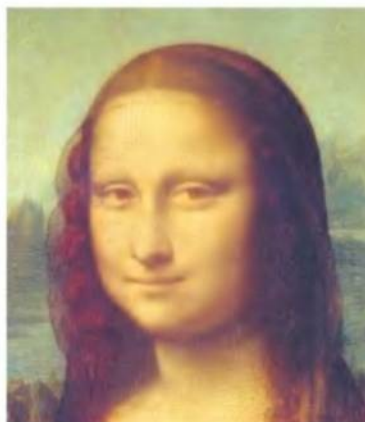

Картина «Мона Ліза», або, як її ще називають, «Джоконда», — чи не найвідоміший шедевр геніального художника *Леонардо да Вінчі (1452–1519)*.

Сучасники вважали митця людиною вельми загадковою, навіть причетною до чародійства. Така само слава закріпилася й за цим його твором.

На картині зображено жінку на ім'я Ліза. Її образ вражає дивовижною одухотвореністю. Наш погляд одразу зустрічається з поглядом Мони Лізи, й, дедалі уважніше придивляючись до портрета, ми помічаємо, що вираз її обличчя постійно змінюється, ніби в живої людини. Навіть репродукції картини зберігають цю дивну властивість.

Усмішка Мони Лізи здається то глузливою, то лукавою, то сумною, то таєм-

*Леонардо да Вінчі.
Мона Ліза (фрагмент)*

ничою. Це схоже на містику, проте Леонардо да Вінчі свідомо прагнув такого ефекту й досягнув його точно розрахованими засобами. Кутики очей і губ він прикрив м'якими тінями, що надало жіночому обличчю невловимого виразу. Для того щоб підкреслити цей вираз, художник застосував прийом асиметрії¹. Найвиразніше це виявилось в пейзажі, зображеному за спиною Мони Лізи, — горизонт його лівої частини нижчий за горизонт правої частини. Тому, коли наш погляд пересувається ліворуч, фігура жінки ніби виростає, здіймається над пейзажем. Зі зміною напрямку нашого погляду змінюється й обличчя, у якому також відсутня симетрія.

Усмішка Мони Лізи вже багато століть надихає на різноманітні гіпотези щодо її тлумачення. Та в будь-якому разі вона залишається символом загадковості...

За *Е. Гомбріхом*

1. Розгляньте репродукцію картини Леонардо да Вінчі «Мона Ліза» (с. 211). Як художник досягає гармонійної єдності образу жінки (її обличчя, постави, одягу) та пейзажу?
2. Якою вам здається посмішка Джоконди? Опишіть свої враження.

Герої Ліндгрена на екрані

Перші екранізації казок Астрід Ліндгрена з'явилися на її батьківщині вже за кілька років після публікації книжок про Пеппі та Блюмквіста. Упродовж 1950–1980-х років шведський режисер *Улле Хельбом* зняв сімнадцять кінофільмів за творами письменниці.

Кадр з мультфільму
«Карлсон повернувся»
(режисер *Б. Степанцев*, 1970 р.)

Взірцем радянської мультиплікації стали стрічки «Малій і Карлсон» (1968) та «Карлсон повернувся» (1970) режисера *Бориса Степанцева*. Роль Малюка в них озвучила зірка радянської анімації *Клара Румянцева*, а сам Карлсон заговорив неповторним голосом *Василя Ливанова* — тоді ще майбутнього виконавця знаменитої ролі *Шерлока Холмса*. Режисер розставив у казці Ліндгрена свої акценти. У книжці *Малій* — трохи розпечена дитина, оточена любов'ю близьких. А в радянській стрічці він постає са-

¹ А с и м е т р і я — відсутність або порушення симетрії. *Симетрія* — гармонійне розміщення точок або частин предмета в просторі, коли одна половина є ніби дзеркальним відображенням другої.

мотнім хлопчиком, якому бракує друзів і уваги батьків. Відповідно до цього в мультфільмі змінюється й образ Карлсона: його зображено кумедним жартівником, що не хоче прощатися з дитинством, а не відчайдушним бешкетником, як у казці.

Кінофільм «Міо, мій Міо» за однойменною казкою Ліндгрена було створено в 1987 р. спільними зусиллями радянських, норвезьких, шведських і англійських кінематографістів під керівництвом радянського режисера *Володимира Грамматикова*. Зйомки відбувалися в Криму, Шотландії та Швеції. До роботи над музичним супроводом стрічки долучилися колишні члени легендарної в 1970–1980-х роках групи «АВВА» («АББА») Бенні Андерсон та Бьорн Ульвеус. Цей фільм став найдорожчою з екранізацій творів шведської письменниці, створених за її життя.

Кадр з кінофільму «Міо, мій Міо» (режисер В. Грамматиков, 1987 р.)

1. Перегляньте фільм «Міо, мій Міо» (режисер В. Грамматиков, 1987 р.) і розкажіть про свої враження від нього.
2. Знайдіть відмінності між кінострічкою і текстом казки. Як ви вважаєте, чи виправдані такі відхилення від літературного твору? Поясніть свою думку.

Підсумкові запитання і завдання

Перший рівень

1. Назвіть автора оповідання «Запах думки».
2. У якому оповіданні змальовано людство після третьої світової війни?
3. Хто з літературних героїв потрапляє в Країну Далеку?

Другий рівень

1. Про який твір живопису йдеться в оповіданні «Усмішка»?
2. Поясніть назву оповідання «Запах думки».
3. Що таке наукова фантастика? Наведіть приклади літературних творів цього жанру.

Третій рівень

1. У чому головного героя оповідання «Усмішка» протиставлено юрбі?

2. Визначте риси характеру Міо. Обґрунтуйте відповідь цитатами з тексту.
3. У чому виявилася сила фантазії, розуму й волі головного героя оповідання «Запах думки»?

Четвертий рівень

1. Чому в оповіданні «Усмішка» важливою темою є минуле?
2. Яку наукову гіпотезу взято за основу сюжету оповідання «Запах думки»? На які її загрози звертає увагу автор?
3. На прикладах творів «Запах думки» та «Міо, мій Міо» поясніть відмінності між науковою фантастикою та казкою.

Теми творів

1. «Рятівна сила мистецтва в оповіданні “Усмішка”».
2. «Образ Кліві в оповіданні “Запах думки”».
3. «Випробовування головного героя в казці “Міо, мій Міо”».

Клуб книголюбів

1. Подискутуйте! Підготуйте виступ для дискусії на тему «*Чим є літературна фантастика: втечею від дійсності чи, навпаки, пильним поглядом на реальний світ?*».

2. Групова робота. Завдання для першої групи. **Порівняйте!** Порівняйте сюжети й образи головних героїв оповідань «Запах думки» та «Усмішка». Визначте, що їх споріднює і що різнить.

Завдання для другої групи. **Порівняйте!** Порівняйте образ Міо з образом героя-хлопчика з народної (української або зарубіжної) казки. Укажіть основні відмінності в зображенні цих персонажів.

Завдання для третьої групи. **Пофантазуйте!** Уявіть, що герої, з якими ви нещодавно познайомилися, заблукали на сторінках книжок: Кліві опинився в Країні Чужинецькій, Міо — у черзі до картини «Мона Ліза», а Том — на планеті, де думки передаються на відстані. Якими могли б бути нові історії про цих персонажів?

ПІДСУМКИ РОКУ: ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО

От і добіг кінця навчальний рік. Упродовж нього ви відкрили для себе чимало нових творів, ознайомилися із цікавими фактами з життя письменників, навчилися уважніше читати й глибше розуміти художню літературу. Тепер на часі переконатися в тому, що набуті вами знання насправді ґрунтовні. І перевірити це ви зможете, опрацювавши запропоновані підсумкові запитання й завдання.

Теоретична розминка

1. Що таке художній образ? Чим художній образ у літературі відрізняється від художніх образів в інших видах мистецтв?
2. Які образи називають «вічними»? Доповніть відповідь прикладами з вивчених творів.
3. Дайте визначення понять «композиція літературного твору», «конфлікт», «ліричний герой», «мотив», «підтекст».
4. Чим відрізняються одне від одного: гумор та іронія; міф і казка; роман і повість; вірш і поема?
5. Які особливості байки мав на увазі український байкар Леонід Глібов, коли стверджував: *«Здається, байка просто бреше, // А справді — правду мудру чеше»*?
6. Назвіть характерні ознаки пригодницького роману. Наведіть приклади з вивчених творів.
7. Які вірші називаються хайку? У якій національній літературі вони виникли?
8. Що означає поняття «езопівська (езопова) мова»? У яких творах така мова зазвичай застосовується?
9. Укажіть характерні ознаки наукової фантастики. Назвіть твори, які належать до цього різновиду літератури.
10. Установіть відповідність між назвами літературних творів та їхніми жанрами.

А «Острів Скарбів»	1 гумористичне оповідання
Б «Пісня про Гайавату»	2 фантастичне оповідання
В «Усмішка»	3 казка-притча
Г «Хамелеон»	4 поема
Д «Маленький принц»	5 пригодницький роман

Практикум

1. Знайдіть у переліку твір, який не належить до байок.
 - «Мурашки й Цикада», «Вовк і Ягня», «Орфей і Еввідіка», «Лисиця і виноград».
2. Знайдіть у переліку персонажа, який не належить до міфологічних героїв.
 - Прометей, Пігмаліон, Ікар, Тэфнут, Като, Геракл.
3. Знайдіть у переліку оповідання, яке не належить до гумористичних творів.
 - «Товстий і тонкий», «Усмішка», «Хамелеон».
4. Знайдіть у переліку твір, у якому немає фантастичних елементів.
 - «Різдвяна пісня в прозі...», «Міо, мій Міо», «Запах думки», «Сліпий музикант».

Художні твори, їхні автори й герої

1. Назвіть головних героїв творів «Запах думки», «П'ятнадцятирічний капітан» (або «Острів Скарбів»), «Різдвяна пісня в прозі...», «Міо, мій Міо».
2. Назвіть твори, у яких зображено:
 - людство після атомної війни;
 - зустріч двох колишніх гімназистів, які зробили різні чиновницькі кар'єри;
 - важкий шлях золотошукача додому;
 - пригоди космічного поштаря на планеті, населеній звірами, що «читають» думки.
3. Укажіть імена письменників.
 - ... Лондон, ... Чехов, ... Короленко, ... Ліндгрєн, ... Діккенс, ... Бернс.
4. Установіть відповідність між творами та прізвищами їхніх авторів.

А «Пісня про Гайавату»	1 Чехов
Б «Хамелеон»	2 Гоголь
В «Ніч перед Різдом»	3 Родарі
Г «Запах думки»	4 Лонгфелло
Д «Листівки з видами міст»	5 Короленко
Е «Сліпий музикант»	6 Шеклі

Упізнайте письменника

1. Який письменник зауважив, що й сам не знає, яка в нього душа — російська чи українська?
2. Псевдонім якого письменника перекладається як «банан», або «бананове деревце»?
3. Про якого письменника було сказано: «Він — раб, але мудріший за вільних; він негарний, але вищий за красенів»?
4. Кому з письменників належить вислів «Стислість — сестра таланту»?
5. Хто з письменників певний час був золотошукачем у Клондайку?
6. Кого з митців називали поетом-орачем?

Упізнайте літературний твір

1. Продовжте речення і вкажіть назви відповідних творів.

- Герой цього твору народився сліпим, але, отримавши мудре виховання, спромігся...
- Герой цього твору викрав вогонь богів для людей, за що був...
- Герой цього твору, щоб завоювати серце коханої дівчини, осідлав чорта й вирушив...
- Герой цього твору жив на крихітній планетці, про яку старанно дбав, та якось...
- Герой цього твору, помітивши чоловіка, якого покусав собака, узявся розслідувати цю справу, і...

2. Назвіть персонажів, які промовляють наведені слова, і вкажіть, з яких вони творів.

- «У сильного безсилий винний завсігди...»
- «Прощайте сині гори, білі сніги...»
- «Я спокутую минуле теперішнім і майбутнім!»
- «Ти назавжди береш на себе відповідальність за тих, кого приручив».

3. Розгляньте кадри з кінофільмів і мультфільмів. Назвіть літературні твори, за якими знято ці стрічки.

Літературні розваги

Групова робота. *Завдання для першої групи.* За матеріалами рубрики «У світі мистецтва» підготуйте презентацію проекту на тему «Мандрівки книжок у різних видах мистецтва».

Завдання для другої групи. Підготуйте літературну рекламу найцікавіших творів зарубіжних письменників, що вивчаються в 6-му класі.

Завдання для третьої групи. Створіть веселий літературний «мікс», змішавши сюжети, мотиви й персонажів художніх творів, вивчених протягом навчального року.

ПЕРЕЛІК ТВОРІВ ДЛЯ ДОДАТКОВОГО ЧИТАННЯ

1. *Бєляєв О.* «Людина-амфібія».
2. *Бредбері Р.* «Все літо в один день» та інші оповідання (одне-два на вибір).
3. *Верн Ж.* «Діти капітана Гранта».
4. *Генрі О.* «Вождь червоношкірих» та інші оповідання (одне-два на вибір).
5. *Даррелл Дж.* «Моя родина та інші звірі», «Птахи, звірі й родичі» (на вибір).
6. *Дефо Д.* «Життя і незвичайні та дивовижні пригоди Робінзона Крузо».
7. *Енде М.* «Момо», «Нескінченна історія» (на вибір).
8. *Крюс Дж.* «Тім Талер, або Проданий сміх».
9. *Марк Твен.* «Принц і злидар».
10. *Нестлінгер К.* «Пес іде у світ», «Начхати нам на огіркового короля», «Гном у голові», «Летіть, хрущі» (один-два на вибір).
11. *Олеша Ю.* «Три товстуни».
12. *Ролінг Дж.* «Гаррі Поттер і філософський камінь».
13. *Сенкевич Г.* «Янко-музикант».
14. *Сетон-Томпсон Е.* «Маленькі дикуни».
15. *Толстой Л.* «Дитинство».
16. *Треверс П.* «Мері Поппінс».
17. *Тропольський Г.* «Білий Вім Чорне вухо».
18. *Тургенєв І.* Вірші в прозі («Горобець», «Собака», «Жебрак» та інші) (два-три на вибір).
19. *Харріс Дж.Ч.* «Казки дядечка Римуса».
20. *Шмітт Е.Е.* «Оскар і Рожева Пані».
21. *Шолом-Алейхем.* «Хлопчик Мотл».

СЛОВНИК ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ ТЕРМІНІВ

Алегорія — інакомовне зображення в художньому творі рис характеру, уявлень та взаємин людей, суспільних явищ тощо.

Байка — стисла віршована або прозова розповідь, в основу якої покладено алегоричний сюжет повчального характеру. У байці діють алегоричні персонажі (люди, тварини, рослини, предмети тощо, які виступають позначенням певних моральних і суспільних явищ). Зазвичай наприкінці байки міститься повчальний висновок — мораль.

«Вічні образи» — персонажі, що існують у мистецтві різних країн та епох як універсальні образи загальнолюдського значення. До таких, зокрема, належать Прометей, Ікар, Пилат, Іуда, Ромео і Джульєтта, Гамлет, Дон Кіхот, Дон Жуан, Фауст та інші. З одного боку, у «вічних образах» утілено загальнолюдські цінності, що й забезпечує їм безсмертя у світовій культурі. З іншого боку, кожен митець і кожна доба збагачують їх новим змістом, що зумовлює їхнє постійне оновлення. Чимало «вічних образів» сприймається нині як уособлення вічних устремлінь людського духу.

Гумор — різновид комічного, зображення смішного в життєвих явищах, людських характерах, учинках, стосунках. При цьому зовнішня усмішка поєднується з внутрішньою симпатією до висміюваного.

Езопівська (езопова) мова — мова, що ґрунтується на інакомовленні, натяках та інших прийомах, які утворюють прихований зміст твору.

Іронія — засіб художньої виразності, який надає прихованого глузливого значення удавано серйозним, благопристойним або навіть схвальним твердженням. Зазвичай іронія спрямована на осуд висміюваного явища.

Композиція — побудова літературного твору, його структура.

Конфлікт — зіткнення, протиборство діючих сил, що визначає рух сюжету літературного твору. Таке зіткнення може відбуватися в душі героя, між двома персонажами, групами персонажів, а також між героєм і обставинами, які йому перешкоджають.

Ліричний герой — образ автора в ліриці, його поетичне «я». Ліричний герой багато в чому схожий на автора, проте, як і будь-який персонаж, містить елементи художньої вигадки. Тому не слід ототожнювати його із самим поетом.

Міф — стародавня оповідь про походження й будову Всесвіту, діяння богів, таємниці народження й смерті людини, життя правителів і героїв.

Мотив — сталий елемент певного сюжету, який повторюється в різних творах.

Наукова фантастика — різновид художньої літератури, основною темою якої є дослідження й прогнозування наслідків досягнень науково-технічної думки. Сюжети таких творів зазвичай побудовано на певному науковому припущенні. Змальовуючи фантастичні картини майбутнього, письменники-фантасти, як правило, розкривають реальні проблеми сучасного суспільства. Найкращі твори наукової фантастики порушують вагомі морально-філософські питання. До таких, зокрема, належать книжки Веллса, Беляєва, Бредбері, Азімова, братів Стругацьких, Шеклі та інших.

Підтекст — неявний, прихований «під текстом» зміст художніх образів.

Повість — прозовий твір, за обсягом більший, ніж оповідання. У повісті зображено низку подій із життя головного героя, а також детально змальовано пов'язаних з ним другорядних персонажів.

Поема — великий за обсягом віршований твір з ліричним або оповідним сюжетом.

Пригодницький роман — різновид роману, для якого характерний гострий сюжет, побудований на захопливих пригодах, мандрівках до далеких країн, таємницях, переслідуваннях та інших незвичайних подіях. Персонажі пригодницького роману зазвичай чітко поділяються на «героїв» та «лиходіїв». Головна мета таких творів полягає в тому, щоб розважити читача. Майстрами пригодницької літератури вважаються Жюль Верн, Роберт Льюїс Стівенсон, Генрі Райдер Хаггард, Томас Майн Рід та інші.

Притча — твір, в основу якого покладено повчально-алегоричний сюжет, побудований на прихованому порівнянні. При «розшифру-

ванні» цього порівняння розкриваються інакомовний зміст притчі та закладена в ній повчальна мудрість.

Ромán — великий за обсягом прозовий твір, у якому на тлі суспільних подій зображено значну частину життя головного героя або його долю в цілому. У романі діє багато персонажів, і не всі вони пов'язані з головним героєм.

Строфа́ — група рядків, що повторюються в тексті віршованого твору. У пісні строфа зазвичай утворює основу куплету.

Хáйку (хóку) — традиційний для японської поезії неримований трирядний вірш, що містить сімнадцять складів (зазвичай вони розподіляються за схемою: п'ять складів у першому рядку, сім — у другому, п'ять — у третьому). У хайку кількома виразними штрихами створено містку замальовку повсякденного життя. Така замальовка найчастіше має інакомовний зміст.

Худóжній óбраз — створена мистецькою уявою художня картина (істоти, речі, події, явища тощо), яка у свій спосіб відтворює предмет зображення, схоплює його сутність і, крім того, наділяє його додатковими значеннями (певним настроєм, ідеєю, зв'язком з іншими образами, роздумами автора тощо).

Худóжня детал́ь — виразна подробиця в художньому творі, яка містить важливу інформацію і має самостійне значення.

Навчальне видання

ВОЛОЩУК Євгенія Валентинівна

СВІТОВА ЛІТЕРАТУРА

Підручник для 6 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України*

Головний редактор *Н. Заблоцька*
Редактор *О. Тищенко*
Обкладинка *О. Мамасвої*
Макет, художнє оформлення,
комп'ютерна обробка ілюстрацій *О. Мамасвої*
Комп'ютерна верстка *О. Дружинського*
Технічний редактор *Ц. Федосіхіна*
Коректори *А. Кравченко, Л. Федоренко*

Формат 70×100/16.
Ум. друк. арк. 20,736. Обл.-вид. арк. 19,81.
Тираж 203 245 пр. Вид. № 1456.
Зам. № .

Видавництво «Генеза», вул. Тимошенка, 2-л, м. Київ, 04212.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 3966 від 01.02.2011.

Віддруковано з готових позитивів у
ТОВ «ПЕТ», вул. Ольмінського, 17, м. Харків, 61024.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 4526 від 18.04.2013.